

התוצר, הביקושים וענפי המשק*

1. קווי ההתפתחות העיקריים

שנת 1989 אופיינה בהמשך השפל בפעילות הכלכלית. השפל, שהחל להתפתח במחצית השנייה של 1987, התבטא השנה בגידול בן 1.3 אחוזים של התוצר המקומי הגולמי (יחסית לגידול האוכלוסייה ירד התוצר) ובגידול בן 1.5 אחוזים של התוצר העסקי (לוח ב'-1). מצד השימושים כולט השנה שינוי בהרכבם: ירידה בת אחוז של השימושים המקומיים, המבטאת ירידה ברכיבי הביקוש הפרטי המקומי (צריכה פרטית והשקעות), שתרמה להמשכו של השפל. יציבות של הצריכה הציבורית ועלייה בת 4.6 אחוזים של היצוא, שמיתנה את השפל בפעילות. הקיפאון בפעילות לווה בירידת היבוא האזרחי בכאחוז. כך נוצר שיפור במאזן התשלומים, ועורף היבוא האזרחי הצטמצם בכ-600 מיליוני דולרים. אחד הביטויים החריפים של התמשכות הקיפאון הכלכלי היה גידול ניכר של מספר הבלתי מועסקים (שנבע בחלקו מעלייה תלולה של שיעור ההשתתפות; ראה פרק ד'): שיעורם הגיע לכ-9 אחוזים מכוח העבודה האזרחי. התפתחויות אלה לא הביאו לשינוי של ממש בשיעור האינפלציה, והוא נותר ב-1989 ברמה הבסיסית השוררת מאז הפעלתה של התכנית לייצוב המשק ב-1985. ההתפתחויות בענפי המשק לא היו אחידות (לוח ב'-4): זו השנה השנייה נמשך תהליך הצמצום של התוצר התעשייתי, והוא ירד השנה בכ-2 אחוזים. לעומת זאת המשיך ענף המסחר והשירותים להתרחב, ובולטת בו במיוחד עליית מספר המועסקים. גם תוצר ענף הבנייה התרחב השנה, אם כי ב-1989 ירדו התחלות הבנייה, ולכן גידול הפעילות השנה הוא בעיקר תוצאה של התחלות בשנים קודמות.

הפעילות הכלכלית ב-1989 הושפעה מגורמים בסיסיים, שפעלו בכיוונים מנוגדים. בין הגורמים לשיפור הפעילות ניתן לציין שיפור מסוים בגורמי היצע — חלקם פרי מדיניות שנקטה ב-1989, וחלקם תגובה להמשכו של השפל (לוח ב'-2): עלות העבודה ליחידת תוצר בסקטור העסקי ירדה (לראשונה מאז הפעלת התכנית לייצוב המשק ב-1985) בכ-3.5 אחוזים, ומשקל העבודה בתוצר ירד בכ-1.6 נקודות אחוז; התפתחות זו היא בעיקרה תגובה לחריגה כלפיה מעלה של השכר בשנים קודמות ולהעמקת הרפיון בשוק העבודה. (ראה פרק ד'). הריבית במשק ירדה ירידה משמעותית, כתגובה למדיניות מוניטרית מרחיבה, על רקע צמצום הביקושים במשק. הריבית לטווח ארוך (כפי שהיא משתקפת בשיעור התשואה של איגרות חוב ממשלתיות לטווח ארוך) ירדה לכ-2.5 אחוזים, לאחר כ-5.8 אחוזים בממוצע בשנים 1986 ו-1987, ואילו הריבית הריאלית השקלית השולית לזמן קצר (חח"ד) הגיעה ב-1989 לכ-11.3 אחוזים, לאחר 25.6 אחוזים אשתקד. התפתחויות אלה התבטאו בעליית שיעור הרווחיות העסקית: שיעור התשואה הגולמי של ההון עלה בכ-1.1 נקודות אחוז. חשוב לציין, כי תפנית זו נובעת בחלקה מגורמים זמניים, הקשורים לשפל עצמו, וכי רמת הרווחיות העסקית עדיין נמוכה

* השנה איחדנו שני פרקים — התוצר והביקושים (בעבר פרק ב') וענפי המשק (בעבר פרק ו'). הניתוח המקרו-כלכלי, המתבסס בעיקר על החשבונאות הלאומית (בעבר בפרק ב'), שולב עם הניתוח של ענפי המשק, המתבסס על נתונים ענפיים (בעבר בפרק ו'). על פי המתכונת שהנהגנו ברוח 1988, מובא ניתוח נרחב של אחד מענפי המשק, ואילו הניתוח בשאר הענפים הוא מצומצם. השנה אנו דנים בהרחבה בענף הבנייה, וזאת בסעיף 5 של פרק זה. הלוחות העיקריים של כל סעיף מופיעים במשולב בטקסט, ולוחות נוספים מופיעים בנספח בסוף הפרק.

לוח ב' - 1

השינוי לעומת השנה הקודמת										
במחיר			בכמות			הערך				
						ממוצע -1988	ממוצע -1986	ממוצע -1981	במחירים שוטפים	
1989	1988	1987	1989	1988	1987	1989	1987	1985	1989	
(מיליוני ש"ח)									המקורות	
21.1	19.2	20.5	1.3	2.1	5.5	1.7	4.6	2.9	84,071	התוצר המקומי הגולמי
21.4	7.5	17.4	-6.4	-2.6	18.9	-4.5	14.1	3.8	38,695	יבוא הסחורות והשירותים ¹
20.5	8.0	18.3	-1.1	-0.0	11.3	-0.6	13.6	4.5	35,808	מזה: היבוא האזרחי של סחורות ושירותים
21.5	15.1	19.3	-1.5	0.4	10.1	-0.6	8.0	3.2	122,766	סך המקורות
									השימושים	
20.6	15.6	19.9	-1.0	3.8	8.5	1.4	11.6	4.4	51,679	הצריכה הפרטית
24.8	17.7	21.0	-8.9	-1.8	17.1	-5.4	2.9	1.1	25,953	הצריכה הציבורית
									הצריכה הציבורית	
22.1	20.8	24.0	0.4	3.5	3.1	1.9	0.3	1.6	23,067	למעט יבוא ביטחוני ישיר
17.4	13.6	22.7	-2.7	-1.9	2.9	-2.3	6.4	0.1	13,874	ההשקעה הגולמית המקומית
17.6	14.2	22.7	-5.5	-0.5	13.5	-3.0	6.2	0.1	13,856	מזה: ההשקעה בנכסים קבועים ²
									השימושים המקומיים	
20.5	16.5	21.4	-0.9	2.7	6.2	0.9	7.6	2.7	88,620	למעט יבוא ביטחוני ישיר
22.7	12.5	15.3	4.6	-2.1	10.7	1.2	8.1	5.2	31,260	ערך היצוא בשוק המקומי ³
21.0	15.5	19.7	0.5	1.4	7.4	1.0	7.7	3.4	119,879	סך השימושים למעט יבוא ביטחוני ישיר
21.5	15.1	19.3	-1.5	0.4	10.1	-0.6	8.0	3.2	122,766	סך השימושים
									2,191	תשלומים לגורמי ייצור בחו"ל נטו
									81,880	התוצר הלאומי הגולמי (במחירי שוק)
										התוצר המקומי הגולמי של הסקטור העסקי
19.0	17.8	18.7	1.5	1.8	7.2	1.7	6.5	3.4	58,232	(במחירי שוק) ⁴

(1) היבוא על בסיס סי"פ: אינו כולל תשלומים לגורמי ייצור בחו"ל ותשלומי ריבית של הסקטור הציבורי לחו"ל.

(2) למעט השינוי במלאי.

(3) היצוא על בסיס פו"ב; אינו כולל תקבולים מגורמי ייצור בחו"ל ותקבולי ריבית של הסקטור הציבורי מחו"ל.

(4) התוצר המקומי הגולמי למעט תוצר של השירותים הציבוריים והמלכ"ר ולמעט התוצר של שירותי ריור.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - 2

אינדיקטורים לרווחיות בסקטור העסקי ולהתפתחות ההשקעות, 1982 עד 1989

1989	1988	1987	1989-1988	1987-1986	1985-1982	
						עלות העבודה לשעת עבודה
105.1	108.7	104.7	106.9	102.4	90.7	במחירי תוצר בסקטור העסקי (1986 = 100)
108.2	110.0	106.3	109.1	103.2	88.6	מזה: בתעשייה
						עלות העבודה ליחידת תוצר בסקטור
101.8	105.3	101.6	103.6	100.8	94.0	העסקי (1986 = 100)
101.2	104.3	102.3	102.8	101.1	92.0	מזה: בתעשייה
						שיעור התשואה של ההון הגולמי בסקטור
10.9	9.8	10.9	10.4	10.8	13.4	העסקי (אחוזים)
8.9	7.9	8.7	8.4	8.9	13.3	מזה: בתעשייה
						הריבית הריאלית על האשראי לזמן קצר
10.6	12.1	16.0	11.3	11.2	⁴ 16.6	בסקטור העסקי (אחוזים) ²
10.5	6.7	10.0	8.6	5.5	⁴ 15.1	מזה: בתעשייה
11.3	25.6	39.4	18.4	37.0	40.1	הריבית הריאלית השולית על אשראי בחח"ד (אחוזים)
						התשואה הריאלית לפדיון על אג"ח
2.5	4.5	5.3	3.4	5.8	3.4	ל-10 שנים (אחוזים)
26.0	30.0	31.0	28.0	31.7	25.2	שיעור המס על ההכנסות שלא משכר (אחוזים)
20.8	23.8	24.0	22.3	24.9	12.9	שיעור המס נטו על הכנסות שלא משכר (אחוזים) ³
45	45	45	45	53	61	שיעור מס החברות הסטטוטורי על חברות רגילות
13.4	15.5	16.1	14.5	15.5	18.0	משקל ההשקעות בתוצר העסקי (אחוזים)
6.2	6.1	6.0	6.2	6	5.8	הגיל הממוצע של הציוד בסקטור העסקי

(1) התוצר העסקי והנתונים האחרים מחושבים מצד ענפי המשק.

(2) הברלי הריביות משקפים שוני במשקלות סוגי האשראי בין הענפים השונים.

(3) בניכוי הטבות אשראי והעברות הון לעסקים, כולל מס על שכר מנהלים.

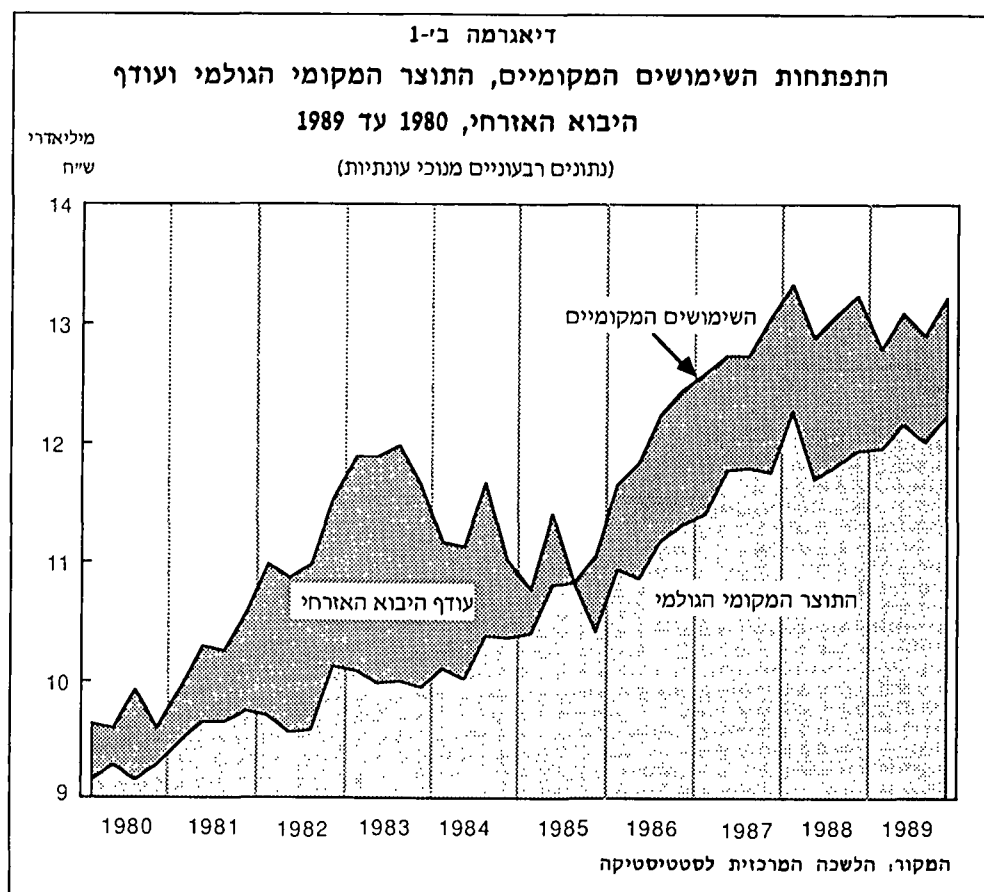
(4) הנתון הוא ממוצע של השנים 1983 עד 1985.

בהשוואה לתקופות קודמות, שכן ירידת השכר ליחידת תפוקה לא קיזזה את כל העלייה החריגה שהיתה אחרי 1985. התפנית תרמה אפוא לעצירת הירידה בפעילות, אך לא לשיפור של ממש בה. גורם נוסף שתורם לעידוד הפעילות היה פחות השקל כלפי סל המטבעות בשיעור של כ־20 אחוזים. על רקע המשק הממותן תרם פחות זה להפסקת ירידת המחיר היחסי של המוצרים הסחירים לעומת הלא־סחירים (בלימת הייסוף הריאלי¹). הגורמים המרכזיים, שפעלו למיתון הפעילות, ועצמתם היתה חזקה מוז של הגורמים שצוינו לעיל, הם גורמי ביקוש והיצע גם יחד: ירידה משמעותית של הביקושים המקומיים, שחלקה תגובה לשפל, אך היא גם מבטאת תיקון של עליית הביקושים החריגה בעקבות התכנית לייצוב המשק בשנים 1986 ו־1987 וחזרה למגמה ארוכת טווח, בעיקר בצריכה הפרטית; המשך ההתקוממות בשטחים, שהחריף את האווירה העסקית השלילית שנוצרה ב־1988, תוך הגברת אי־הוודאות העסקית ופגיעה בהשקעות; המשך הרמה הנמוכה בביקושים של תושבי השטחים והמשך ההפרעות בצד ההיצע. תשומת העבודה מהשטחים דמתה לזו של 1988 והיתה נמוכה במידה משמעותית מאשר ב־1987; אטיותו של תהליך ההתייעלות המשקי, המשקפת קשיחיות בצד ההיצע, על רקע משברים פיננסיים בגופים משקיים גדולים; משברים אלה שמקורם בעבר, לא נפתרו עדיין במשך השנה, ומעכבים השקעות חדשות.

האטת הפעילות הכלכלית החלה להתפתח, כאמור, במחצית השנייה של 1987, והחריפה במהלך 1988. ירידת הפעילות נמשכה גם בראשית 1989, אך נבלמה במהלך השנה (ריאגרה ב'–1). גורם חשוב שפעל להאטה היה התפנית ביצוא: לאחר ירידה במהלך 1988, עלה היצוא בכ־5 אחוזים במשך המחצית הראשונה של השנה, והמשיך לעלות גם במחצית השנייה, אם כי בקצב מתון יותר. התפתחות זו היא תגובה לשפל בביקושים המקומיים ולפחות השקל, שאיפשרו שיפור ברווחיות היצוא והפניית תוצרת לשוקי חו"ל. בולט במיוחד גידול היצוא התעשייתי לעומת ירידת התוצר התעשייתי. הביקושים המקומיים, במחצית השנייה של השנה עלו במעט על אלו של המחצית הראשונה, אך אין לראות בכך תפנית של ממש, שכן רמתם עדיין נמוכה ביחס ל־1988. במחצית השנייה של השנה ניכרו סממנים של התאוששות בפעילות — גידול מתון של התוצר התעשייתי והתעוררות בענף הבנייה, לאחר שפל עמוק בענף בראשית השנה.

ירידת הביקושים המקומיים הושפעה במיוחד מירידת הצריכה הפרטית. ירידה זו היא רכיב חשוב בהמשך השפל בפעילות ב־1989 — אך רק חלקה הוא תגובה להתפתחויות שוטפות, והיא כנראה תגובה מתקנת של משקי הבית לחריגה כלפי מעלה בצריכה הפרטית בשנים 1986 ו־1987. תיקון החריגה, שהחל אשתקד, תוך כרי שינוי התנאים המשקיים ותחילתו של שפל במשק, נמשך השנה בעוצמה חזקה יותר. ירידת הצריכה הושפעה, ככל הנראה, מההערכה כי השפל של 1988 אינו אירוע חולף, וכי התנאים המשקיים מחייבים תהליך הכרעה והתייעלות ממושך יותר. זאת על רקע עליית שיעור האבטלה, ירידת השכר הריאלי וקיצוץ בסובסידיות על מצרכי יסוד. ההכנסה הפנויה המשיכה לגרול בשיעור של כ־6 אחוזים: עלייה זו מוסברת בעיקר בירידת המסים כתוצאה מהשפל ומהורדת שיעורי המס על היבוא. ירידת הצריכה על רקע עליית ההכנסה הפנויה — יש בה כדי להעיד כי ירידת הצריכה היא תיקון לחריגה בעבר. הצריכה וההשקעות הציבוריות נותרו ברמה דומה לזו של אשתקד. השמירה על רמה יציבה של צריכה ציבורית מבטאת מגמה רצויה, שכן בטווח הארוך רצוי להקטין את

¹ המושג ייסוף ריאלי (או היפוכו — פחות ריאלי) מבטא ממדים שונים של השתנות כושר התחרות של הסקטור הסחיר. שינוי המחיר היחסי של המוצרים הסחירים לעומת המוצרים הלא סחירים מבטא, בין היתר, את כדאיות הקצאת המקורות בין הסקטור הסחיר לסקטור הלא סחיר במשק. (ראה מרדים שונים בפרק ג'). אינדיקטור אחר לכדאיות הקצאת המקורות הוא השינוי בעלות העבודה ליחידת תוצר, ששינויים בו מבטאים את השינויים ברווחיות היחסית של סקטורים שונים במשק ושל הסקטור העסקי כולו על פני זמן ולעומת משקים אחרים בעולם. בפרק זה נשתמש במונח בכל מובניו, על פי צורכי הניתוח.

משקלה בתוצר. לעומת זאת, בעת שפל בביקושים המקומיים היה רצוי להגדיל את השקעות הסקטור הציבורי בתשתית, גם כפעולה אנטימחזורית ובעיקר בהתחשב בפיגור הרב, שהצטבר בעשור האחרון בהשקעות תשתית (כפי שמוסבר בסעיפי החקלאות, התחבורה והתקשורת). הביקושים המקומיים הושפעו גם מירידת ההשקעות של הסקטור העסקי: רמת ההשקעות יחסית לתוצר העסקי ירדה לשפל של כ-13.4 אחוזים, בהשוואה ל-18 אחוזים בראשית שנות השמונים. התפתחות זו משקפת תהליך כלכלי, המאפיין את המשק מאז 1985 — צמצום הפעילות עקב ירידת הרווחיות העסקית. ירידת ההשקעות בסקטור העסקי התבטאה בירידה של קצב גידול מלאי ההון בסקטור זה, בהמשך למגמה הניכרת בשנים האחרונות. השנה גדל מלאי ההון בכ-1.3 אחוזים במשך השנה לעומת 2.4 אחוזים ב-1988. גם תשומת העבודה התרחבה בשיעור מתון, כ-1.4 אחוזים. בתוצר לשעת עבודה לא חל השנה שינוי, וגם הפרייון הכולל נותר ללא שינוי (לוח ב'-3). התפתחויות כוללות אלה משקפות התפתחויות מנוגדות בענפים השונים — עדות לתהליך ההתאמה וההתייעלות המתנהל במשק. בתעשייה גדל התוצר לעובד, והפרייון הכולל השתפר. (התפתחות זו מתבססת על מדדי התעשייה; מתוך התבוננות בנתוני סקר כוח אדם השיפור בפרייון מצומצם יותר). זאת, כאמור, תוך כדי ירידת התוצר. ירידתה של תשומת העבודה, תוך כדי צמצום קטן יותר של התוצר, מבטאת שיפור במדיניות העסקת העובדים של הפירמות, תוך קיצוץ בפעילויות הפחות רווחיות. עדיין אין רואים התפתחות של פירמות חדשות, או הרחבות משמעותיות של פירמות קיימות. (ראה דיון בסעיף התעשייה).

תופעה בולטת במבנה הענפי של המשק היא הצטמצמות הענפים המייצרים מוצרים סחירים (בעיקר של התעשייה) והתרחבותם של אלה המייצרים מוצרים לא סחירים (בעיקר סקטור השירותים). הצטמצמות הסקטור הסחיר משקפת שתי תופעות מרכזיות: מחד גיסא, שינוי מבני, התייעלות ושיפור שיטות הניהול והעסקת העובדים — המגדילים בטווח הקצר את שיעור האבטלה; ייתכן שתופעות אלה קשורות גם לשיטות, שננקטו לפני תכנית הייצוב לעידוד הסקטור הסחיר והביאו להשקעות יתר ולשימוש בטכנולוגיות עתירות הון, בעיקר בסקטור ההסתדרותי. מאידך גיסא, מבטא צמצום הסקטור הסחיר את המחיר, שהמשק משלם עבור הדיסאינפלציה. חלק מהמיתון המשקי שהוא, כאמור, מיתון של הסקטור הסחיר, הוא פרי שחיקה מצטברת של הרווחיות — עם התייקרות העבודה, שחיקת המחיר היחסי של המוצרים הסחירים (ייסוף ריאלי) והאמרת שיעורי הריביות בשנים שלאחר הייצוב. בשנים 1988 ו-1989 ירדה הריבית הריאלית, וב-1989 ירד גם השכר ליחידת תפוקה. עם זאת חשוב לציין, שתפנית של ממש בסקטור העסקי, ובעיקר בתעשייה, דורשת התגברות על קשיחות משקיות, בעיקר בשוק העבודה, ושיפור הרווחיות; זו תתבטא בעליית שיעור ההשקעות, תוך יצירת מקומות תעסוקה חדשים, המתאימים לתנאים המשקיים החדשים שנתהוו לאחר ייצוב המשק ועצירת האינפלציה.

א. התוצר, הפיריון והענפים

בשנת 1989 לא חל שינוי של ממש בתוצר העסקי לנפש. תוצאה זו מתקבלת גם ממדידת התוצר מצד השימושים וגם מאומדן של התוצר מצד ענפי המשק. התופעה המרכזית שהשפיעה על היצע התוצר בשנתיים האחרונות היא רמת הרווחיות הנמוכה של הסקטור העסקי, למרות שיפור מסוים ב-1989 (לוח ב'-2). התהליך שהביא לקיפאון בתוצר העסקי נובע מקשרי הגומלין בין ההחלטות העסקיות של היחידות הכלכליות במשק (פירמות וצרכנים) לבין המדיניות הממשלתית שננקטה מאז 1985.² המדיניות הצליחה לשמור על רמת אינפלציה נמוכה יחסית, כ-16–20 אחוזים לשנה, אך הישג זה לווה בירידה מצטברת של רווחיות הסקטור העסקי, במיוחד בתעשייה.

עד 1988 הגורמים הבסיסיים שפגעו ברווחיות היו העלייה החריגה של עלות העבודה ליחידת תוצר, שהיתה חריפה במיוחד בסקטור הסחיר — על רקע שימוש בשער החליפין כעוגן מרכזי לבליתת האינפלציה, ריביות ריאליות גבוהות, ועלייה חריפה של המסים על פירמות. קשרי הגומלין בין התפתחויות אלה לאופיו של תהליך ירידת הרווחיות עד שנת 1988 הוסברו בהרחבה ברוח בנק ישראל לאותה שנה; כאן נדגיש רק, כי ירידתה של הרווחיות נמשכה מספר שנים, וכי תגובת התוצר להתפתחויות אלה באה בפיגור — כנראה, רק לאחר שהפירמות הבינו כי זוהי תופעה מתמשכת, ולא הפרעה חד-פעמית. כמו כן נראה, שההתרחבות הניכרת של הביקושים אחרי 1985 איפשרה לחלק מהפירמות לרחות את תהליכי ההבראה.

ב-1989 ננקטו צעדי מדיניות הכלכלית בשני תחומים מרכזיים: בראשית השנה בוצע פחות של שער החליפין — במגמה להפסיק את תהליך שחיקת המחיר היחסי של המוצרים הסחירים, על רקע משק ממותן — ושני פחותים נוספים של כ-6 אחוזים בוצעו ביוני 1989 ובראשית 1990. המשך הפחותים מאותה, כנראה, כי דחייה ממושכת של תיקון שער החליפין, כמו ב-1988, לא תחזור — אם כי ככל הנראה, לא תתאפשר התאמה מלאה של השער — ובעיקר כי שער החליפין לא יותאם לעלויות שכר חריגות. במסגרת המדיניות ל-1989, הוצגה כיעד מוניטרי הורדה משמעותית של הריבית הריאלית במשק, נוסף על הורדתה ב-1988, ויעד זה הושג באמצעות הרחבת היצע הכסף, על רקע ירידת הביקוש של הסקטור העסקי להשקעות ועליית שיעור החיסכון של משקי הבית.

² כך, לדוגמה התנהל ביחידות הכלכליות תהליך למידה והתאמה לצעדיה של הממשלה ותהליך זה התבטא, למשל, בתוספות שכר חריגות ובמחזורים ספקולטיביים של רכישות מטבע חוץ.

לוּחַ ב' - 3
התפתחות התוצר העסקי והפרייון, 1961 עד 1989
(אחוזי שינוי כמותיים, שנתיים וממוצעים רב-שנתיים)

ממוצעים רב-שנתיים							
			-1988	-1986	-1980	-1973	-1961
	1988	1987	1989	1987	1985	1979	1972
ה ת ו צ ר							
א. לפי החשבוונאות הלאומית	1.5	1.8	7.2	1.7	6.5	3.4	10.0
ב. לפי ענפי המשק	1.6	0.0	7.0	0.8	5.6	2.4	9.1
תשומת העבודה	1.4	0.3	3.8	0.9	3.0	1.1	3.6
מלאי ההון (לתחילת השנה)							
א. הגולמי	2.4	3.0	2.4	2.7	2.4	6.3	8.7
ב. הנקי	1.4	2.1	0.7	1.8	0.8	5.1	8.0
פרייון העבודה¹							
א. לפי החשבוונאות הלאומית	0.1	1.5	3.3	0.8	3.4	1.8	6.3
ב. לפי ענפי המשק	0.2	-0.3	3.0	-0.1	2.5	2.8	5.3
מלאי ההון לשעת עבודה							
א. הגולמי	0.9	2.7	-1.4	1.8	-0.5	2.5	5.0
ב. הנקי	0.0	1.8	-3.0	0.9	-2.2	1.4	4.2
הפרייון הכולל²							
א. לפי החשבוונאות הלאומית	-0.2	0.6	3.7	0.2	3.6	1.5	4.5
ב. לפי ענפי המשק	-0.1	-1.2	3.5	-0.7	2.7	0.5	3.7
היחס הון תוצר (רמה)							
א. לפי החשבוונאות הלאומית	2.3	2.3	2.2	2.3	2.3	2.2	2.1

(1) התוצר לשעת עבודה.

(2) מחושב לפי שקלול תשומת העבודה ב־0.68 ומלאי ההון ב־0.32. משקלות אלה נקבעו על סמך התחלקות ההכנסה הלאומית הגולמית בין התמורה לעבודה ובין התמורה להון בממוצע רב-שנתי, וכן על-סמך ניתוח תשומה-תפוקה לשנת 1982/83.

בפיגור של שנה גרם השפל בפעילות הכלכלית לירידה של השכר הריאלי, על רקע הגמשת ההסדרים המוסדיים בשוק העבודה. (ראה פרק ר'). התפתחות זו תרמה להפסקה של שחיקת הרווחיות. נדגיש: כשם שתחילת השפל היתה תוצאה של גורמים, שפגעו לאורך זמן ברווחיות, ולא השפעה של שנה אחת — כך טבעי הוא, כי שיפור הרווחיות השנה התבטא בהפסקת העמקתו של השפל, ועדיין לא בתפנית לעבר צמיחה בת־קיימא. תפנית כזאת מחייבת, ככל הנראה, ציפייה של יצרנים למגמה ארוכת טווח של שיפור הרווחיות. נציין גם, שרמת הרווחיות, על אף שיפורה, עדיין נמוכה בהשוואה לעבר. יתר

לוח ב' - 4

התוצר המקומי הגולמי, פריון העבודה והפריון הכולל בסקטור העסקי, 1981 עד 1989

	-1988			-1986		
	1989	1987	1988	1989	1987	
1989	1988	1987	1989	1987	1985	
ההרכב הענפי של התוצר במחירי 1986						
7.6	7.5	8.1	7.6	8.1	8.2	חקלאות
30.0	31.0	32.0	30.5	32.2	31.4	תעשייה
15.1	15.0	15.0	15.1	14.9	14.7	תחבורה ותקשורת
3.9	4.0	3.9	3.9	4.0	3.9	חשמל ומים
9.5	9.3	9.0	9.4	8.9	10.9	בנייה
33.9	33.2	31.9	33.5	31.9	30.8	מסחר ושירותים
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך כל הסקטור העסקי
העלייה או הירידה (-) בתוצר לפי תקופות משנה						
3.0	-7.2	8.2	-2.2	4.4	5.5	חקלאות
-2.3	-2.7	5.5	-2.4	5.1	3.2	תעשייה
1.6	0.1	8.3	1.3	5.1	4.2	תחבורה ותקשורת
0.0	0.2	5.6	0.1	5.0	3.8	חשמל ומים
3.8	2.9	9.5	3.3	4.1	-3.3	בנייה
4.0	4.0	7.3	4.0	7.1	4.1	מסחר ושירותים
1.6	0.0	7.1	0.9	5.6	3.1	סך כל הסקטור העסקי
פריון העבודה — התוצר לשעת עבודה						
4.0	1.3	6.2	2.6	4.6	4.5	חקלאות
0.9	1.4	3.9	1.4	2.0	2.0	תעשייה
4.0	-1.3	0.7	1.8	1.1	4.3	תחבורה ותקשורת
1.4	-12.5	5.2	-5.8	-0.3	7.0	חשמל ומים
-1.2	7.8	1.7	3.2	3.7	-3.4	בנייה
-0.2	-2.1	2.7	-1.2	2.8	0.5	מסחר ושירותים
0.2	-0.2	3.1	0.0	2.5	1.4	סך כל הסקטור העסקי
הפריון הכולל — התוצר ליחידה משוקללת של הון-עבודה						
3.7	-1.4	6.8	1.1	4.4	3.8	חקלאות
-0.9	-1.2	3.3	-0.9	1.8	0.8	תעשייה
2.2	-1.9	2.4	0.6	1.8	3.6	תחבורה ותקשורת
-0.7	-9.3	4.1	-5.1	0.7	3.2	חשמל ומים
-0.5	6.7	3.9	3.0	4.7	-3.3	בנייה
0.1	-1.6	2.9	-0.8	2.7	-0.3	מסחר ושירותים
-0.1	-1.1	3.7	-0.6	2.8	0.8	סך כל הסקטור העסקי

(1) כולל יהלומים.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ואומדני בנק ישראל.

על כן, חלק מהגורמים שהביאו לשיפור זה, למשל ירידה של גביית המסים על חברות, נובעים מהשפל עצמו, ולכן אינם נתפסים כשינויים בסיסיים, שישפיעו על התנהגות הפירמות בטווח הארוך. העלייה המתונה של התוצר בשנת 1989 משתקפת בגידול מתון של תשומת העבודה בשיעור דומה לזה של התוצר, ופירושו של דבר כי התוצר לעובד בסקטור העסקי לא נשתנה, על אף גידולו של התוצר לעובד בתעשייה. מלאי ההון בראשית השנה היה גדול בכ־2.4 אחוזים מאשר בשנה הקודמת, כך שהפירון הכולל הנאמד ירד בכ־0.2 אחוז (לוח ב'–3). ההתפתחות הכוללת של הסקטור העסקי היא, כאמור, תוצאת התפתחויות מנוגדות בענפי המשק השונים. בענף התעשייה ניכר שיפור בתוצר לעובד ובפירון הכולל ובולט השיפור בענף האלקטרוניקה, שבו גדלו גם ההשקעות. עם זאת חשוב לציין, שבאופן כללי מבטא שיפור הפירון בתעשייה את העובדה שהצטמצמות תשומת העבודה היתה גדולה מזו של התוצר. משקל התוצר התעשייתי בתוצר העסקי הצטמצם (לוח ב'–4), והגיע השנה לכ־30 אחוזים. לעומת ממוצע של כ־31.4 אחוזים בראשית שנות השמונים. לעומת זאת בולטת התרחבות של התוצר בענפי המסחר והשירותים, שבהם גידול הפירון מצומצם יותר, וקשה יותר למדידה. משקל ענף המסחר והשירותים בתוצר העסקי הגיע השנה ל־34 אחוזים, לעומת 30.3 אחוזים בראשית שנות השמונים. בלוח א' ניתן לראות בפרספקטיבה ארוכת טווח, שהתפתחויות אלה מבטאות שינוי במבנה הענפי של המשק; בשנות השמונים גדל תוצר הענפים הבלתי סחירים בשיעור מהיר יותר מזה של הענפים הסחירים. (נדגיש כי אין לנו מדידה מדויקת של תוצרים אלה, שכן מיונם אינו מושלם; לכן, הכימות להלן נועד להדגים את המגמות הבסיסיות בלבד). נראה, שמגמה זו עולה בקנה אחד עם גידול מהיר יותר של הביקושים למוצרים הבלתי סחירים (התפתחות המאפיינת משקים מפותחים) תוך עליית מחירי המוצרים הלא־סחירים בקצב מהיר יותר מזה של מחירי הסחירים, כפי שקרה במשק הישראלי במהלך שנות השמונים. מגמה זו התהפכה זמנית בשנים 1984 ו־1985, שבהן ירדו הביקושים המקומיים ירידה תלולה, לאחר מפולת המניות הבנקאיות בסוף 1983. ירידת הביקושים המקומיים לוותה בפחות ניכר של שער החליפין; כך נוצר פיתוח ריאלי זמני, אך תוך האצה ניכרת של שיעור האינפלציה.

לוח א'

התוצר העסקי הסחיר והלא סחיר, 1981 עד 1989
(שיעור הגידול הממוצע לתקופה, במחירים קבועים של 1986)

התקופה	התוצר הסחיר ¹	התוצר הלא־סחיר ²	התוצר העסקי ³
1989–1981	2.6	3.6	3.1
1985–1981	3.5	2.7	3.1
1983–1981	2.9	4.4	3.7
1985–1984	4.5	0.1	2.1
1989–1986	1.4	4.8	3.2
1987–1986	4.6	6.5	5.6
1988–1989	-1.9	3.0	0.9

- (1) גידול התוצר הסחיר נאמד מתוך התוצרים של ענפי המשק וכולל את תוצר התעשייה, תוצר החקלאות, ההובלה הימית והאווירית מתוך תוצר התחבורה והתקשורת, והתוצר הנובע מתיירות מתוך תוצר השירותים.
- (2) התוצר הלא־סחיר שווה לתוצר העסקי, כפי שהוא נאמד על פי ענפי המשק פחות התוצר הסחיר. כאמור, מדידה שאריתית זו אינה מדויקת ומבטאת את המגמה בלבד.
- (3) מדידה מצד ענפי המשק.

המדיניות שננקטה אחרי תכנית הייצוב ב־1985 הביאה שוב לגידול מהיר יותר של הענפים הבלתי סחירים, תוך גידול מהיר יותר גם של התוצר העסקי כולו, בממוצע. נראה שראשיתו של תהליך זה, בשנים 1986 ו־1987, מקורו בהתרחבות ניכרת של הביקושים במשק, תגובה אופיינית לתכניות ייצוב, שבהן משמש שער החליפין עוגן מרכזי לבלימת האינפלציה. על רקע זה ניתן להבין, שההתרחבות המשקית לוותה בהסטה ניכרת של גורמי ייצור מהענפים הסחירים, ובעיקר מהתעשייה, לענפים הפחות סחירים כענפי המסחר והשירותים; זאת תוך עלייה יחסית של מחירי המוצרים הבלתי סחירים לעומת מחירי הסחירים, כלומר תוך ייסוף ריאלי. נראה, כי המשך התהליך בשנתיים האחרונות, עם גידול האבטלה, נעוץ בגורמים הקשורים לרווחיות היחסית של שני הסקטורים האלה. הסקטור הלא סחיר יכול היה להמשיך ולהעלות מחירים ושכר, ועדיין לשמור על רמת רווחיות סבירה. בסקטור הסחיר התחרות מחו"ל מצמצמת יותר מאשר בלא־סחיר את היכולת להמשיך ולהעלות מחירים מעבר למחירים העולמיים (בהתחשב בשינויים במסים ובתפתחויות שער החליפין). כמו כן בסקטור זה חזקה יותר השפעת גורמים מוסדיים ואיגודי עובדים על קביעת השכר. לכן עליות השכר, אף שהיו נמוכות יותר מאשר בסקטור הלא סחיר, פגעו קשות ברווחיותו. כאמור, התפנית בפעילות בסוף 1987 מקורה בגורמי היצע, אך בהמשכה היתה השפעה גם לתפנית בביקושים המקומיים. באותו זמן הביקושים העולמיים המשיכו להתרחב. לכן ההצטמצמות המצטברת של התוצר של הסקטור הסחיר, כ־3.6 אחוזים, במשך 1988 ו־1989 מבטאת בעיקר את ירידת הרווחיות ואת תהליך ההתייעלות בתעשייה. לעומת זה רווחיותו של הסקטור הלא־סחיר באותה תקופה לא נפגעה. ותוצרו המשיך להתרחב בשיעור של כ־3.0 אחוזים בממוצע.

במשק קטן ופתוח למסחר בינלאומי ירידה של הביקושים המקומיים תתבטא בדרך כלל בפחות ריאלי, במובן של עליית המחירים של המוצרים הסחירים בשיעור גבוה מזה של הבלתי סחירים. אין לנו הסבר מלא מדוע לא היה ב־1989 פחות ריאלי משמעותי במשק, ורק נבלם תהליך הייסוף, שאפיין את שער החליפין הריאלי בשנים האחרונות. ב־1989 התאפיין מצב המשק בקיומם של גורמי ייצור הון ועבודה — בלתי מנוצלים. לכן סביר להניח, שמעבר לכוחות השוק הושפע שער החליפין הריאלי גם מכוחות אחרים, הקשורים בעיקר לקשיחויות נומינליות בקביעת מחירים ולעליית מחירי הדיור, שעל רקען אנו רואים גם את אי־ירידתו של שיעור האינפלציה. (ראה פרק ג').

ב. השימושים המקומיים

בשנת 1989 ירדו השימושים המקומיים, למעט יבוא ביטחוני ישיר, בשיעור של כאחוז זוהי, כאמור, תוצאה של ירידה בכל רכיבי הביקוש הפרטי המקומי — אחוז אחד בצריכה הפרטית וכ־5.5 אחוזים בהשקעות בנכסים קבועים. הצריכה הציבורית למעט יבוא ביטחוני ישיר נותרה ללא שינוי (לוח ב'—1).

חריפה במיוחד היתה הירידה בצריכת מוצרים בני קיימא: הצריכה למעט רכישת בני קיימא גדלה בכחצי אחוז, תוך ירידת הצריכה של מוצרים שוטפים ועלייה של צריכת שירותים. ירידת ההשקעות משקפת התפתחויות מנוגדות ברכיבי ההשקעות השונים: ההשקעות בבנייה למגורים התרחבו בכ־6 אחוזים, בעיקר כתוצאה של התחלות בנייה בשנים קודמות ועל אף ירידת ההתחלות ב־1989. ההשקעות בבנייה שלא למגורים ובעבודות בנייה אחרות גדלו בכחצי אחוז. לעומת זאת ירדו ההשקעות במכונות ובציוד, וההשקעה בכלי תחבורה יבשתיים, שהתנהגותם דומה לזו של רכישות בני קיימא, ירדה תלולה.

יציבות הצריכה הציבורית משקפת ירידה בת 1.9 אחוזים של הצריכה הביטחונית המקומית — שהקיפה הן את תשומת העבודה (כנראה עקב הפחתת ימי מילואים) והן את רכיב הקניות המקומיות, שהצטמצם בכ"5.7 אחוזים — ועלייה בת 1.9 אחוזים של הצריכה האזרחית.

התפנית בביקושים המקומיים היתה גורם מרכזי להמשך השפל בפעילות המקומית ולשיפור מאזן התשלומים. על פי ניתוח של תשומות הפוקה, תרמה ירידת השימושים המקומיים לירידה מתונה של התוצר העסקי (לוח ב'—5). חשוב לציין, שהצריכה הפרטית לבדה תרמה לירידה של כחצי אחוז בתוצר, אך זו קווצה חלקית על ידי השפעה חיובית של ההשקעות, שהרכיב המקומי שלהן עלה, בעיקר בתחום הבנייה למגורים.

קשה לייחס את ירידת הביקושים המקומיים לגורמים חיצוניים, שפגעו במשקי הבית או בפירמות. לכן, למרות השפעתם הממתנת של הביקושים המקומיים, נראה שביקושים אלה הגיבו למצב שנוצר במשק ב"1988: התאמה כלפי מטה בהערכת שיעור הצמיחה של המשק (לעומת האופטימיות ששררה בשנים 1986 ו"1987) הניעה את הפירמות והפרטים לצמצם ביקושים, בעיקר צריכה פרטית, מתוך תחושה כי במשק מתנהל תהליך התייעלות שיימשך זמן רב. תהליך זה מביא, בדרך כלל, להעמקה של שיעור האבטלה, כפי שמתבקש משינוי מבני, הכרוך בסגירת מפעלים בלתי יעילים ובלתי מתאימים לתנאים המשקיים שנוצרו אחרי "1985. מכאן אנו מסיקים, שירידת הביקושים היא תגובת שרשרת לשפל אשתקד, תגובה שהיא עצמה תרמה להמשך השפל. ההתפתחות יות הפיסקאליות התבטאו השנה בהתרחבות ניכרת של הגירעון המקומי. בצד ההוצאה לא שינתה הממשלה את הצריכה, ובכך לא פעלה לשינוי הביקושים במשק. לעומת זאת ירידת המיסוי, שאף היא פרי השפל עצמו, פעלה כמייצב אוטומטי, ותרמה להתמתנות השפל. עם זאת היתה השפעה זו, ככל הנראה, חלשה, בגלל אופיים של המסים שירדו. (דיון מפורט ראה בפרק ה'). גם השקעות של הסקטור הציבורי לא השתנו השנה, ולכן לא תרמו להתמתנות השפל. מפאת המיתון המשקי, היה מקום להרחבה ניכרת של השקעות התשתית, השקעות הסובלות מפגיגור ניכר בעשור האחרון.

ג. עודף היבוא, החיסכון הלאומי וההשקעה הלאומית

שיעור החיסכון הלאומי מכלל הכנסות המשק מאופיין ביציבות רבה יותר משיעור החיסכון הפרטי (לוח ב'—6). החיסכון הלאומי עלה ב"1989 בכ"1.5 נקודות אחוז אחת, וחזר לרמה הממוצעת, שאפיינה את המשק במחצית הראשונה של שנות השמונים. גידול שיעור החיסכון הלאומי מורכב מעלייה תלולה, כ"5.5 נקודות אחוז, של החיסכון הפרטי, ומירידה, כ"4 נקודות אחוז, של החיסכון הציבורי. הרכב החיסכון הלאומי הושפע השנה מאוד מהנפילה החדה של שיעור המסים — תוצאה של השפל, שנמשך זה שנתיים; נראה, כי ירידת שיעור החיסכון הציבורי אינה משקפת את המגמות ארוכות הטווח.

לעומת גידול החיסכון הלאומי, ירד השנה שיעור ההשקעות ירידה תלולה. שיעורן נמוך בכ"4 נקודות אחוז מזה שאפיינ את המשק במחצית הראשונה של שנות השמונים. ירידת שיעור ההשקעות התרכזה השנה בענפי המשק, ואילו בדיוור נותר שיעור ההשקעות ללא שינוי. עודף החיסכון הלאומי על ההשקעות הוא תמונת הראי של העודף בחשבון השוטף של מאזן התשלומים, שהתבטא בהמשך המגמה של צמצום החוב החיצוני של המשק. (ראה פרק ו').

חשוב להדגיש, שחלק מההתפתחויות שתוארו לעיל נושא אופי מחזורי. עליית שיעור החיסכון הפרטי הושפעה מאוד מירידת המסים, שהביאה לגידול בן 6 אחוזים של ההכנסה הפנויה מכל המקורות; זאת לעומת אי שינוי ריאלי בהכנסה הלאומית. להכנסה הפנויה הכוללת תרמה גם תנודה חזקה כלפי מעלה של ההעברות מחו"ל לפרטים, המתואמת עם המחזור הספקולטיבי של מטבע חוץ (ראה פרק ו'); זו, ככל הנראה, אינה נתפסת על ידי משקי הבית כגידול ארוך טווח של הכנסתם, ולכן השפיעה בעיקר על

התוצר הנובע¹ בסקטור העסקי, לפי שימושים סופיים, 1980 עד 1989
(אחוזים)

התרומה לשינוי בתוצר				משקל השימושים בתוצר					
ממוצעים שנתיים				ממוצעים שנתיים					
1981-									
1989	1988	1987	1985	1989	1988	1987	1989	1986-	1980
								1987	1985
-0.5	1.5	3.3	1.9	39.5	40.9	39.5	40.2	39.6	36.4
0.1	0.0	0.7	0.1	9.2	9.4	9.4	9.3	9.5	10.9
0.4	0.1	1.3	-0.3	14.7	14.7	14.7	14.7	14.7	18.0
-0.0	0.2	-0.1	0.0	-0.2	-0.2	-0.4	-0.2	-0.4	0.2
0.0	1.8	5.2	1.8	63.3	64.7	63.3	64.0	63.4	65.5
2.3	-1.3	3.3	1.9	36.7	35.3	36.7	36.0	36.6	34.5
-0.1	-0.6	0.1	0.0	0.8	0.9	1.5	0.9	1.5	1.5
2.3	0.4	8.5	3.7	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

- (1) תוצר מקומי גולמי במחיר גורמי הייצור, למעט ענף השירותים של הסקטור הציבורי ומלכ"ר, ולמעט התוצר של שירותי דיור.
- (2) לצורך התאמת השימושים לניתוח תשומה-תפוקה, ובחינת השפעתם על התוצר של הסקטור העסקי, נעשו הפחתות בשימושים השונים, כדלקמן: בצריכה הפרטית — זקיפת שירותי דיור בתשלומי שכר של מלכ"ר; בצריכה הציבורית — תשלומי שכר של הסקטור הציבורי; ביצוא — תקבולים לגורמי ייצור בחוץ לארץ, תקבולים והכנסות של גורמי ייצור מקומיים, וכן רכיב היבוא הישיר בכל השימושים.
- ה מקור : ניתוח תשומה-תפוקה, שנערך בבנק ישראל, המתבסס על מקדמי תשומה-תפוקה, שנאמדו בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על פי שנת 1982/83, ועל נתוני השימושים הסופיים.

החיסכון הלאומי, ההשקעה המקומית הגולמית והחשבון השוטף במאזן התשלומים, 1981 עד 1989
(אחוזים, מחושבים על פי שער החליפין הרשמי)

	1989	1988	1987	-1988 1989	-1986 1987	-1981 1985	
1.							החיסכון הלאומי הגולמי
	16.9	15.5	16.5	16.2	17.8	17.4	מכלל הכנסות המשק ¹
	-2.9	1.0	2.5	-1.0	3.5	-4.5	מזה: א. החיסכון הציבורי ²
	19.9	14.5	14.0	17.2	14.2	22.0	ב. החיסכון הפרטי ³
2.	14.9	15.9	16.9	15.4	16.7	19.2	סך ההשקעה הגולמית
	0.0	-0.4	-0.1	-0.2	0.7	0.3	מזה: א. מלאי
	10.2	11.7	12.4	10.9	11.7	12.1	ב. ענפי המשק
	4.7	4.6	4.5	4.6	4.3	6.8	ג. דיור
3.							החשבון השוטף נטו "מתוקן" ³
	2.0	-0.3	-0.4	0.9	1.1	-1.8	במאזן התשלומים (1)-(2)
	3.4	4.1	5.4	3.7	4.9	6.3	מזה: עורף היבוא האזרחי

1) הכנסות המשק = תוצר + העברות חד-צדדיות נטו מחו"ל (מחושבים בשע"ח רשמי). התוצר מחושב על פי הגדרות ה-SNA החדש.

2) מחושב ע"פ תשלומי ריבית ריאליים.

3) תשלום מקדמות ע"ח יבוא בטחוני נחשב כיבוא בפועל ונכלל ביבוא הביטחוני.

החיסכון, כפי שהוא נמדד. תמונת ראי של עליית החיסכון הפרטי עקב ירידת המסים בגלל השפל היא הירידה התלולה של החיסכון הציבורי. בשנת 1989, לראשונה מאז הפעלת התכנית לייצוב המשק, עלתה הצריכה הכוללת של הממשלה על הכנסותיה מכל המקורות, ולכן נוצר חיסכון ממשלתי שלילי. אך בדומה לגידול החיסכון הפרטי, ירידת חסכון הממשלה למרות יציבות הצריכה הציבורית היא, כאמור, בעיקרה מחזורית, תוצאה של ירידת המסים. (ראה פרק ה').

גם חלק מיירדתו התלולה של שיעור ההשקעה ב-1989 הוא תוצאה של השפל בפעילות, ומכאן שהעורף שנוצר בחשבון השוטף — עקב ירידת ההשקעות בענפי המשק — הוא בחלקו זמני. בפרספקטיבה ארוכת טווח אנו רואים (לוח ב' - 6 ודיאגרמה ב' - 4), כי השיפור בחשבון השוטף — המשקף ירידה תלולה של עורף היבוא האזרחי ועלייה בתשלומי ההעברה — דומה בעצמתו לירידת שיעור ההשקעות. התפתחות זו מבטאת הברל גדול בהתנהגות בין הממשלה לסקטור הפרטי. מאז התכנית לייצוב המשק חל שיפור ארוך טווח בחסכון הממשלה. (חסכון הממשלה מוגדר כהפרש בין ההכנסות לבין ההוצאות השוטפות לצריכה ולתשלומי ההעברה למיניהם — ואינו כולל את ההשקעות של הממשלה). חיסכון שלילי גדול, שאפיין את התנהגות הממשלה לפני 1985, הפך לחיסכון חיובי — התנאי היסודי של הטווח הארוך להצלחתה של תכנית הייצוב. בתנאים אלה ניתן לצפות לשיפור ארוך טווח במאזן התשלומים, שכן גידול של החיסכון הממשלתי אמור להגדיל את החיסכון הלאומי. חשוב לציין, שגידול החיסכון הלאומי כתוצאה של גידול החיסכון הממשלתי אינו מלא — שכן, משיקולים של טווח ארוך, הסקטור הפרטי נוטה לקזז חלקית את השינויים בחסכון הסקטור הציבורי. ירידה (עלייה) לאורך זמן של המיסוי, שמקטינה (מגדילה) את החיסכון הממשלתי, תבטא בגידול (הקטנה) של החוב הציבורי (הפנימי והחיצוני). נראה, שהציבור מפרש התפתחות זו כעלייה (ירידה) צפויה של מסים בעתיד,

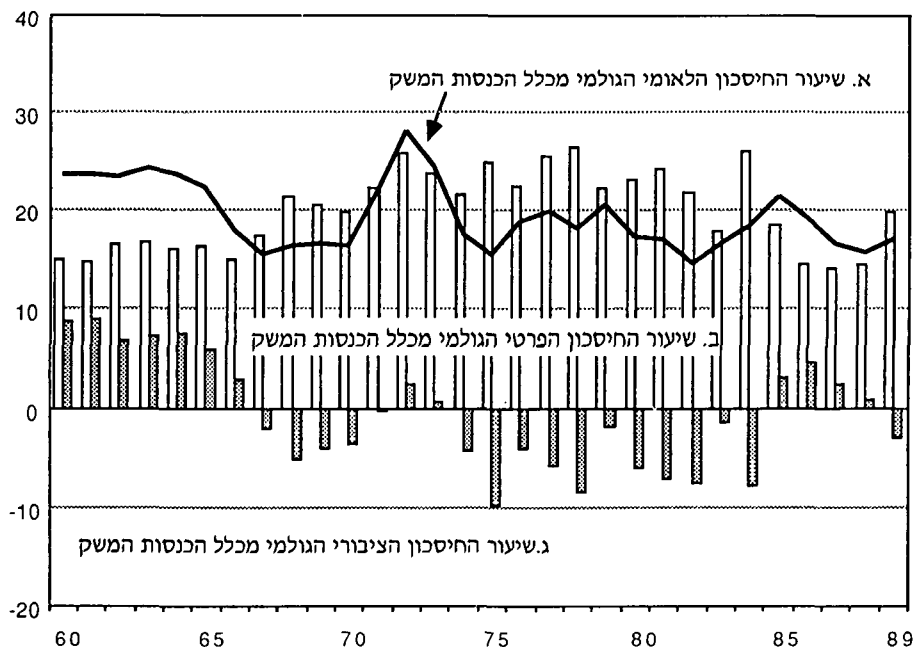
דיאגרמה ב'-2

שיעור החיסכון הלאומי הגולמי מכלל הכנסות המשק¹ והתחלקותו

בין הסקטור הפרטי לסקטור הציבורי, 1960 עד 1989²

(מחושב על פי שער החליפין האפקטיבי)

אחוזים

(1) הגדרות ואופן החישוב - ראה לוח ב'-ג-4.

(2) ראה הערה בדיאגרמה ב'-4.

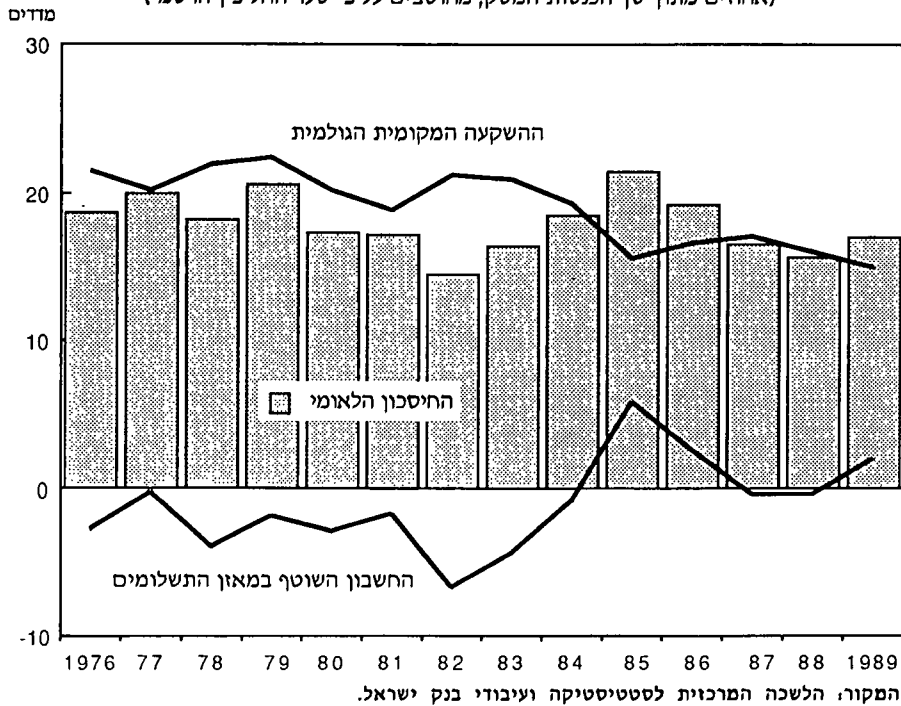
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

דבר הפועל לעלייה (ירידה) של החיסכון הפרטי. נראה אפוא, שהיציבות היחסית של החיסכון הלאומי על אף הגידול המשמעותי של החיסכון הממשלתי הושפעה מירידת החיסכון הפרטי, הקשורה גם בגורמים אחרים. גורם מרכזי שהיה בעבר מתואם במידה רבה עם שיעור החיסכון הפרטי הוא שיעור ההשקעה בדירור. השקעות אלה מושפעות כידוע בטווח הארוך בעיקר מגורמים דמוגרפיים, הקשורים להרכב הגילים של האוכלוסייה ולמאזן ההגירה לארץ. במהלך שנות השמונים הביאו התפתחויות אלה לירידה תלולה של שיעור ההשקעות בדירור, וכאן ככל הנראה, ההסבר לחלק מירידתו של שיעור החיסכון הפרטי. זאת ועוד, השפעתן של ההתפתחויות הדמוגרפיות על שיעור החיסכון היא מעבר להשפעתן הישירה על ההשקעות בדירור. נראה אפוא, שמניתוח הרכיבים השונים של ההשקעה והחיסכון הלאומי ניתן להסיק, כי שיפור במאזן התשלומים מורכב משיפור ארוך טווח, הנובע מעליית שיעור החיסכון של הממשלה ומירידת שיעור ההשקעות, הן בדירור והן בענפי המשק, ירידה שכאמור הושפעה מאוד מהשפל. עליית שיעור ההשקעה בענפי המשק אינה תנאי מספיק לחידוש הצמיחה — שכן במחצית השנייה של שנות השבעים ובראשית שנות השמונים, כאשר שיעור ההשקעות היה גבוה יחסית, צמיחתו של המשק לא היתה מהירה יותר מאשר במחצית השנייה של שנות השמונים. ייתכן שההשקעות בעבר

דיאגרמה ב' - 3

התפתחות החיסכון הלאומי, ההשקעה המקומית הגולמית והחשבון השוטף במאזן התשלומים

(אחוזים מתוך סך הכנסות המשק, מחושבים על פי שער החליפין הרשמי)

הושפעו ממערכת תמריצים מעוותת, שהביאה לגידול מלאי ההון, ולא נשאו פירות בתחום הצמיחה. (דיון נרחב בעיוותי החוק לעידוד השקעות הון ראה ברוך בנק ישראל לשנת 1988, פרק ב'). במקביל לירידת ההשקעות ולעליית החיסכון הפרטי, ירד ב-1989 שיעור הריבית. התפתחות זו עומדת לכאורה בסתירה לקשר השלילי המקובל בין שיעור הריבית להשקעות, ולקשר החיובי בין שיעור הריבית לחיסכון הפרטי (אם כי את האחרון אין התיאוריה הכלכלית והמחקר האמפירי קובעים חד־משמעית). התפתחות זו מעידה, אולי, כי ירידת ההשקעות הושפעה ביתר עוצמה מגורמים אחרים — בעיקר מהאווירה המשקית הפסימית, שנבעה מהשפל עצמו, מאירודאות, בין השאר, עקב התמשכות ההתקוממות בשטחים, ומרמתה הנמוכה של הרווחיות העסקית, במיוחד בסקטורים שבהם שיעור ההשקעות גבוה. הרווחיות מושפעת גם מגורמים שמעבר להשפעת הריבית, כעלות העבודה ליחידת תוצר ושיעור המס על חברות. עליית שיעור החיסכון הפרטי היא, כאמור, תוצאה של ירידת המסים ותיקון מגמות ארוכות טווח של הצריכה. (ראה דיון מפורט בהמשך.) מכאן אנו מסיקים, שירידת הביקוש להשקעות — על רקע גידול החיסכון הפרטי, שהושפע מגורמים זמניים — היתה גורם מרכזי לירידת הריבית, נוסף על המדיניות המוניטרית המרחיבה. (ראה דיון מפורט בפרק ז').

ב־1989 הצטמצמה הצריכה הפרטית בכאחוז אחד, ובמונחים לנפש — ירדה בכ־2.7 אחוזים. ירידה זו של רמת החיים — התפתחות נדירה במשק הישראלי — היא ככל הנראה, מאותן תנודות חריפות של התצרוכת במשק, שמקורן בהתפתחויות שנבעו מן התכנית לייצוב ב־1985, ולהן אין לנו הסבר מלא. כאשר מנתחים את ארבע השנים מאז הפעלתה של התכנית לייצוב המשק כיחידה אחת, מתברר שהצריכה הפרטית גדלה בשיעור ממוצע של כ־6.3 אחוזים. באותה תקופה גדלה גם ההכנסה הפנויה בשיעור ממוצע דומה (כ־6 אחוזים). מכאן ניתן להסיק, שמנקודת הראות של הטווח הארוך, ובהתחשב בגורמים דמוגרפיים בעלי השפעה בטווח הארוך, ובגידול החיסכון הממשלתי, תואמת התפתחותה של הצריכה הפרטית את התיאוריות המקובלות. לעומת זאת, בתנודות השנתיות התרופף מאוד הקשר בין ההכנסה הפנויה לתצרוכת; מכאן שבשיעור החיסכון של משקי הבית נוצרו תנודות חזקות, שכאמור, אין בידינו להסבירן הסבר מלא.

נראה שאחד הגורמים החשובים בתנודות התצרוכת בשנים האחרונות קשור לשינויים בהערכת ההתפתחויות הכלכליות של משקי הבית. הצלחתה ההתחלתית של התכנית לייצוב המשק ב־1985, בניגוד לכישלונם של ניסיונות קודמים להוריד את האינפלציה, יצרה תחושה, כי המשק התגבר על חלק גדול מתחלואיו, וכי נוסף על הורדת האינפלציה, צפויה האצה ניכרת של הצמיחה המשקית, יחסית לקצב הצמיחה האיטי, שאפיין את המשק מאז 1973. תחושה זו התחזקה עם ההתאוששות המשקית בשנים 1986 ו־1987 והתרחבות המהירה של התוצר העסקי באותה תקופה. גידולה המהיר של הצריכה בשנים אלה תואם את התנהגותם של צרכנים הצופים עלייה של רמת הכנסותיהם בעתיד לאורך זמן, ולא כאירוע חד־פעמי. במהלך 1987 החלו להתגלות במשק קשיים, שהתבטאו בהפסקת גידולו של התוצר במחצית השנייה של אותה השנה. ב־1988 השתררה האטה, ובעטיה העריכו משקי הבית מחדש את קצב הצמיחה הצפוי; הערכה זו הושפעה גם מההתקוממות בשטחים, שהחריפה את ההאטה, ותרמה לשינוי האווירה המשקית. במהלך 1988 התברר, כי הקשיים שגרמו להאטה המשקית עשויים להוסיף ולהשפיע על ההתפתחויות הכלכליות במשך תקופה ארוכה יותר — ומכאן, שהערכה כי המשק עלה על מסלול צמיחה מהיר יותר היתה מוטעית. שינוי זה בהערכה התבטא בהאטת גידולה של הצריכה כבר ב־1988 לשיעור נמוך מזה של ההכנסה הפנויה, תוך גידול שיעור החיסכון הפרטי, והיה הגורם המרכזי לירידת הצריכה ולעליית שיעור החיסכון הפרטי ב־1989.

כאמור, התיאור לעיל אינו מספק הסבר מלא לתנודות החזקות של התצרוכת בשנים האחרונות, ומכאן שיש מקום לחפש גורמים נוספים. למרות המיתאם הנמוך־יחסית בין גידול ההכנסה הפנויה מכל המקורות לגידול התצרוכת בשנים האחרונות, המיתאם בין גידול ההכנסה הפנויה מעבודה לבין התצרוכת ממשיך להיות גדול כבעבר, והוא אף התחזק מאז 1985. מן הבחינה התיאורטית ניתן להציע לקשר זה מספר פירושים, המשלימים זה את זה: (א) השפעת התחלקות ההכנסה. אם הנטייה השולית לצרוך מהכנסות מעבודה גדולה מזו של הכנסות מהון, אזי שינויים בחלקן של ההכנסות מעבודה בהכנסה הפנויה יגרמו לתנודות מתאימות של התצרוכת. (ב) בעיות מדידה של הכנסות משקי הבית. החשבונאות הלאומית בארץ אינה מאפשרת להבחין בין הכנסות משקי בית לבין הכנסות של פירמות שלא חולקו למשקי בית. ייתכן שההכנסות מעבודה מיטיבות לשקף את הכנסות משקי הבית יותר מסך ההכנסה הפנויה, ומכאן המיתאם החזק שלהן עם התצרוכת. (ג) השפעות נזילות — אם שוק ההון אינו משוכלל, וחלק ממשקי הבית מוגבל ביכולתו ללוות כנגד הכנסות עתידיות (בייחוד כנגד הכנסות עתידיות משכר); כיוון שההכנסות משכר נזילות יותר מן ההכנסות האחרות, גידולן עשוי להשפיע על התצרוכת בגלל אלמנט הנזילות.

מכל הסיבות שהוזכרו לעיל נצפה, כי חריגה של השכר כלפי מעלה תגדיל את התצרוכת, מעבר להתפתחות ההכנסה הפנויה הכוללת. כאן אנו מגלים קשר בין אחת התופעות הבולטות שהתפתחו לאחר

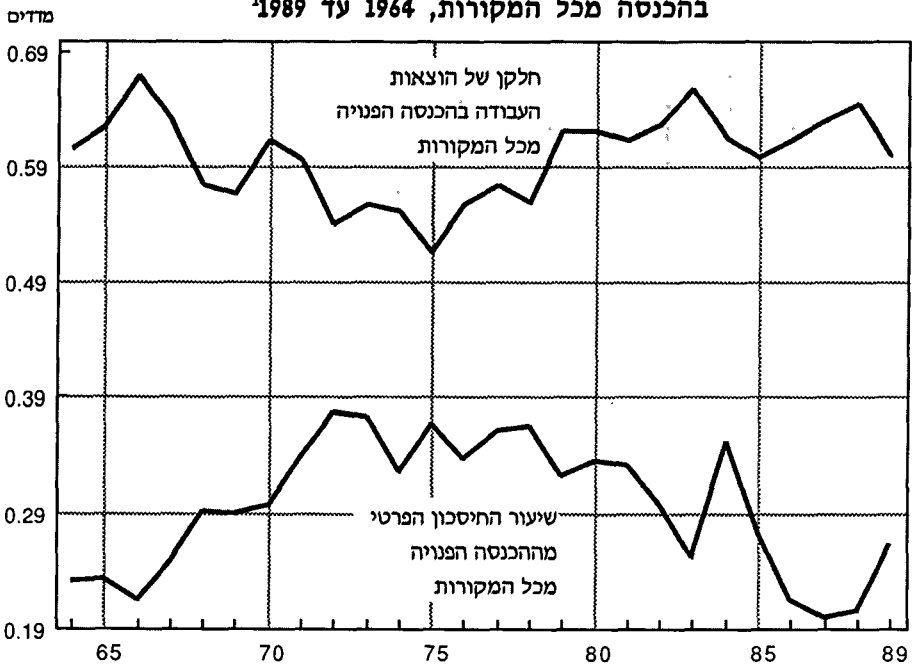
לוח ב' - 7
סך הצריכה הפרטית, 1981 עד 1989

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת									
בכמות						הערך במחירים שוטפים (מיליוני ש"ח)			
במחיר						ממוצע 1981-1988	ממוצע 1986-1987	ממוצע 1985-1989	
1989	1988	1987	1989	1988	1987	1989	1987	1985	1989
(אחוזים)									
18.6	14.0	15.1	-0.4	2.9	10.8	1.2	10.2	4.6	21,936
21.1	16.4	16.2	0.5	5.8	7.2	3.1	6.1	3.8	14,086
14.3	10.1	13.6	-1.8	-1.3	16.4	-1.5	16.8	6.1	7,850
18.8	19.3	27.5	1.8	1.8	8.4	1.8	7.2	3.6	14,126
19.6	5.2	24.0	10.1	6.0	12.4	8.0	16.1	2.9	2,746
17.3	15.6	24.3	10.4	-11.7	17.7	-1.3	-3.7	2.0	3,170
18.9	15.2	19.4	0.3	4.1	9.5	2.2	11.0	4.4	35,637
11.2	9.6	18.8	-13.8	4.9	12.9	-4.9	30.0	6.0	4,642
22.3	21.6	27.3	2.3	0.6	4.6	1.4	3.7	1.0	1,363
31.4	20.7	21.8	2.2	2.2	2.3	2.2	2.5	3.8	10,037
20.6	15.6	19.9	-1.0	3.8	8.5	1.4	11.6	4.4	51,679
21.5	16.4	20.0	0.7	3.6	7.9	2.2	9.1	4.2	47,037

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

דיאגרמה ב-4

שיעור החיסכון הפרטי מההכנסה וחלקן של הוצאות העבודה בהכנסה מכל המקורות, 1964 עד 1989

(1) לשנים 1964 עד 1979 עקומת שיעור החיסכון משורשרת ע"פ שנת 1980 במתכונת החשבונאות הלאומית החדשה.

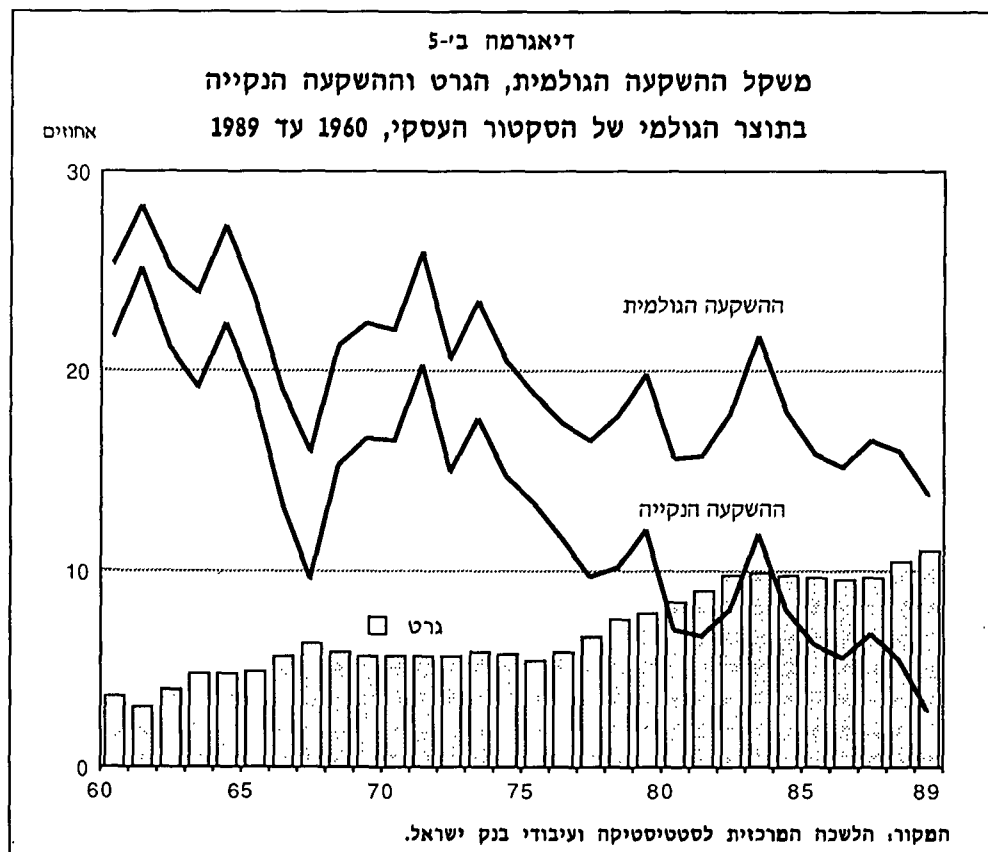
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

התכנית לייצוב המשק — עלייתו החריגה של השכר הריאלי — לבין זו של הצריכה הפרטית וירידת שיעור החיסכון, תופעה משותפת למספר מדינות שנקטו תכניות ייצוב דומות לתכנית הישראלית של 1985. 1989 היא השנה הראשונה, שבה ירד השכר הריאלי, תורמת להסבר ירידתה של הצריכה השנה. הצריכה הפרטית הושפעה השנה גם מקיצוץ הסובסידיות על מצרכי יסוד. ביטול סובסידיות משפיע השפעה חריפה יותר על משקי בית שמצרי היסוד הם רכיב גדול יחסית בסל הצריכה שלהם. תופעה זו בלטה בשנות השמונים, ובעיקר בשנת 1980, שבה הביא קיצוץ הסובסידיות לירידה תלולה של הצריכה.

א. הרכב הצריכה הפרטית

הרכישות של מוצרים בני קיימא ירדו ב־1989 ירידה תלולה, כ־14 אחוזים, צריכת מוצרים שוטפים ירדה ירידה מתונה, כחצי אחוז, ואילו צריכת השירותים העסקיים המשיכה להתרחב בשיעור של כ־2 אחוזים. התפתחות רכיביה של הצריכה הפרטית עולה בקנה אחד עם זו של התוצר הסחיר, שכאמור, המשיך לרדת לעומת המשך העלייה של התוצר הלא־סחיר — שכן ירידת הצריכה התרכזה במוצרים, שרכיב היבוא בהם גדול יותר מאשר בשירותים העסקיים.

בהפחתת הרכישות של מוצרים בני קיימא בלטו כמה תופעות: הרכישות פחתו, למרות הירידה המתמשכת במחיר היחסי של בני קיימא, פרי עלייה בת 11.2 אחוזים של מחירם לעומת 20.5 אחוזים של מחירי סך הצריכה הפרטית. התפתחות זו מעידה, כי ירידת הרכישות היא בעיקרה תיקון למגמת

הרכישות החריפה של השנים 1986 ו-1987, שבהן גדלו הרכישות בכ-70 אחוזים במונחים כמותיים, והמשיכו בעצמה מתונה יותר, בכ-5 אחוזים ב-1988. כמו כן בולט המשיך העלייה ברכישת ריהוט, כ-5 אחוזים — התפתחות הקשורה, ככל הנראה, לגידול בגמר דירות, שהוא ב-1989.

3. ההשקעות ומלאי ההון

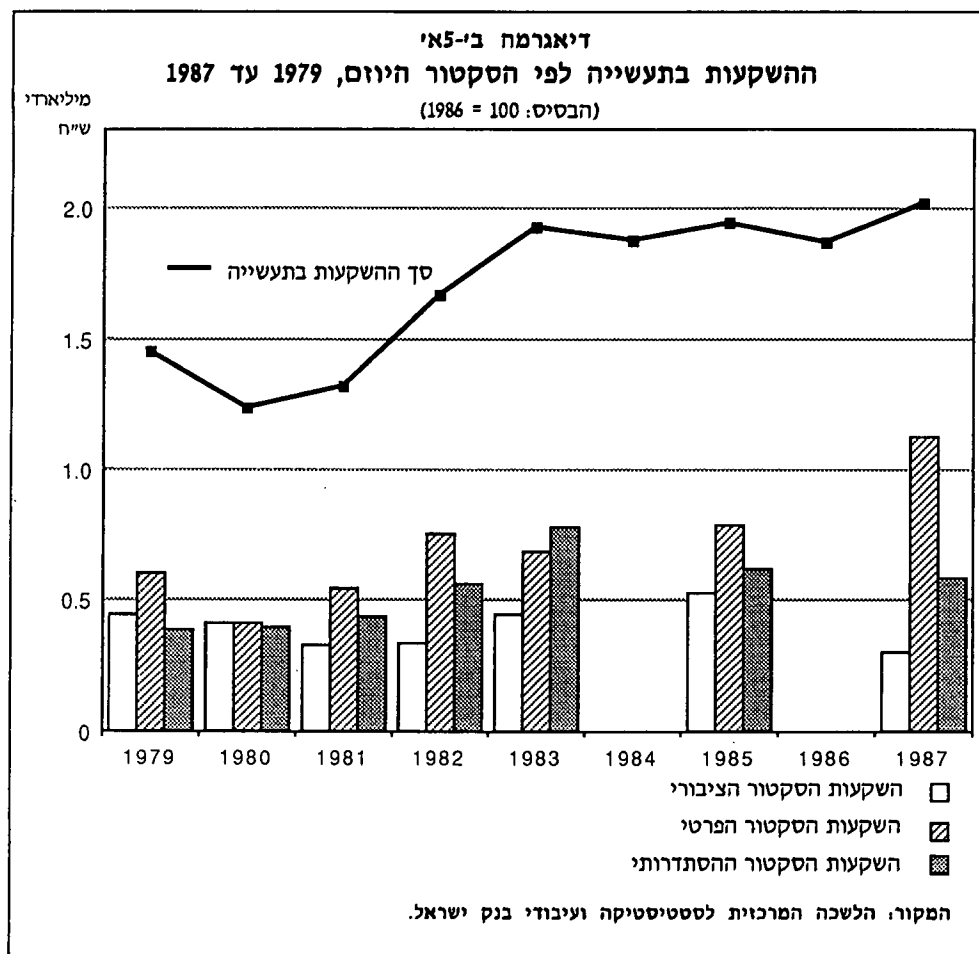
בשנת 1989 ירדו ההשקעות בנכסים קבועים בכ-5.5 אחוזים, לאחר ירידה בת חצי אחוז אשתקד — התפתחות המשקפת בעיקר ירידה תלולה של השקעות הסקטור העסקי, כ-11 אחוזים. זהו המשיך למגמת ההתמתנות של שיעור השקעות הסקטור העסקי בתוצרו — שמאפיינת את התנהגותו של סקטור זה מאז הפעלת תכנית הייצוב. משקל ההשקעות של הסקטור העסקי בתוצר הגיע השנה לשפל של כ-13.4 אחוזים, לעומת ממוצע של כ-18 אחוזים בראשית שנות השמונים (לוח ב'-8).

ההשקעה הגולמית בענפי המשק ירדה ב-1989 בכ-9.5 אחוזים. התפתחות זו משקפת יציבות של השקעות הסקטור הציבורי, עלייה מתונה של ההשקעה הגולמית של חברות הסקטור הציבורי, בעיקר של "בזק", וירידת ההשקעות של הסקטור הפרטי — בהמשך למגמת ירידתן עקב הריביות הגבוהות, שאפיינו את המשק מאז 1984 ולמגמת השחיקה ברווחיות שהושפעה, כאמור, גם מגורמים אחרים. ההשקעות בכלי רכב ירדו השנה ירידה חריפה. לאחר השקעה ממוצעת של כ-1.2 מיליארדי ש"ח (במחירי 1986) בשנים 1987 ו-1988, ירדו השקעות אלה השנה לכ-0.8 מיליארד. ירידת ההשקעות בכלי

לוח ב' - 8
ההשקעה הגולמית המקומית לפי סוג הנכס, 1981 עד 1989

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת									
במחיר			בכמות			הערך			
						ממוצע	ממוצע	ממוצע	במחירים
						1988-	1986-	1981-	שוטפים
1989	1988	1987	1989	1988	1987	1989	1987	1985	1989
(מיליוני ש"ח)									
(אחוזים)									
בנייה שלא למגורים ועבודות									
18.2	18.9	24.8	0.4	6.1	18.5	3.2	12.0	-3.6	2,994
בנייה אחרות									
18.4	19.7	25.3	2.8	5.5	17.4	4.2	5.2	-2.6	1,553
מזה: בנייה שלא למגורים									
17.9	18.0	24.2	-2.0	6.7	19.7	2.2	21.0	-5.0	1,441
עבודות בנייה אחרות									
16.7	8.5	19.5	-2.4	-6.6	6.3	-4.5	1.4	7.6	5,234
מכונות וציוד									
15.7	5.3	19.5	-3.7	-7.6	6.5	-5.7	-1.0	7.2	3,089
מזה: יבוא									
18.0	13.8	19.5	-0.4	-4.7	6.0	-2.6	5.2	8.4	2,145
ייצור מקומי									
12.6	12.9	20.4	-32.1	13.3	33.9	-12.3	27.8	0.2	1,312
כלי תחבורה יבשתיים									
ההשקעה הגולמית המקומית בענפי									
16.6	12.4	20.8	-7.5	-0.0	13.2	-3.8	7.2	3.4	9,540
המשק, למעט אניות ומטוסים									
אניות ומטוסים									
16.6	13.0	20.1	-9.5	-0.6	15.5	-5.2	8.5	3.2	9,463
ההשקעה הגולמית המקומית בענפי המשק									
18.1	19.8	27.8	6.2	-0.1	8.3	3.0	0.9	-4.9	4,393
בנייה למגורים									
17.8	20.1	28.0	6.2	-0.0	10.1	3.0	3.8	-1.5	3,970
מזה: בנייה פרטית									
20.8	16.8	25.8	7.0	-0.6	-5.7	3.1	-17.3	-16.5	423
בנייה ציבורית									
ההשקעה הגולמית המקומית									
17.6	14.2	22.7	-5.5	-0.5	13.5	-3.0	6.2	0.1	13,856
בנכסים קבועים									
18 השינוי במלאי									
17.4	13.6	22.7	-2.7	-1.9	2.9	-2.3	6.4	-0.1	13,874
ההשקעה הגולמית המקומית									

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

רכב מהווה כ-70 אחוזים מירידתן של השקעות הסקטור העסקי. חלוקה של נתוני התעשייה בין מפעלים הקשורים ארגונית להסתדרות לבין למפעלים שאינם קשורים אליה (חלוקה שמתאפשרת עד 1987, שנה אחרונה שבה פורסם סקר התעשייה) מראה, שהגופים ההסתדרותיים שאופיינו בשיעור השקעה גבוה יחסית בעבר הקטינו מאוד את השקעותיהם, והיפוכו של דבר במפעלים שאינם קשורים להסתדרות. ההשקעות בבנייה למגורים המשיכו להתרחב השנה, בגלל גידול של התחלות הבנייה ב-1987 ו-1988, למרות ירידתן של התחלות הבנייה למגורים השנה. בהשקעות בבנייה למגורים שוררת מגמת עלייה מאז 1986, אך רמתן עדיין נמוכה במידה משמעותית בהשוואה לראשית שנות השמונים. במרבית הגורמים הבסיסיים המשפיעים על כדאיות ההשקעות העסקיות חל שיפור מסוים במהלך 1989 (לוח ב'-2). הרווחיות הגולמית השתפרה השנה, והגיעה לכ-10.9 אחוזים, לעומת 9.8 אחוזים אשתקד. הריבית לזמן ארוך, כפי שהיא משתקפת בשיעור התשואה לפדיון של איגרות חוב ממשלתיות לטווח ארוך, ירדה בכ-2 אחוזים במונחים ריאליים, ורמתה היתה נמוכה מן השיעור הממוצע של ראשית שנות השמונים. גם שיעור התשואה לפדיון של איגרות חוב פרטיות ירד מכ-6 אחוזים לכ-3 אחוזים, דבר שמעיד ישירות על הוזלת גיוס ההון של הסקטור הפרטי. הריבית לזמן קצר על חח"ד, העשויה להשפיע על עיתוין של השקעות, ירדה ל-11 אחוזים במונחים ריאליים — מרמה שמעל 25 אחוזים אשתקד ומעל

30 אחוזים בשנים 1986 ו-1987; והמחיר היחסי של נכסי השקעה ירד. מכל ההתפתחויות האלה היה ניתן לצפות, כי שיפורים אלה יביאו לתפנית של ממש בהשקעות. אך ככל הנראה התפנית לא חלה, בגלל גורמים שהשפעתם השלילית על ההשקעות בסקטור העסקי היתה חזקה יותר. נמנה כמה מגורמים אלה: (א) רמת הרווחיות, למרות השיפור, עדיין נמוכה מאוד במונחים היסטוריים. (ב) נראה, כי השפל, שנמשך שנתיים, הביא לשינוי חד כלפי מטה בציפייה להתפתחות התוצר בעתיד. (ג) המשך ההתקוממות בשטחים הגביר את אי הוודאות העסקית, והשפיע לרעה על האווירה העסקית. נראה כי תחושות היוזמים מהוות גורם חשוב בהחלטות העסקיות. (ד) חלק מהגורמים ששיפרו את הרווחיות העסקית הם זמניים באופיים. ירידת המיסוי על חברות היא תוצאה השפל עצמו, ואינה תוצאה של הורדת שיעורי המס על חברות. גם ירידתה של עלות העבודה היא תוצאה של השפל, ועדיין לא ברור אם חל שינוי של ממש בתפקודו של שוק העבודה. (ה) רבים מהגופים הגדולים פועלים עדיין תחת השפעתם של משברים פיננסיים, שלא באו על פתרונם במהלך 1989.

על פי נתוני ההשקעות בתעשייה בולטות מגמת ירידה במפעלים הסתדרותיים ומגמה הפוכה במפעלים פרטיים שאינם בבעלות ההסתדרות (ריאגמה ב'-5א'). המפעלים ההסתדרותיים הם במוצעי גדולים יותר, עתירות ההון בהם גדולה יותר, ונראה שבעבר הם הסתמכו על גיוס הון חיצוני יותר מאשר על הון עצמי. משהורעו התנאים בשוק ההון עוד ב-1984, הרעה שהחריפה אחרי התכנית לייצוב המשק, סבלו מפעלים אלה ככל הנראה, פגיעה גדולה יותר. מעידה על כך גם התפתחות התוצר התעשייתי לפי אותו מידן. בשנים 1986 ו-1987, כאשר התוצר התעשייתי התרחב במידה ניכרת, היתה עיקר ההתרחבות נחלתם של המפעלים הלא הסתדרותיים, לעומת אי-שינוי בתוצר של המפעלים ההסתדרותיים. התפתחות זו, שנשמכת על נתוני סקרי התעשייה (נתונים אלה קיימים עד 1987), נמשכה ככל הנראה גם בשנים האחרונות, עם המשבר הפיננסי החמור שפקד את "כור" ואת הסקטור הקיבוצי.

מלאי ההון הגולמי בסקטור העסקי גדל במשך השנה בכ-1.3 אחוזים, בהמשך למגמה של האטת גידולו זה מספר שנים. זאת ועוד, השנה, לראשונה, גידולו של מלאי ההון הגולמי בסקטור העסקי קטן מגידול האוכלוסייה במשק. התפתחות זו — המבטאת, כאמור, ציפיות לקיפאון בתוצר העסקי — חמורה במיוחד עם חידוש העלייה לארץ בסוף השנה, שכן הצורך ליצור מקומות תעסוקה לעולים מחייב להגדיל את מלאי ההון במשק.

ירידת ההשקעות והתמתנות גידולו של מלאי ההון משתקפות בעליית הגיל הממוצע של הציוד, ומבטאות את התיישנותו, תוך פגיעה ביכולת לנצל שיפורים טכנולוגיים הגלומים בציוד חדש. יתר על כן, ייתכן שהמדידה המקובלת של מלאי ההון מטה כלפי מעלה את מלאי ההון הנמדד, שכן השינוי המבני המתחולל במשק מגדיל את גריסת הציוד של המפעלים הנסגרים, דבר שאינו משתקף במדידה הרגילה.

א. השקעות בענפי המשק

ההשקעות בענפי המשק ירדו ב-1989, כאמור, בכ-9.5 אחוזים, תוצאה של ירידה תלולה של ההשקעות בציוד, כ-13 אחוזים, שהושפעה מירידה חריפה, כ-40 אחוזים, של ההשקעות בכלי תחבורה; למעט כלי תחבורה ירדו ההשקעות בציוד בכ-2.5 אחוזים וההשקעות במבנים (שלא למגורים) עלו בחצי אחוז. ירידת ההשקעות בענפי המשק הקיפה את כל הענפים.

ירידת בהשקעות בציוד משקפת תגובה למצב המשק ב-1989, ואילו ההשקעות במבנים (ברומה להשקעות בבנייה למגורים) מושפעות גם מהחלטות בעבר, שכן תהליך הבנייה נמשך זמן רב. התחלות הבנייה שלא למגורים אופיינו עד 1988 במגמת עלייה, ואילו ב-1989 התהפכה המגמה, והן ירדו בכ-30 אחוזים, בהתאם להמשך הירידה בהשקעות בציוד. יוצא דופן מבחינה זו הוא ענף התחבורה והתקשורת (לא כולל כלי רכב), שבו נמשך גידול ההשקעות בציוד, גידול המשקף השקעות של "בזק".

לוח ב' - 9

ההשקעה הגולמית בנכסים קבועים לפי ענף, 1981 עד 1989

מיליוני שקלים, מחירים שוטפים						העלייה או הירידה (-) (אחוזים)
1989	1988	1987	1988 1989	1986 1987	1981 1985	1989
I. סך ההשקעה						
413	3.4	-5.5	-16.0	6.8	-9.3	-22.2
א. חקלאות	116	-13.1	16.4	-11.4	10.3	24.8
ב. מים	2,303	10.0	0.6	-10.2	6.7	-2.9
ג. תעשייה	144	-16.7	33.3	-1.0	65.9	-13.7
ד. ציוד בנייה	762	-8.3	6.9	16.0	3.1	-1.4
ה. חשמל	2,590	0.8	26.3	-8.9	37.3	-23.2
ו. תחבורה ותקשורת	1,355	2.8	13.1	6.6	20.3	6.9
ז. מזה: למעט כלי תחבורה	1,021	9.0	-1.8	-2.5	1.1	-2.0
ח. שירותים פרטיים	7,348	3.6	8.3	-7.1	15.8	-11.9
ט. הסקטור העסקי (א) עד (ז)	2,115	1.6	10.8	3.1	13.9	0.6
י. שירותים ציבוריים	9,463	3.3	8.7	-5.2	15.5	-9.5
יא. ענפי משק (ח) + (ט)	4,393	-4.9	0.9	3.0	8.3	6.2
יב. בנייה למגורים	13,856	0.5	6.6	-3.0	13.6	-5.5
סך כל ההשקעות בנכסים קבועים						
II. השקעה בציוד						
231	9.5	-2.1	-21.0	8.2	-14.6	-27.0
א. חקלאות	32	-20.1	18.8	-2.5	7.1	26.7
ב. מים	2,073	11.7	0.4	-10.4	7.3	-4.8
ג. תעשייה	144	-16.7	33.3	-1.0	65.9	-13.7
ד. ציוד בנייה	561	-10.8	11.3	18.8	6.9	1.5
ה. חשמל						

לוח ב' - 9 (המשך)

ההשקעה הגולמית בנכסים קבועים לפי ענף, 1981 עד 1989
(מיליוני שקלים, מחירים שוטפים)

ו.	תחבורה ותקשורת	1,899	3.2	24.7	-12.6	39.6	7.4	-28.9
	מזה: למעט כלי תחבורה	664	13.7	-0.5	7.4	13.7	2.5	12.5
ז.	שירותים פרטיים	897	12.0	-0.8	-3.0	2.4	-4.2	-1.8
ח.	הסקטור העסקי (א) עד (ז)	5,836	6.0	8.2	-8.6	17.0	-2.4	-14.4
ט.	שירותים ציבוריים	633	6.5	3.1	-2.5	-5.5	-6.1	1.3
י.	ענפי משק (ח) + (ט)	6,469	6.0	7.7	-8.0	14.5	-2.7	-13.0
יא.	בנייה למגורים	0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
יב.	סך כל ההשקעות בנכסים קבועים	6,469	6.0	7.7	-8.0	14.5	-2.7	-13.0
III.	השקעה במבנים							
א.	חקלאות	182	-3.0	-10.9	-7.5	4.4	0.3	-14.7
ב.	מים	84	-10.2	15.6	-14.4	11.3	-40.9	24.0
ג.	תעשייה	230	-3.5	3.3	-7.2	0.0	-30.0	23.1
ד.	ציוד בנייה	0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
ה.	חשמל	201	-1.6	-2.6	8.5	-5.6	29.8	-9.4
ו.	תחבורה ותקשורת	691	-8.0	34.7	5.9	27.8	10.4	1.5
	מזה: למעט כלי תחבורה	691	-8.0	34.7	5.9	27.8	10.4	1.5
ז.	שירותים פרטיים	124	-5.1	-10.0	2.3	-9.9	9.5	-4.3
ח.	הסקטור העסקי (א) עד (ז)	1,512	-5.2	8.8	0.4	9.9	0.2	0.6
ט.	שירותים ציבוריים	1,481	-1.5	16.6	6.4	30.5	12.9	0.2
י.	ענפי משק (ח) + (ט)	2,994	-3.7	12.2	3.2	18.5	6.1	0.4
יא.	בנייה למגורים	4,393	-4.9	0.9	3.0	8.3	-0.1	6.2
יב.	סך כל ההשקעות בנכסים קבועים	7,387	-4.5	5.1	3.1	12.3	2.4	3.7

פרק ב', התוצר, הניקושים וענפי המשק

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

מיליוני שקלים, מחירים שוטפים						העלייה או הירידה (-)
1989	1988	1987	1986	1985	1988	
מבנים ועבודות עפר						
2,029	15.2	31.8	22.2	-3.1	הסקטור הציבורי ¹	
546	-9.9	1.9	7.4	-6.9	חברות ורשויות הסקטור הציבורי ²	
2,575	9.0	22.9	18.0	-4.3	הסקטור הציבורי וחברותיו	
419	-9.3	-0.2	-8.6	-1.5	הסקטור הפרטי	
2,994	6.1	18.5	12.2	-3.6	סך המבנים ועבודות העפר	
ציוד						
633	-6.1	-5.5	3.1	6.5	הסקטור הציבורי	
1,517	-1.1	-0.3	2.4	0.6	חברות ורשויות הסקטור הציבורי	
2,150	-2.8	-2.1	2.6	2.5	הסקטור הציבורי וחברותיו	
3,085	-8.7	11.9	2.9	10.5	הסקטור הפרטי	
5,235	-6.6	6.3	2.8	7.6	סך הציוד	
מבנים וציוד						
2,662	8.6	17.4	15.2	-0.2	הסקטור הציבורי	
2,063	-3.4	0.3	3.6	-1.9	חברות ורשויות הסקטור הציבורי	
4,725	3.0	8.8	9.4	-1.0	הסקטור הציבורי וחברותיו	
3,503	-8.8	10.6	1.6	8.5	הסקטור הפרטי	
8,228	-2.8	9.7	5.3	3.8	סך הכול	
1,235	8.9	49.6	36.6	-1.1	כלי תחבורה ³	
9,463	-0.6	15.5	8.7	3.2	סך הכול כולל כלי תחבורה	

(1) כולל השקעות בשירותים ציבוריים, בכבישים, בייעור ובהכשרת קרקע.

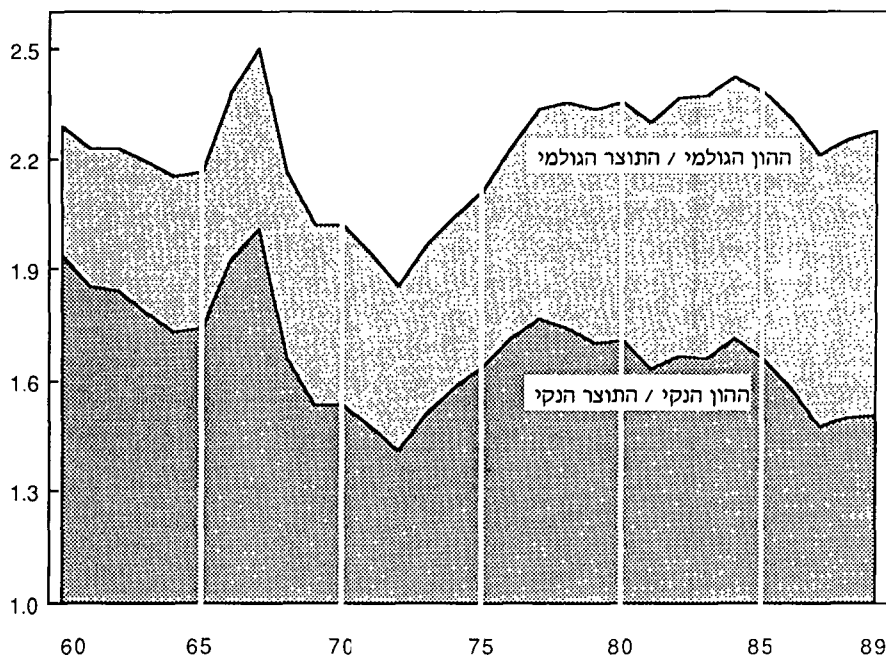
(2) כולל חשמל, מים, אומדן ההשקעה בענפים כלי הובלה, מכרות ומחצבים, ואומדן השקעות נוספות של חברות ממשלתיות בתעשייה, בתחבורה ובשירותים וכן מפעלים ממשלתיים (רכבת, נמלים, שירות תעופה ודואר) וחלק מציוד הבנייה.

(3) כלי התחבורה אינם ניתנים לסיווג מסיבות ענייניות.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

ניתוח ההשקעות לפי הסקטור היוזם (לוח ב' - 10) מראה, שירידת ההשקעות (למעט כלי רכב) חריפה במיוחד בסקטור הפרטי. ב-1988 הן ירדו בכ-8.8 אחוזים, והשנה — בכ-5.5 אחוזים. יחס ההשקעות לתוצר בסקטור העסקי הולך ויורד עוד מלפני התכנית לייצוב המשק, ומגמה זו החריפה עקב שחיקת הרווחיות, המאפינת את הסקטור מאז 1985. כאמור, התרכזה הירידה במפעלים ההסתדרותיים. הסקטור הציבורי לא שינה השנה את רמת ההשקעותיו בתשתית; זאת בניגוד להגדלת ההשקעות בתשתית בשנים האחרונות. הפסקת הגדלתן של ההשקעות אלה אינה רצויה בתנאים של שפל, בייחוד בהתחשב בפגיון

דיאגרמה ב' - 6
היחס בין ההון לתוצר בסקטור העסקי, 1960 עד 1989

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

הרב, שנוצר בתחום זה בעשור האחרון. בשנת שפל, כאשר כמות ניכרת של גורמי ייצור מובטלת, והתחלות הבנייה למגורים ושלא למגורים יורדות — מן הראוי שהממשלה תפעל לייצוב המשק באמצעות הגדלה ניכרת של ההשקעות בתשתית. נדגיש: השקעות אלה והדרכת הפיגור בהן הן צורך חיוני, שכן שיעור תשואתן למשק גבוה מאוד, ואין ספק, שהיה כדאי לבצען גם ללא תנאי המיתון, ששררו ב־1989.

ב. מלאי ההון בענפי המשק

בדיאגרמה ב' - 6 ניתן לראות את התפתחות מלאי ההון יחסית לתוצר הסקטור העסקי. התפתחות היחס הוניתוצר מראה מגמת ירידה ברורה מאז 1984. מגמה זו היא שילוב של עליית שיעור הגרט, של השקעות שנעשו בעבר, וירידת ההשקעות יחסית להתפתחות התוצר — דיאגרמה ב' - 5. בשנתיים האחרונות נשתנתה המגמה, והיחס עלה מעט. שינוי זה חל על אף המשך ירידתו של שיעור ההשקעות בתוצר, ומכאן שהוא משקף בעיקר את העלייה המתונה של התוצר בשנים 1988 ו־1989. ייתכן ששינוי המגמה של היחס הוניתוצר בשנתיים האחרונות משקף, כאמור, מדידה לא מדויקת של מלאי ההון. שכן סגירת מפעלים במסגרת תהליך ההתייעלות מתבטאת ככל הנראה, ביתר גריטה של ההון המושקע בהם לעומת הגריטה התחשיבית, המביאה בחשבון רק את ההשקעות בעבר, בהתחשב באורך החיים של סוגי ההון השונים.

ירידת היחס הוניתוצר ששררה במשק מאז 1984 משקפת את מגמת השחיקה של רווחיות הסקטור

העסקי, שנידונה לעיל. מגמה זו גם עולה בקנה אחד עם תהליך השינוי במבנה הענפי של המשק — גידול יחסי של תוצר הסקטור הלא-סחיר, שבו עצימות ההון נמוכה יותר. השנה במקביל לעלייתו הקלה של היחס הון-תוצר גדל יחס ההון למועסק וכמות ההון, יחסית להתרחבות כוח העבודה האזרחי, ירדה. יחס ההון לעובד מעיד, ככל הנראה שבכמות ההון הנמדדת לא מובא בחשבון כי שיעור הניצול של ההון אינו מלא, שכן סביר להניח, שקיימת גם אבטלה של הון. כאמור ייתכן שגם יחס זה מוטא כלפי מעלה, עקב מדירת חסר של הגרט בפועל. עם זאת אפשר, שבשוליים הביאה עלות השכר לבחירת טכנולוגיות מעוטות עבודה. ירידת יחס ההון לכוח העבודה עלולה לגרום קשיים בהקטנת האבטלה בעתיד — התפתחות מדיניות, במיוחד עם גלי העלייה, שיצריכו גידול ניכר של מלאי הון לשם יצירת מקומות תעסוקה חדשים.

4. ענפי המשק

א. החקלאות

תוצר ענף החקלאות עלה ב־1989 כ־3 אחוזים, לאחר ירידה חריפה אשתקד. התפוקה החקלאית המשיכה אמנם לרדת, אולם ירידתה לוותה בירידה חריפה עוד יותר של התשומות שקנה הענף ובעלייה ניכרת של הפריז (לוח ב'–11). חרף התפתחויות אלה ירדה גם השנה ההכנסה הריאלית הכוללת מחקלאות, וזאת מחמת ירידתו הניכרת של היחס שבין מחירי תפוקת הענף למחירי התשומות שהשתמש בהן: בעוד שמחירי התפוקה החקלאית ירדו השנה ירידה יחסית (בניכוי מרד המחירים לצרכן) בת 6.2 אחוזים, שמרו מחירי התשומות הקנויות על יציבות, וכך ירד יחס מחירי התפוקה למחירי התשומה גם הוא ב־6.2 אחוזים, לאחר שבשנתיים הקודמות נצטברה בו הרעה בת 5 אחוזים. ההרעה ביחסי המחירים היא אכן מגמה ארוכת טווח, אולם השנה היא החריפה במיוחד, והיתה לה תרומה עיקרית לירידה הריאלית של הכנסות החקלאים מחקלאות — 9.8 אחוזים (לוח ב'–ג'–11).

אמנם פגיעתם הישירה של תנאי הטבע היתה השנה מתונה יותר מאשר אשתקד, אך אלה שבו ופגעו בהדרים ובאבוקדו. על הנפגעים נוספו השנה גם חלק מירקות החורף. אולם תנאי הטבע היו גם בין הגורמים שתורמו בעקיפין לירידה התלולה במחירים היחסיים של הפירות והירקות בשוק המקומי — ירידה בת 18 אחוזים של המחירים ליצרן ו־12 אחוזים של המחירים לצרכן (לוח ב'–ג'–12). כך, לנוכח הקרה של פברואר 1989, ציפו החקלאים לירידת היצע הירקות, והרחיבו את שטחי הגידולים הרחבת יתר. נוסף על כך שיבשו תנאי מזג האוויר את מועדי ההבשלה של הפירות, וגרמו לגידול ההיצעים. צמצום תפוקת ענפי הצומח (0.5 אחוזים) התרכז בענפי היצוא — בין בהשפעת גורמי הטבע, כאמור, ובין בשל צמצום מכוון, בידי החקלאים, של ענפים שרווחיותם נפגעה בעבר (למשל כותנה) — ואילו הכמויות שהופנו לצריכה בשוק המקומי גדלו ב־7 אחוזים (מתוכם ירקות ופירות בלמעלה מ־5 אחוזים). ירידת הייצור ליצוא בענפי הצומח היתה כ־9 אחוזים, תוך המשך מגמת הירידה של חלק היצוא בסך התפוקה (לוח ב'–ג'–13).

אשר לצד הביקושים — הללו הצטמצמו כתוצאה מן המיתון במשק נוסף על העמקתה והתפשטותה (בין סוגי התוצרת החקלאית) של ירידת הביקושים מצד תושבי השטחים, שהחרימו תוצרת חקלאית מישראל. על ירידת הביקושים המקומיים לתפוקה החקלאית ניתן להסיק בעקיפין מן העובדה, שעליית ההכנסה הפרטית הפנויה לוותה השנה ביציבות של צריכת מזון, משקאות וטבק (בצריכה לנפש אף נרשמה ירידה) — וזאת כאשר גמישות ההכנסה בצריכת מוצרי חקלאות נמוכה יחסית, והשנה ירד מחירים היחסי של מוצרים אלה ירידה ניכרת.

במקביל לירידת המחירים היחסיים של התוצרת החקלאית בשוק המקומי, ירדו יחסית גם מחירי היצוא החקלאי לחקלאי בשיעור דומה לאשתקד, אך פחות מאשר לשוק המקומי. אלה נבעו בעיקר

אינדיקטורים לפעילות ענף החקלאות, 1979 עד 1989¹
(שיעורי שינוי כמותיים שנתיים)

השינוי הכמותי לעומת השנה הקודמת		ממוצע -1987 1989	ממוצע -1982 1986	ממוצע -1979 1981	
1989	1988	1989	1986	1981	
		(אחוזים)			
-1.0	-4.5	0.7	2.7	2.9	סך התפוקה החקלאית במחירים ליצון (כולל תוצרת ביניים)
-4.1	-2.1	0.3	1.6	1.8	התשומה (קנויה ומתוצרת ביניים)
3.0	-7.2	1.1	4.2	4.8	התוצר הגולמי
-10.6	-12.0	-8.8	0.8	5.8	ההכנסה הכוללת מחקלאות ² גורמי הייצור
-1.0	-8.5	-2.6	0.8	-0.3	תשומת העבודה ³
-0.1	0.2	0.1	2.1	3.6	מלאי ההון ⁴
0.9	9.6	2.9	1.3	3.9	ההון ליחידת עבודה הפריון
4.0	1.4	3.8	3.4	5.1	התוצר ליחידת עבודה
3.6	-2.4	2.6	2.8	3.3	התוצר ליחידת תשומה ⁵
5.1	-17.9	-7.1	3.9	-0.1	סך היצוא החקלאי ⁶
-21.9	-21.6	-14.8	-7.3	-1.9	יצוא הדירים
17.2	-15.3	-3.8	9.9	1.6	יצוא חקלאי אחר המחירים
12.8	14.7	12.4	174.8	108.3	השינוי במחירי התפוקה
20.2	19.0	16.8	174.7	112.0	השינוי במחירי התשומות הקנויות
-6.2	-3.6	-3.8	0.1	-3.0	השינוי ב"תנאי הסחר" ⁷

(1) עד 1986 — "שנים חקלאיות"; מ"מ 1987 שנות לוח. על כן ראוי להיזהר בהשוואות בין השנים 1987 עד 1989 לקודמותיהן. שיטת המדידה של התפוקה והפריון של הענף: בשנים תשמ"ב ותשמ"ג חושבו התפוקה ופריון הענף בערכים של חודש אפריל בכל שנה, ואילו מתשמ"ד נערכו החישובים במחירים ממוצעים — עד 1986 של שנים חקלאיות ומ"מ 1987 של שנות לוח.

(2) מיליוני שעות עבודה. מקור הנתונים — סקר כוח אדם וסקר משפחות ביוש"ע.

(3) מלאי ההון הגולמי במחירים קבועים בתחילת שנה קודמת.

(4) תוצר ליחידה משוקללת של הון ועבודה: משקלה הממוצע של העבודה 59 אחוזים.

(5) במחירים קבועים, בניכוי מדר המחירים לצרכן.

(6) על בסיס נתוני יצוא ברולרים במחירים קבועים של שנת 1986. ללא יצוא ליוש"ע. מקור הנתונים — המחלקה לסחר חוץ בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. נתונים אלה שונים מנתוני לוח ב'-נ'-13. ההבדלים נובעים הן מהגדרות ושיטות מדידה שונות והן ממקורות שונים לנתונים.

(7) השינוי במדר מחירי התפוקה יחסית למדר מחירי התשומה.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וחישובי בנק ישראל.

מהיחלשות המטבעות האירופיים והייסוף הריאלי לגבי סך היצוא החקלאי בשיעור של 5-6 אחוזים (בהתחשב בשינוי בביטוח השער, שירד, ובאינפלציה בארצות היעד של היצוא החקלאי). היצוא בפועל של התוצרת החקלאית (הטרייה) הסתכם ב־1989 527 מיליוני דולרים (פ"ב). לעומת כ־567 מיליונים אשתקד.

השנה נרשמה ירידה גם בסך התפוקה של ענפי בעלי החיים (1.7 אחוזים) המופנית רובה ככולה לשוק המקומי. זאת כתוצאה מצמצום יזום (על ידי החקלאים) של ייצור חלב, ביצים וחלק מסוגי הבשר, בתגובה לירידת הביקוש למוצרים אלה בשוק המקומי ובשטחים, ולקיצוץ בסובסידיות במהלך 1989. הירידה הריאלית, 60 אחוזים בקירוב, של סך הסובסידיה לתפוקה החקלאית, מרביתה בתפוקת בעלי החיים, משתקפת בירידת שיעור הסובסידיה ליחידת תפוקה מ־8.2 אחוזים ב־1988 ל־3.6 אחוזים ב־1988 (לוח ב'–נ'–14). במונחי תוצר חקלאי הסתכם הקיצוץ בסובסידיה בירידה מרמה של 18.6 אחוזים ב־1988 ל־8.5 אחוזים ב־1989.

ירידת התפוקה החקלאית השנה, באחוז אחד, לוותה בירידה ניכרת יותר של כמות התשומות שנקנו בענף (4.1 אחוזים), וכך הרשגה השנה עלייה בת 3 אחוזים של התוצר הגולמי, למעלה משיעור גידולו של סך התוצר העסקי במשק. בחינת מגמת השינוי הרב־שנתית בתוצר, שהיא בעלת משמעות רבה יותר לגבי ענף הנתון מטבעו לתנודות שנתיות חריפות יחסית, מלמדת על האטה ניכרת של קצב צמיחת הענף במהלך שנות השמונים, האטה שהחריפה בממוצע בשלוש השנים האחרונות. תופעה זו היא תולדה של היווצרות עודפי ייצור בשוק המקומי, ללא התרחבות מקבילה של היצוא החקלאי.

השינוי הכמותי בתשומות שקנה הענף ב־1989 לא היה אחיד: בכמות המספוא (40 אחוז מסך התשומות הקנויות) נרשמה השנה ירידה, המשקפת את צמצום הייצור בענפי בעלי החיים (שאיננו מדי) ושינויים במלאי — עקב עליית מחירי המספוא המיובא — מ־1988. פחתה גם קניית חומרי אריזה, חומרי הדברה וחלפים; לעומת זאת נמשך הגידול בצריכת המים בחקלאות — 3.2 אחוזים.

המים לשימוש החקלאים הוזלו, יחסית, ב־5 אחוזים בשנת 1989, על אף ההחרפה הניכרת בבעיית מקורות המים ובהקצאתם בין שימושים שונים. משקל צריכת המים בסך התשומות הקנויות של הענף היה בשלוש השנים האחרונות כ־8 אחוזים. סוגיית המים תידון ביתר פירוט בהמשך.

הירידה הרצופה של אחוז המועסקים בחקלאות מכלל המועסקים במשק נבלמה השנה ברמה של 4.7 אחוזים. תשומת העבודה בענף (כולל עובדים מהשטחים) הצטמצמה באחוז אחד, לאחר ירידה תלולה בת 8.5 אחוזים אשתקד. השנה ירד במקצת מספר המועסקים שאינם שכירים, ונראה שהירידה החריפה של מספרם אשתקד לא נשנתה, בעיקר בשל השפל במקורות תעסוקה חלופים במשק. הגידול במספר העובדים השכירים הישראליים בשיעור 6.5 אחוזים בא כמענה לירידה בת 15 אחוזים של מספר העובדים מן השטחים וירידת ממוצע שעות העבודה שלהם, שפחתו עד מאוד עוד אשתקד.

ב־1989 התגברה ירידת ההשקעה הגולמית בענף (22 אחוזים) וזו הגיעה לרמה של ראשית שנות השבעים. אמנם מאז 1985 נמשכת הצטמקות מלאי ההון הנקי בענף, אולם השנה נרשמה גם ירידה של מלאי ההון הגולמי, שראשיתה הסתמנה עוד אשתקד. משמע, שההשקעות בענף אינן מאפשרות אפילו את שמירת הקיים. אין ספק שמגמה זו בהשקעות ובמלאי ההון משקפת את השקעות היתר בענף בעבר, על רקע פוטנציאל ביקוש מוגבל, ירידת הרווחיות בענף וקשיים במימון השקעות כתוצאה מנטל החוב הכבד הרובץ על הסקטור הכפרי (נטל הנוכע רק בחלקו מחקלאות). קשיים אלה, הנעוצים, בין השאר, באי יכולתם של הגורמים בענף להעמיד ביטחונות כנגד אשראי חדש, ובנטייתן של חלק ממערכות התמך שלא לתת במישרין אשראי לחקלאים, עלולים לסכן את השינוי המבני בענף, שינוי הדרוש גם לשם עמידה בהסדרי החובות.

כפי שצוין בדוחות קודמים, השינויים השנתיים בפריון ענף החקלאות הם בעלי משמעות מוגבלת. מיצוע השינויים בפריון במהלך שלוש השנים האחרונות מצביע על יציבות יחסית של הפריון הכולל והתוצר ליחידת עבודה לעומת השנים 1982 עד 1986. גידולו המתמשך של הפריון הגריל את פוטנציאל

הייצור של הענף מעבר לגידול הביקושים. צמצום של גורמי הייצור בענף, יותר מכפי שהיה בפועל, נמנע בשל הסדרים ומעורבות מוסדית, כגון קביעת מחירי מינימום לתפוקה חקלאית. כאמור, ירדה גם השנה, זו השנה השלישית ברציפות, ההכנסה הכוללת הממוצעת מחקלאות — כ־ 10.6 אחוזים. בכך הצטברה הירידה בשלוש השנים האחרונות לכרבע. (לשם השוואה, עליית השכר הריאלי במשק, באותה תקופה היתה 13 אחוזים בקירוב.)

ראוי להדגיש שההכנסה השוטפת הנותרת (1.3 מיליארדי ש"ח), שהיא התשואה הכוללת לעבודה עצמית ולהון, כוללת כמובן גם את תשלומי הריבית על האשראי הבנקאי (והאחר). ניתן לציין, שיתרת האשראי הבנקאי הממוצעת ל"חקלאות" היתה ב־1989 6.2 מיליארדי ש"ח — פי 2.7 מהתוצר הגולמי של הענף באותה שנה. יתרת אשראי זו פחתה ריאלית לעומת אשתקד ב־7 אחוזים, בין השאר בהשפעת מחיקת חובות בראשית 1989. ירידת יתרת האשראי הממוצעת (למרות עלייתה במהלך השנה) והירידה הניכרת של הריבית הריאלית ב־1989, הקטינו בוודאי את היקף חיובי הריבית השנה. אולם לנוכח ההכנסה ברוטו, לפני הוצאות מימון והחזר קרן, שנשארה ל־48 אלף החקלאים, עולים ספקות באשר ליכולתם להחזיר את החובות.³ עם זאת ראוי לזכור, שחלקה של החקלאות בהכנסות הסקטור הכפרי אינה עולה על 30–35 אחוזים מסך הכנסותיו, והשאר מתחלק בין תעשייה, הארחה ועבודות חוץ. ברוחות קודמים עמדנו על הגורמים העיקריים למשבר הפיננסי בחקלאות ובסקטור הכפרי, משבר המשתקף בחובות, שהסקטור מתקשה בפירעונם. בסוף 1989 נחתם הסדר חובות הקיבוצים (שמקורם בתעשייה, בחקלאות ובאשראי צרכני), והוא טרם בוצע כי טרם הצטרפו להסדר בנקים שהם נושים קטנים, ולא הושלמה הגשת תכניות ההבראה של הקיבוצים. יסודותיו של ההסדר הם מחיקת חובות בידי הבנקים והממשלה ופריסת חובות בשיעורי ריבית נמוכים יחסית על פני תקופה ארוכה, שתמומן באמצעות גיוס הון בידי הממשלה. במקביל ימכרו הקיבוצים נכסים, יגייסו מקורות פנימיים לעזרה הרדית, ויתחייבו לתכנית הבראה מפורטת ומקפת, שתקבע רמות צריכה, ייצור והשקעות לכל קיבוץ בפיקוח התנועה והבנק שאיתם הוא קשור. תכנית ההבראה אמורה לאפשר גידול של רווחיות הקיבוצים ועמידה ביתרת חובותיו לאורך זמן. בעקבות הסכם זה שונו בהתאם גם תנאי הסדר חובות המושבים, שאליו הצטרפו עד סוף 1989 רק כרבע מהמושבים.

מדיניות המים

לאחר מספר שנים שחונות (1983/84–1985/86) ושנים נוספות שהתאפיינו במיעוט גשמים באגן ההיקוות של הכנרת, דולדלו עוד יותר מאגרי המים בישראל עקב שאיבת יתר מתמשכת, שמקורה במדיניות מחירים מעוותת. לאחרונה החריף מאוד החשש מפגיעה נוספת, שחלקה כנראה אינו הפיך, בחלק ממאגרים אלה, אם לא תקוצץ צריכת המים. מקורות המים השפירים בישראל (כ־1.7 מלמ"ק/שנה) מחולקים כדלקמן: מים עיליים ממקורות הירדן והכינרת — 37 אחוזים; שני אקוויפרים (אגנים תת־קרקעיים) עיקריים — 38 אחוזים; אקוויפרים אחדים נוספים — 25 אחוזים. על אלה נוספים כ־300 מלמ"ק/שנה של מי קולחים, מים מליחים ואחרים. התחלקות המים בין השימושים השונים היא כ־70 אחוזים לחקלאות, 5–7 אחוזים לתעשייה, והנותר — לשימושים ביתיים. על פי השיטה הקיימת מרבית המים מוקצים בין החקלאים, הרשויות המקומיות והאחרים על פי מכסות, הנקבעות בדרכים אדמיניסטרטיביות ועל פי זכויות מים היסטוריות. גם מחירי המים נקבעים בדרכים אלה, בהתאם לכללים שנקבעו בתקנות המים ובחוק המים, והמחיר הבסיסי של המים לחקלאות (ולתעשייה) נמוך במידה ניכרת ממחירים לשימושים ביתיים. החל מיוני 1989 נקבע מחיר אחיד למים בחקלאות — 23

³ כפי שהוסבר ברוחות קודמים, ניתן להשתמש ביתרת האשראי הבנקאי המסווגת ל"חקלאות" רק כאינדיקציה לגודל חוב החקלאות. חוב זה כולל גם רכיבים לא חקלאיים של הסקטור הכפרי, אך איננו כולל כמובן את החוב החקלאי לגורמים חוץ־בנקאיים.

אגורות למטר מעוקב. עבור 80 אחוזים ממכסת המים שילם החקלאי מחיר נמוך יותר, ומחיר זה עלה לגבי 20 האחוזים הנותרים ועלה עוד יותר עבור חריגות מהמכסה. המבנה המודרג של מחירי המים לחקלאים אמור להיות תמריץ לצמצום צריכת המים, אולם רמת מחירי המים רחוקה מלשקף את עלויותיהם הריאליות, הנובעות בראש וראשונה ממגבלת ההיצע הכוללת. (על העלות הריאלית לשקף את העלויות הכרוכות בפיתוח מקורות מים חדשים — טיהור, התפלה וכו' — הגבוהות במידה ניכרת ממחירי המים הקיימים). העלויות משתנות גם בין אזורים שונים ובין עונות השנה. המים מסובסדים אפוא בשיעור ניכר. הרכיב העיקרי של סכסוד המים אינו מתקצב כלל, וזאת בגלל התעלמות כמעט מוחלטת מעלויות ההון בקביעת המחירים. לסוף 1989 נאמד מלאי ההון הגולמי המושקע במפעלי המים בישראל ב־6 מיליארדי ש"ח במחירים שוטפים, ועל כן עלות ההון השנתית, שכאמור אינה משתקפת כמעט במחירי המים לצרכן, היא בהיקף של 400 עד 500 מיליוני ש"ח (בהתאם להנחה על גובה הריבית ואורך חיי ההשקעה). לסכסוד סמוי זה יש להוסיף את הסובסידיה השוטפת למים, שהסתכמה ב־1989 בכ־60 מיליוני ש"ח. ההוצאה של החקלאים על מים הסתכמה באותה שנה בכ־260 מיליוני ש"ח.

סכסוד כה נרחב של המים גורם לעיוותים חמורים בהקצאת המקורות במשק, שכן הוא מעורר צריכת יתר של מים ויוצר מחסור בהם. העיוות נובע מהפער שנוצר בין הכראיות לחקלאי לבין הכראיות למשק הלאומי של ענפי חקלאות, השונים זה מזה בעתירות צריכת המים שלהם. צרכני המים הגדולים הם גידולי השרה בהשקיה (כגון כותנה ותרס לתעשייה) והדרים. עיוות הביקושים מביא גם לעיוותם של השיקולים הכלכליים באשר להיקפן, להרכבן ולעיתותן של ההשקעות בפיתוח משק המים. ראוי להדגיש, ששימוש יתר במים, אם יימשך, עלול להסב נזקים בלתי הפיכים לפחות לאחד מהאקוויפרים החשובים ("ירקון־תנינים"). קביעת רמתם של מחירי המים ומבנה המחיר היא אמנם סוגייה מורכבת, שכן הפקת המים היא תהליך ייצור משולב (Joint product), המספק מים מאיכויות שונות וממקורות שונים. זאת ועוד: ליישום מדיניות מחירי מים על בסיס המחיר הריאלי שהמשק משלם על פיתוח מקורות מים נוספים, תוך ביטול השימוש במכסות מים כשיטת הקצאה — נודעות השלכות מרחיקות לכת בתחומים שונים. אולם סביר שהתבססות גדולה יותר על מנגנוני שוק ומחיר בתחום גורם ייצור כה מרכזי תהיה יעילה יותר מן השיטה האדמיניסטרטיבית הקיימת בהקצאת המים ובקביעת המחירים, החשופה מטבעה ללחצים פוליטיים וסקטוריאליים של בעלי עניין.

ב. התעשייה⁴

בשנת 1989 נמשך השפל בתעשייה, והקיף את מרבית ענפיה. השפל, שאותותיו הראשונים ניכרו במחצית השנייה של 1987 בבלימת מגמת ההתרחבות, העמיק בשנים 1988 ו־1989. בשנתיים אלו הצטמצמו הן הייצור התעשייתי והן התעסוקה במידה שלא היתה כמותה בשלושים השנים האחרונות⁵. הייצור התעשייתי (ללא יהלומים) הצטמצם ב־2 אחוזים בשנת 1989, בהמשך לירידה בת 3 אחוזים בשנת 1988. בכלל הסקטור העסקי, לעומת זאת, גדל התוצר העסקי בשנתיים אלו בכ־1.5 אחוזים (לפי נתוני ענפי המשק) ובכ־3 אחוזים (לפי נתוני החשבונאות הלאומית). המשבר נבע בעיקר מפגיעה מתמשכת ברווחיות, ומגורמים מיוחדים — הפסקת פרויקט ה"לביא" וההתקוממות בשטחים. בחינת ההתפתחויות

⁴ הנתונים בסעיף זה מתבססים על נתוני מדדי התעשייה. נתונים אלו אינם מתיישבים השנה עם נתוני סחר החוץ ועם סקרי כוח האדם. נתוני סחר החוץ בשילוב עם נתוני החשבונאות הלאומית, מרמזים על עליית התוצר התעשייתי ולא על ירידתו, כמתקבל ממדדי הייצור התעשייתי. (ראה הערה 5). לפי סקרי כוח האדם ירידתה של תשומת העבודה קטנה מזו המשתקפת ממדדי התעשייה. (ראה הערה 8).

⁵ ההשוואה נעשית לשלושים השנים האחרונות כלכד; לפני כן לא היה איסוף מסודר של נתונים. לשם השוואה: בעת השפל של השנים 1965 עד 1967 הצטמצם הייצור התעשייתי בכ־2 אחוזים, ומספר השכירים — בכ־7 אחוזים.

לוח ב' - 12
אינדיקטורים להתפתחות התעשייה, 1980 עד 1989
(אחוזים)

השינוי לעומת התקופה הקודמת					ממוצע שנתי		
1989					-1986	-1980	
מחצית ב'	מחצית א'	1989	1988	1987	1989	1985	
1.5	-2.5	-2.0	-3.0	4.9	0.8	2.6	הייצור ללא יהלומים
-2.2	-2.6	-5.8	-4.6	0.1	-2.2	0.5	תשומת ימי העבודה
-3.1	-3.4	-6.2	-3.5	2.0	-1.8	0.5	מספר השכירים
		-2.8	-16.7	6.7	-4.9	5.7	ההשקעה הגולמית הריאלית ¹
		1.9	3.6	3.2	3.2	4.8	מלאי ההון הגולמי הריאלי ²
3.8	0.1	4.1	1.7	4.8	3.0	2.1	הייצור ליום עבודה
		1.1	-1.3	3.7	1.1	0.6	הפריזון הכולל ³
							היצוא התעשייתי הריאלי
6.1	7.6	8.1	3.9	9.2	6.7	9.3	ללא יהלומים
							השכר הריאלי ליחידת
		-2.3	3.0	-0.2	4.2	0.3	תוצר ⁴
							מחירי התשומות יחסית
		1.2	-0.2	-3.1	0.0	-0.2	למחירי התפוקה

(1) לא כולל כלי רכב.

(2) מלאי ההון הגולמי הריאלי לתחילת שנה.

(3) המקור לתשומת העבודה בחישוב הפריזון הוא מדרי הייצור התעשייתי ולא סקרי כוח אדם.

(4) מדר סך עלות עבודה, מנוכה במדד מחירי התוצר התעשייתי ומחולק במדד התוצר התעשייתי.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

על פני 1989 מלמדת, שהייצור התעשייתי ירד מאוד ברביע הראשון, עלה מעט ברביעים השני והשלישי, והתייצב ברביע הרביעי על הרמה הנמוכה של הרביע השלישי — רמה הנמוכה בכאחוז אחד מן הרמה הממוצעת של 1988, ובכארבעה אחוזים מזו של 1987. ירידת הייצור התעשייתי השנה לוותה בירידה בת 6.2 אחוזים של מספר השכירים, בגידול בן 4.1 אחוזים של התוצר ליום עבודה ובעליית הפריזון הכולל ב-1.1 אחוזים. עלות העבודה ליחידת תוצר ירדה ב-2.3 אחוזים.

בהרכב השימושים בולט השנה המשך גידול חלקו של היצוא התעשייתי (לוח ב' - נ' - 16). גידול זה משקף הן את ירידת הביקושים המקומיים והן את גידול היצוא התעשייתי. גידול היצוא התעשייתי בכ-8 אחוזים⁶ הוא תוצאה של התרחבות הסחר העולמי (בכ-8 אחוזים) ושל הסטת הייצור מהשוק המקומי ליצוא — גם זאת עקב ירידת הביקושים המקומיים. עם זאת, בתקופה שבה יורדים הביקושים

⁶ גידולו הכמותי של היצוא בכ-8 אחוזים, בד בבד עם ירידת התוצר התעשייתי בכ-2 אחוזים, מעורר תמיהה. נתונים אלו, בהתחשב בחלקו של היצוא בתוצר התעשייתי, כ-45 אחוזים, תואמים ירידה של השימושים המקומיים בתוצר התעשייתי בכ-12 אחוזים, דבר שאיננו מתיישב עם הירידה המתונה יחסית של השימושים המקומיים. (בעייה זו משתקפת גם בנתוני תשומה תפוקה — לוח ב' - נ' - 16). הסבר חלקי לכך טמון אולי בהקטנת מלאים, ואי השינוי בפריזון הריאלי למרות ירידת התוצר מחוץ הסבר זה. באותו כיוון פועל אולי גם שינוי הרכב הביקושים המקומיים. חלק מהבעיה יכול לנבוע מבעיות מדידה. זאת ועוד: מכיוון שהמקורות לנתונים אלו שונים, יש להיזהר בהשוואה ביניהם.

המקומיים, וגדל הביקוש העולמי, היינו מצפים לגידול רב יותר של היצוא, דבר המרמז שלמרות שיפור הרווחיות השנה, רמת הרווחיות עדיין נמוכה.

הגורמים לשפל בשנים האחרונות בסקטור העסקי, ובראשם ירידת הרווחיות, נידונו בהרחבה בקווי התפתחות העיקריים של פרק זה. הצירוף של עליית היתר בשכר (ראה פרק ד' השכר והתעסוקה) והתפתחות שער החליפין, שהתבטא בגידול ניכר של עלות העבודה הריאלית ליחידת תוצר (ריאגרימה ב'-7), פגע ברווחיות התעשייה יותר מאשר בענפים אחרים. הגדלת המסים האפקטיביים, עם האטת האינפלציה, הביאה להכבדה נוספת של הנטל על החברות. לעומת זאת, השפעת הריבית על ירידת הרווחיות בתעשייה היתה קטנה, שכן הריבית בפועל על אשראי לטווח קצר שעמדה בפניה היתה נמוכה יחסית (לוח ב'-2). השחיקה המצטברת של הרווחיות, בד בבד עם התמתנות הביקושים המקומיים בי-1988 (לאחר גידול ניכר בשנים 1986 ו-1987, שדחה את חשיפת הבעיות), הפסקת פרויקט ה"לביא" בי-1987, וההתקוממות בשטחים, הביאו להתפרצות השפל. הפסקת פרויקט ה"לביא" פגעה בעיקר בענף כלי הובלה, אך גם בענפים שייצרו תשומות ביניים לפרויקט זה. ההתקוממות בשטחים הביאה לירידת היקף המכירות לשטחים, והשפיעה גם בצד ההיצע, דרך אי הוודאות לגבי בואם של העובדים מהשטחים לעבודה. הפסקת פרויקט ה"לביא" וההתקוממות בשטחים תרמו בשנת 1988 לירידת התוצר התעשייתי בכ-3 עד 4 אחוזים. (ראה רוח בנק ישראל לשנת 1988).

אף שלפי נתוני סך התעשייה, ניכרו אותותיו הראשונים של השפל רק במחצית השנייה של 1987 — נחשף המשבר בחלק מהענפים בשלב מוקדם יותר. עוצמת השפעתם של הגורמים שנמנו היתה שונה מענף לענף, ומכאן ההבדלים הבינענפיים בהתפתחויות ובעיתוי של היחשפות הבעיות. כך, למשל, בענף האלקטרוניקה (ראה פירוט בדיון על התפתחות התעשייה לענפיה) נחשף השפל כבר בי-1986, ולא ניתן היה לדחות את תהליכי ההכבדה. לעומת זאת, באותם ענפים שנהנו מגיאות בביקוש, בענפי הטקסטיל וההלבשה, למשל, נחשף השפל מאוחר יותר, ותהליכי ההתייעלות נדחו.

ממוצע וסטיית התקן (משוקללים) של שיעורי השינוי בתוצר ענפי משנה בתעשייה

השנה	ממוצע 1984-1980	1985	1986	1987	1988	1989
שיעור הגידול הממוצע	3.6	3.0	3.9	5.2	-2.8	-1.7
סטיית התקן ⁷	21.4	23.2	24.1	39.9	20.0	18.1

ההתפתחויות הלא־אחידות בענפים השונים באו לידי ביטוי בגידול קל כפיזור של שיעור השינוי בתוצר ענפי המשנה (72 ענפים) בשנת 1986 ובגידול ניכר בשנת 1987, בהשוואה לממוצע פיזור זה לשנים 1980 עד 1984. לעומת זאת בשנת 1988, עם המשך שחיקת הרווחיות, שפגעה בתעשייה כולה, העמיק השפל, והקיף את מרבית הענפים, ולפיכך ירדה השונות הבינענפית. בשנת 1989 המשיכה שונות זו לרדת במעט.

⁷ סטיות התקן הגדולות יחסית, בכל השנים, מצביעות על חשיבותם הרבה של גורמים ייחודיים בהתפתחות התוצר בענפי המשנה, מעבר למצב הענף בכללותו. בשנים שבהן הגורמים הדומיננטיים הם אלה שמשפיעים על כלל התעשייה, נצפה לירידת סטיית התקן, ואילו בשנים שבהן הגורמים הדומיננטיים הם גורמים ייחודיים נצפה לגידול.

הסיבות להמשכו של השפל בשנת 1989 נעוצות ברמתה הנמוכה של הרווחיות גם בשנה זו, באיטיות תהליכי ההתייעלות בפירמות, ובירידת הביקושים המקומיים. על הרווחיות בתעשייה פעלו השנה גורמים ככיוונים מנוגדים — אך, כאמור, רמת הרווחיות נשארה נמוכה. אמנם חל שיפור מה ברווחיות כתוצאה מהמדיניות שננקטה בתחילת השנה, שהביאה להגמשת הסדרי השכר ותיקונים בשער החליפין — אך זהו שיפור קטן בהשוואה לשחיקה בשלוש השנים הקודמות. שינוי מדיניות השכר הקנה למערכת גמישות מסוימת, שאיפשרה לפירמות להיטיב ולקשור את עליות השכר לרווחיות. גמישות זו, בשילוב עם השפל המתמשך בענף, הביאה השנה להאטת קצב גידול השכר. (ראה פרק ד'). האטה זו, ועמה הגידול הניכר, 4.1 אחוזים, של התוצר ליום עבודה, פרי התייעלות (ראה להלן), הביאו לירידת עלות העבודה ליחידת תוצר ב־2.3 אחוזים, וזאת לאחר עלייה מצטברת של כ־22 אחוזים בשנים 1985 עד 1988 (ועלייה מצטברת של כ־12 אחוזים בשנים 1983 עד 1988). מנגד פעלו השנה להורדת רמת הרווחיות הן עליית הריבית בפועל על האשראי לזמן קצר בתעשייה והן התייקרות מחירי התשומות המיובאות. אמנם כתוצאה מהמדיניות שננקטה בתחילת השנה, ירדה הריבית השקלית במשק, אך בגלל הפיחותים גדלה הריבית בפועל על האשראי במטבע חוץ, שהוא הרכיב העיקרי באשראי הניתן לתעשייה, ולפיכך עלתה הריבית בפועל על אשראי לזמן קצר בתעשייה (לוח ב'–2). עליית מחירי התשומות המיובאות הביאה לעלייה בת כאחוז אחד של מחירי התשומות יחסית למחירי התוצר, לאחר ירידה ממוצעת של כאחוז לשנה בשנים 1986 עד 1988.

הגורמים לשפל, יחד עם שינוי הסביבה הכלכלית שהפירמות פועלות בה בעקבות תכנית הייצוב (ראה פרק א'), הביאו לשינוי מבני בתעשייה, ובשנתיים האחרונות — להצטמצמותה. חלקו של הסקטור הפרטי בתעשייה גדל הן בהשקעות והן בתוצר (ראה דיון בסעיף ההשקעות). שיעור הניירות⁸ של העובדים גדל מכ־13.5 אחוזים בממוצע שנתי בשנים 1981 עד 1985 לכ־17 אחוזים בשנים 1986 עד 1989. שיעור ניירות גבוה בולט בעיקר בענפים מסורתיים (כטקסטיל, הלבשה, עור, עץ ומוצרי; לוח ב'–ג'–19), שמתבססים על כוח עבודה המאופיין ברמת השכלה נמוכה יחסית, ולכן גם ניירות רבה יחסית, בענפים אלו נפלטו עובדים רבים אך גם נקלטו עובדים רבים, בעיקר במפעלים המתרחבים. הניירות הרבה בענפים אלו מרמזות, אולי, על תהליך השינוי המבני המתנהל בהם. הקטנת היקף התעסוקה, שבלטה בעיקר במפעלים קטנים, המעסיקים עד 50 עובדים ובמפעלים גדולים המעסיקים מעל 100 עובדים, נובעת הן מהצטמצמות ענף התעשייה עקב ירידת הרווחיות והן מהתייעלות, שהביאה לסגירת קווי ייצור ומפעלים בלתי רווחיים, תוך הגדלת התוצר ליום עבודה (לוח ב'–12). נתוני קליטה ופליטה של עובדים במפעלים בתעשייה מורים, שבשנים 1987 עד 1989 הצטמצמו בעיקר מפעלים שבהם התוצר לעובד נמוך יחסית.

רמתה הנמוכה של ההשקעות במרבית הענפים (הנובעת בחלקה מהגבלת יכולתם של מפעלים, שטרם נחלצו מהמשברים הפיננסיים, להשקיע) מרמזת על ההיקף המוגבל של כניסה למוצרים ותחומים חדשים, שכן חידושים בייצור כרוכים בדרך כלל בהנהגת טכנולוגיות חדשות, ולפיכך הגדלת היקף ההשקעות. לעומת זאת עשוי גידולו הניכר של היצוא בחלק מהענפים (בעיקר ליעדי היצוא החדשים) להצביע על כניסה לשווקים חדשים. ראוי לציין, כי בענף האלקטרוניקה, שבו החל השפל בשלב מוקדם יותר, ניכרים באופן חלקי סימני התאוששות: גידול ניכר של היצוא (על חשבון שימושים מקומיים), מעבר לתחומים חדשים — ייצור מוצרים אזרחיים וגידול ניכר של ההשקעות (ראה להלן).

עניין מיוחד מעוררות ההתפתחויות ב"כור" וב"תעשייה האווירית", שבהם חלו שינויים מהותיים בשנים האחרונות. שני גופים אלו, שבשנת 1986 העסיקו כ־16 אחוזים מכלל המועסקים בתעשייה, מסבירים כמעט מחצית מירידת היקף התעסוקה בשנים 1987 עד 1989. ה"תעשייה האווירית", שנפגעה

⁸ שיעור הניירות מוגדר כאחוז המועסקים שנפלטו (מכלל המועסקים בתחילת השנה) ועוד אחוז המועסקים שנקלטו. הנתון מבוסס על עיבודי מר חיים רגב מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בעטייה של הפסקת פרויקט ה"לביא", צמצמה את מצבת כוח האדם בכרבע, אך בשנת 1989 הצליחה לשוב ולהתקרב לרמת התפוקה של 1987, תוך גידול חלקו של היצוא, בעיקר האזרחי, בתפוקה. המשבר ב"כור" הביא לתהליכי התייעלות: קווי ייצור לאירווחיים נסגרו, מפעלים נמכרו, וצמצום התפוקה לווה בהקטנת מצבת כוח האדם (בכ"30 אחוזים), תוך הגדלה ניכרת של התוצר לעובד; על אף זאת מצוי הקונצרן בקשיים.

(1) גורמי הייצור – הון ועבודה – והפריון

ירידת היקפו של הייצור התעשייתי בשנתיים האחרונות לוותה בהתאמת כמויות גורמי הייצור הראשוניים – עבודה והון. מספר השכירים⁹ ירד בכ"6.2 אחוזים ב"1989, לאחר ירידה של 3.5 אחוזים בשנה הקודמת, ותשומת העבודה ירדה השנה בכ"5.8 אחוזים, לאחר ירידה של 4.6 אחוזים בשנת 1988. כמו כן הואט קצב גידולו של מלאי ההון הגולמי, שעלה השנה בכ"1.9 אחוזים בלבד. הירידה של תשומת העבודה ומספר השכירים הקיפה השנה את כל ענפי התעשייה – הן את הענפים שבהם הצטמצם הייצור והן את אלה שבהם הוא התרחב. תגובתו של היקף התעסוקה להתפתחות הייצור

⁹ לפי סקרי כוח האדם, מספר המועסקים בתעשייה ירד בכאחוז, ותשומת העבודה ירדה בכ"0.5 אחוז.

התעשייתי מגיעה בפגור. כאמור, מראה ההתפתחותו של מרד הייצור התעשייתי במשך השנה עלייה קלה ברביעים השני והשלישי והתייצבות ברביעי. לעומת זאת, נמשכה הירידה בתשומת העבודה ומספר השכירים גם ברביעים השני והשלישי, ונכלמה רק ברביע האחרון של השנה.

הירידה של תשומת העבודה השנה משקפת ירידה של מספר המועסקים מחד גיסא, ועלייה של מספר שעות העבודה לשכיר מאידך. מספר שעות העבודה לשכיר גדל, למרות המעבר ההדרגתי לשבוע עבודה בן 5 ימים והפחתת מספרן של שעות העבודה השבועיות מ-47 ל-45 שעות מ-1 באוגוסט 1988, לאחר תופעה הפוכה בשנת 1988. ייתכן כי התקווה שהשפל יחלוף במהרה הניעה את התעשיינים בשנת 1988 לצמצם את תשומת העבודה, בעיקר על ידי הקטנת מספר שעות העבודה לשכיר ופחות על ידי פיטורי עובדים, וכך להקטין את הוצאות התחלופה (עלות פיטורין ועלות הכשרתם של עובדים חדשים). בשנת 1989, עם המשכו והעמקתו של השפל בחלק מהפירמות, גברה גם מגמת פיטורי העובדים. עוד יש לזכור, שבדרך כלל נוטים המעסיקים לפטר תחילה עובדים המועסקים במשרה חלקית, דבר התורם אף הוא לעליית מספר שעות העבודה הממוצעת לשכיר. ייתכן כי גם פירמות שהחלו מתאוששות העדיפו להאריך את יום העבודה של השכירים לפני גיוס עובדים חדשים, וזאת עקב חוסר הוודאות לגבי עצם קיומה של ההתאוששות ועוצמתה.

כאמור, ירידת הייצור התעשייתי השנה לוותה בירידה גדולה יותר של תשומת העבודה, כך שהתוצר ליום עבודה עלה ב-4.1 אחוזים. עליית התוצר ליום עבודה התרכזה בעיקרה במחצית השנייה של 1989 (לוח ב'-12), והקיפה את מרבית ענפי התעשייה (לוח ב'-נ'-18). גידול התוצר ליום עבודה משקף את דרך התמודדותם של התעשיינים עם ירידת הרווחיות, שנבעה בעיקרה מעליות שכר חריגות. בשל הקושי הכרוך בהורדת שכר (ראה פרק ד'), שוקמה הרווחיות באמצעות פיטורים, תוך צמצום הפעילויות הפחות רווחיות שהביאו לגידולו של התוצר ליום עבודה.

מלאי ההון הגולמי עלה השנה ב-1.9 אחוזים. זהו קצב נמוך בהשוואה לשנות השמונים, שבהן גדל מלאי ההון הגולמי בכ-4.5 אחוזים בממוצע לשנה. הגידול המועט יחסית של מלאי ההון הגולמי משקף את הירידה הניכרת של ההשקעות בשנת 1988, כ-17 אחוזים, ואת המשך מגמת גידול גריטת ההון. מגמת ירידת ההשקעות נמשכה גם השנה, והן ירדו ב-2.8 אחוזים. ירידה זו הקיפה את מרבית הענפים, אם כי בחלק מהם, למשל ציוד חשמלי ואלקטרוני וכלי הובלה (לוח ב'-13), היתה עלייה גדולה. בהרכב ההשקעות בולטת עליית ההשקעה במבנים בכ-23 אחוזים, וירידתן של ההשקעות בציוד, כ-5 אחוזים. הצטמצמות תשומת העבודה והגידול המתון יחסית של מלאי ההון מתבטאים בירידה של 3.1 אחוזים של הסל המשוקלל של גורמי הייצור הראשוניים — הון ועבודה. למרות זאת הצטמצם הייצור התעשייתי רק ב-2 אחוזים, ופירושו של דבר שהפריזון הכולל¹⁰ עלה ב-1.1 אחוזים, לאחר ירידה בשיעור דומה בשנה הקודמת.

(2) התפתחות התעשייה לענפיה

השנה נמשכו ההתפתחויות הלא-אחידות בענפי התעשייה. במרבית הענפים נמשך השפל, אם כי בחלק מהם ניכרים סימני התאוששות. התוצר וההשקעות ירדו בחלק ניכר מענפי המשק, ואילו היצוא גדל ברובם (לוח ב'-13). תשומת ימי העבודה ומספר שכירים ירדו בכל הענפים, תוך גידולו של התוצר ליום עבודה במרביתם (לוח ב'-נ'-18). נסקור להלן מספר ענפים שבהם היו התפתחויות מיוחדות.

¹⁰ נתוני הפריזון הכולל מוטים, עקב ההטיה בנתוני מלאי ההון, שאינם מייצגים מלאי הון אפקטיבי וכוללים גם מלאי הון של מפעלים וקווי ייצור שנסגרו. (בעיה זו קיימת בעיקר בעת הצטמצמות).

לוח ב' - 13

הייצור, היצוא וההשקעות לפי ענפי משנה מקובצים, 1988-1989
(אחוזים)

משקל הענף ב-1989		השינוי הריאלי לעומת השנה הקודמת					
		1989			1988		
ביצוא	במרד הייצור	בהשקעות	ביצוא	בייצור	בהשקעות	ביצוא	בייצור
4.5	7.0	-12.4	0.5	-3.9	-14.6	-9.2	-2.0
8.1	13.0	-7.2	10.7	-3.5	-10.2	-8.3	0.1
9.1	7.6	-15.7	1.8	-5.9	-30.9	-10.1	-11.5
0.7	6.0	-30.8	-1.5	0.7	-16.7	9.2	-3.0
0.7	3.2	0.9	5.7	-3.4	-50.7	-12.2	-0.8
4.5	6.4	-15.5	8.1	2.2	-43.9	-5.0	-9.9
18.1	11.7	11.1	9.3	5.8	7.1	5.3	0.9
1.6	1.6	-54.4	13.9	-5.2	-45.2	47.9	4.8
13.5	21.6	-19.5	3.9	-4.6	-16.8	12.1	-1.2
30.5	19.2	18.9	14.9	-1.6	-16.3	8.2	-6.1
8.8	2.9	18.3	11.8	7.1	-31.8	12.4	2.9
100.0	100.0	-2.8	8.1	-2.0	-16.7	3.9	-3.0

(1) כולל מיגרלים אלי-מתכתיים.

(2) סך כל התעשייה למעט יהלומים. נתון זה איננו זהה לנתון המופיע בלוח ו' - נ-2 המתייחס ליצוא תעשייתי ואחר (ברוטו) למעט יהלומים ואו"ם.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

מזון, משקאות וטבק

בקבוצת ענפים זו ירד היקף הייצור השנה בכ־3.5 אחוזים, ההשקעות ירדו בכ־7 אחוזים, ואילו היצוא הוסיף וגדל כמותית בכ־11 אחוזים, למרות ירידת מחירי היצוא והיחלשות המטבעות האירופיים. מספר השכירים ומספר ימי העבודה ירדו אף הם, והתוצר ליום עבודה נשאר כמעט ללא שינוי.

ענפים אלו שגשגו לאחר תכנית הייצוב, ולפיכך נדחו תהליכי ההתייעלות. התרחבות הענפים לאחר התכנית נבעה מגיאות הביקוש למוצרי צריכה ומהתחזקות המטבעות האירופיים, שכן היצוא מופנה ברובו לאירופה. בשנת 1988, עם התמתנות הצריכה הפרטית, על רקע הפגיעה המתמשכת ברווחיות עקב יישומו של חוק "שכר המינימום" וההתקוממות בשטחים (בענפים אלו אחוז המועסקים מן השטחים ואחוז המועסקים בשכר נמוך הם גדולים יחסית), ונבלמה ההתרחבות, ובשנת 1989 הצטמצם הייצור.

מפני אופיים של מוצרי הענפים, הריכוזיות הרבה בחלק ניכר של ענפי המשנה והיותו אחד הענפים המוגנים מפני תחרות מחו"ל, היתה הצטמצמותו פחותה מזו של הענפים האחרים (כטקסטיל והלבשה), שנפגעו גם הם הן מחוק "שכר המינימום" והן מההתקוממות בשטחים (לוח ב'–13).

טקסטיל, הלבשה ועור

היקף הייצור בענפים אלו ירד השנה בכ־6 אחוזים, לאחר ירידה של כ־11.5 אחוזים בשנת 1988. ירידת התוצר השנה משקפת ירידה של אחוז בתעשיות הטקסטיל, ירידה של כ־10 אחוזים במוצרי הלבשה וטקסטיל וירידה של כ־11 אחוזים במוצרי עור. הצטמצמות ענפים אלו השנה מתבטאת גם בירידה ניכרת, כ־12 אחוזים, של מספר השכירים, תוך גידול התוצר ליום עבודה, בעיקר בתעשיות הטקסטיל, וירידה של כ־16 אחוזים של היקף ההשקעות.

ענפים אלו שגשגו לאחר תכנית הייצוב. הצמיחה המהירה של התוצר באותן השנים נבעה הן מגידול הצריכה הפרטית והן מהתחזקות המטבעות האירופיים, שכן רוב מוצרי היצוא משווקים לאירופה. בשנת 1988 פרץ משבר, שנמשך גם ב־1989, וזאת בגלל ירידתו של הביקוש למוצרים אלו, עליות שכר חריגות, בעיקר עקב יישומו של חוק "שכר המינימום" (ראה פרק ד') וההתקוממות בשטחים. (שני הגורמים האחרונים פגעו בתעשייה כולה, אך פגיעתם בענפים אלו גדולה במיוחד). גורמים אלו, יחד עם התחרות העולמית במוצרים אלה, מצד ארצות שבהן עלות העבודה נמוכה יחסית, הביאו להיערכות מחודשת של חלק מהמפעלים. היערכות זו לוותה בצמצום ניכר של תשומת העבודה, תוך גידול התוצר ליום עבודה, בניידות גבוהה (לוח ב'–ג'–19), ובחלק מהמפעלים — בייצור מוצרים יוקרתיים, שבהם התחרות קטנה יותר.

ציוד חשמלי ואלקטרוני וכלי הובלה

היקף הייצור בענפים אלו ירד בכ־2 אחוזים. ירידה זו משקפת צמצום בן כ־4.5 אחוזים בענף האלקטרוניקה, בר בכד עם עלייה, כ־6.5 אחוזים, בענף כלי ההובלה. בענפים אלו בולט גידול הניכר של היצוא זו השנה השנייה (עלייה מצטברת של כ־24 אחוזים בשנתיים האחרונות) וגידול ניכר של ההשקעות השנה. התוצר ליום עבודה ירד בכ־0.5 אחוזים בענף האלקטרוניקה, ועלה בכ־8.5 אחוזים בענף כלי ההובלה.

ענפים אלו נפגעו כבר בשנים 1986 ו־1987 מצמצום הביקוש למוצרים ביטחוניים בארץ ובעולם — שכן עיקר היצוא מופנה לגוש הדולר — ומהפסקת פרויקט ה"לביא". לפיכך נחשף המשבר בשלב מוקדם, והחלו תהליכי ההתייעלות. בחלק מהמפעלים ניכרה הסטה של הייצור למוצרים חדשים, למוצרים אורחיים — תוך כדי הגדלת היקף ההשקעות וחיפוש שווקים חדשים, שוקי יצוא.

השנה התמתנו הביקושים הביטחוניים. היקף הייצור של ענף האלקטרוניקה הצטמצם; לעומת זאת בענף כלי ההובלה גדל התוצר, לאחר ירידה ניכרת של כ־20 אחוזים בשנת 1988, כאמור, בגלל הפסקת פרויקט ה"לביא". גידול התוצר השנה בענף כלי ההובלה משקף את תגובת הענף לפגיעה בו — מעבר לייצור מוצרים אחרים, בעיקר מוצרי יצוא. שיעורו הגבוה של הגידול הכמותי של יצוא ענף כלי ההובלה — כ־41.5 אחוזים — מתמיה, על רקע עלייתו המועטה של הייצור התעשייתי בכ־6.5 אחוזים בלבד. חלק מההסבר נעוץ בהסטת הייצור מהשוק המקומי ליצוא, וייתכן שגם במכירת מלאים, השערה המתחזקת לאור גידול בן כ־16 אחוזים של הפדיון הריאלי בענף זה.

ג. תחבורה ותקשורת

תפוקת ענף התחבורה והתקשורת גדלה השנה בכ־3 אחוזים, לעומת כ־1.5 אשתקד וכ־9 אחוזים ב־1987. תשומת העבודה בענף ירדה ב־2 אחוזים — לעומת עלייה בסך כל ענפי המשק — כך שיחס התפוקה לעובד גדל בכ־5 אחוזים. השכר הריאלי למשרת שכיר — מהגבוהים במשק — ירד ב־3 אחוזים.

התפתחות התפוקה של ענפי המשנה לא היתה אחידה. שירותי התעופה גדלו, עם התאוששות הסעת הנוסעים מהשפל אשתקד, שנבע מהרושם של ההתקוממות על התיירות הנכנסת. הגידול בספנות נבלם, בעקבות האטה ניכרת של הצמיחה בהובלה בין נמלים זרים, לאחר גידול חריג בשנתיים קודמות, הרבה מעל למגמת הצמיחה של הסחר הימי הבינלאומי. תפוקת התחבורה היבשתית פחתה, כתוצאה מהמיתון בפעילות המקומית ומהכיווץ בשימוש בתחבורה הציבורית: קיצוץ בסובסידיה חבר אל הירידה הנמשכת של הוצאות השימוש ברכב פרטי ושל מחירו, יחסית למדד המחירים לצרכן. כל אלה התבטאו בעלייה — אף כי מועטת — של רמת המינוע ושל מידת השימוש ברכב פרטי, ובכך תרמו להגדלה של העומס על תשתית הכבישים, שלא הותאמה לכך. הצמיחה המהירה של התקשורת מבטאת בעיקר עלייה רבה בשירותי הטלקומוניקציה, וירידה מעטה בביקוש לשירותי הדואר.

ההתפתחות הבלתי אחידה בענפי המשנה כלטה גם במישורים נוספים. בשינוי יחס התפוקה לעובד בולט הקשר החיובי עם הגידול בענפי המשנה: הוא גדל בשירותי הטלקומוניקציה ובהובלה אווירית, וירד בשירותי האוטובוסים. גם שחיקת השכר כלטה בענפי המשנה שהביקוש להם פחת — אוטובוסים ומשאיות; לעומת זאת עלה השכר בתקשורת, בהובלה האווירית וברכבת. עליות המחירים הבולטות היו בגופים שתעריפיהם בשליטת הממשלה — האוטובוסים ונמלי הים והאוויר. זאת משום הפחתת עומק הסובסידיה לנסיעה באוטובוס והתאמה של אגרות, לאחר הקפאה שנמשכה שנים מספר.

ההשקעה הגולמית בענף ירדה ירידה תלולה, בכ־23 אחוזים; זוהי תוצאת ירידה מחזורית של ההשקעה בכלי תחבורה: כלי רכב פרטיים¹¹, משאיות ואף אניות ומטוסים. ההשקעה למעט כלי תחבורה גדלה ב־7 אחוזים — עיקר הגידול בטלקומוניקציה, ומיעוט שבמיעוט, 1.5 אחוזים בלבד, בהשקעה בכבישים. בגידול כזה של ההשקעה בתשתית לא היה כדי להפחית מחומרתם של צווארי בקבוק, או לספק תשתית הולמת לתקשורת ולתחבורה: עדיין נדרש זמן המתנה משמעותי להתקנת טלפונים, וחמור מזה — החריפה עוד יותר הצפיפות הרבה בכבישים. מיעוט ההשקעה בכבישים במצבם הנוכחי הוא החמצה חמורה בזמן מיתון בכלל, ובזמן אבטלת גורמי ייצור המתאימים לענף בפרט; בנסיבות אלו היה ראוי במיוחד לפעול לשיפור מצב הכבישים, או לפחות לעשות למניעת הדרדרותו.

□ ¹¹ אומדן כלי רכב שאינם בידי משקי בית, אלא בידי עסקים והסקטור הציבורי.

התפוקה הריאלית, המחירים, התוצר וגורמי הייצור בתחבורה ובתקשורת, 1986 עד 1989
(אחוזים)

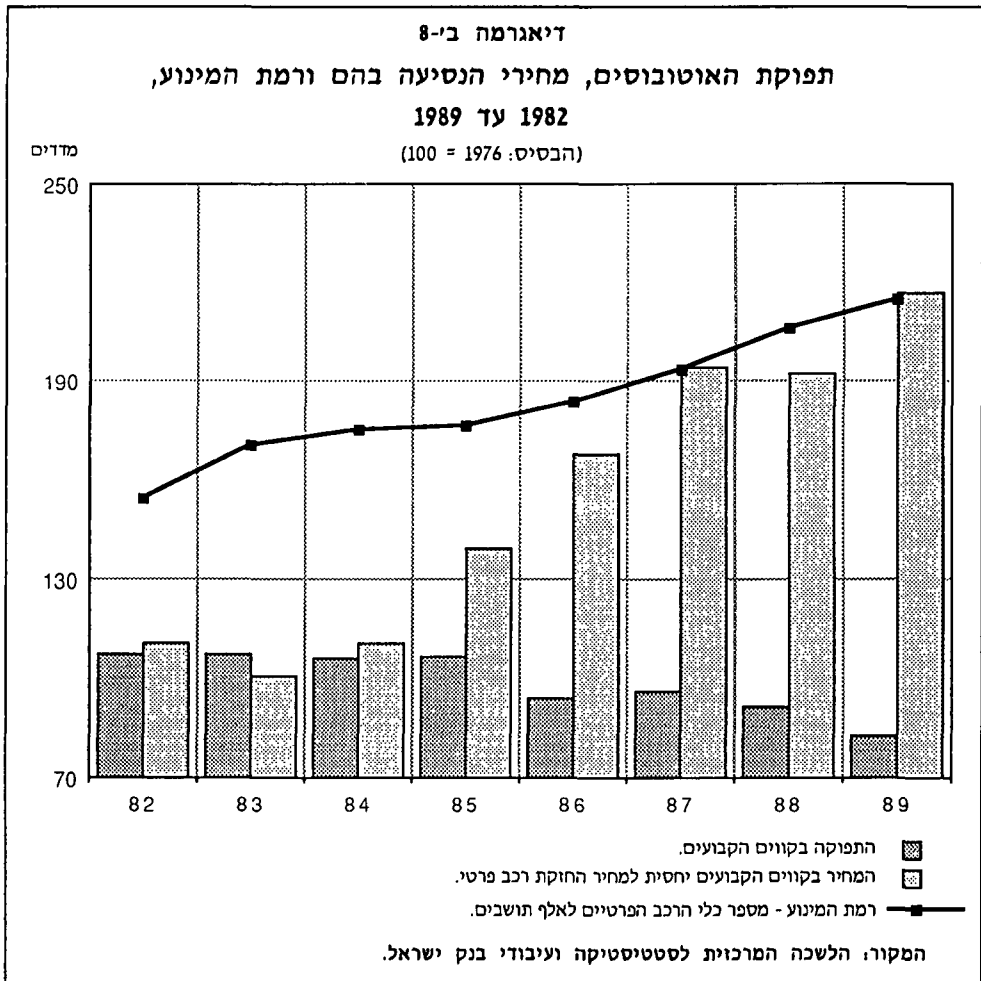
העלייה או הירידה (-)							המשקל בפדיון 1988	אומדן המשקל בתוצר הגולמי של הענף ב'1988 ¹	
במחירים			בתפוקה						
1989	1988	1987	1989	1988	1987	1986			
			-3.5	-0.4	4.2	0.7	30.6	47.9	תחבורה יבשתית
35.2	13.1	26.5	-13.7	-3.2	0.3	-7.8	10.7	14.4	אוטובוסים
22.0	8.0	34.0	3.6	-1.0	5.9	2.0	2.4	4.5	מוניות ¹
10.0	15.0	23.0	2.2	1.0	6.5	3.2	16.9	26.8	משאיות ¹
19.9	8.7	10.5	-10.4	-1.8	1.9	6.7	0.6	1.3	רכבת
			3.4	-1.1	9.5	-12.0	-	0.9	קווי דלק וגז ¹
			-0.2	9.3	8.4	1.5	19.4	14.7	ספנות ונמלים
20.0	-4.3	7.2	-0.1	10.4	8.2	-0.7	15.3	9.9	ספנות
23.0	1.3	8.9	-0.6	5.5	9.3	13.3	4.1	4.8	נמלים
19.5	12.7	4.3	9.3	-4.8	14.0	4.8	12.9	13.3	תעופה ושרות תעופה
17.4	17.3	3.2	8.6	-4.8	13.6	5.2	11.5	9.9	חברות תעופה
34.6	7.7	4.2	15.2	-4.4	17.4	0.4	1.4	3.4	שרות תעופה
10.8	16.1	27.3	11.2	7.4	9.5	15.5	22.2	11.7	תקשורת
			2.7	-7.6	15.5	-2.3	14.9	12.4	אחר ²
			3.0	1.4	8.8	2.9	100.0		סך כל התפוקה במחירי שוק
									סך כל התוצר הגולמי,
			1.6	0.1	8.3	1.9		100.0	במחירי 1982/83
			-23.2	7.9	37.3	16.2			ההשקעה הגולמית
			-3.3	3.5	2.0	1.4			מלאי ההון בתחילת השנה
			-1.8	3.5	5.7	0.5			המועסקים
			-2.3	1.4	7.5	0.5			תשומת עבודה

(1) האומדן נערך על פי לוחות תשומה תפוקה של 1982/1983.

(2) כולל אחסנה וקירור, מגרשי חנייה ומסופים ושירותי לנמ"א. הנתונים מבוססים על מערכת תשומה תפוקה.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

תפוקת האוטובוסים התכווצה השנה, כתוצאה מירידת עומק הסובסידיה, תוך עלייה נמשכת של רמת המינוע של רכב פרטי והקילומטר' שלו. אומדן התפוקה — הפדיון במחירים קבועים של הקואופרטיבים לתחבורה¹² — מלמד על ירידה תלולה ביותר, 14 אחוזים (לוח ב'–נ'–20); אולם עיקר הירידה בנסיעות מיוחדות ובטיולים, שמדידתם חסרה, מחמת אי מדידת התפוקה של אוטובוסים שאינם קשורים בקואופרטיבים. לפיכך אפשר, שאומדן זה של הירידה מוגזם, בשקפו גם הסטה של התפוקה משירותים הנמדדים לשאינם נמדדים, נוסף על ירידת התפוקה בפועל, המתיישבת עם המיתון השורר במשק זו השנה השנייה. אך גם בקווים הקבועים, שמדידתם טובה, ירדה התפוקה ירידה רבה — 10 אחוזים. מעניין לציין, כי גם את התחבורה הציבורית בעולם מאפיינת מגמה של התכווצות התפוקה. ההתכווצות אצלנו, שראשיתה ב־1986 מוסברת בעלייה הנזכרת של רמת המינוע במכוניות פרטיות, וכן בעליית המחיר היחסי של הנסיעה באוטובוס; זו פגעה, ככל הנראה,

¹² "קואופרטיבים" נתייחס להלן גם למספר חברות נוספות, המקיימות קווים סדירים.

בעיקר בנסיעות הבינעירוניות באוטובוסים. מאחר שהפרדיון ירד ב־14 אחוזים, בעוד שהקילומטרז' של האוטובוסים ירד רק ב־3 אחוזים — פחתה התפוסה הממוצעת של האוטובוסים ב־11 אחוזים. ירידת התפוסה, שנגזרה מאי הפחתה של תדירות הנסיעות, כדי להתאימה לירידת מספר הנוסעים, משמעה שימור איכות השירות לנוסע, שהרי הפחתת התדירות היתה פוגעת בכושר התחרות של האוטובוסים עם המוניות והמכוניות הפרטיות. תשומת העבודה באוטובוסים ירדה רק ב־6 אחוזים, כך שהפרדיון לשעת עבודה ירד ב־8 אחוזים. לעומת זאת תשומת העבודה לקילומטר־אוטובוס פחתה ב־3 אחוזים.

מחיר הנסיעה לצרכן עלה ב־35 אחוזים, לאחר שנתיים שבהן היה יציב למדי, במונחי מדר המחירים לצרכן. התייקרות זו היתה רבה יותר מהתייקרות התשומות, 18 אחוזים, וההפרש מבטא ירידה של הסובסידיה. המחיר לצרכן בנסיעה בינעירונית עלה יותר מאשר בעירונית; בכך מתבטאת העדפה של מעצבי המדיניות להתמקד בסכסוד הנסיעה העירונית דווקא; זאת משום שבה יש לאוטובוסים יתרון יחסי על רכב פרטי מהבחינה התעבורתית, וכן משום שלסכסוד האוטובוסים נודעת תרומה מסוימת כמכשיר לחלוקת הכנסות. עם זאת, אם יש מיסוי של הנסיעה הבינעירונית כמכשיר לסכסוד של הנסיעה העירונית — תופעה הקיימת בוודאי בקווים בין עירוניים מסוימים — לא ברור אם הוא מוצדק כלכלית, ואכן, מתוכנן להפחיתו.

תפוקת המוניות, שבהעדר מדידה ישירה נאמדת על בסיס השימושים של לוחות תשומה־תפוקה, גדלה השנה בכ־4 אחוזים, לאחר ירידה בת אחוז אחד אשתקד; הגידול קשור בעלייה של הוצאות התיירים בארץ, ובכיווץ הגידול פעלה ירידת הצריכה הפרטית. השנה גדל מספר הרשיונות למונית שהנפיק משרד התחבורה, בהמשך לגידול דאשתקד, לאחר מספר שנים של הקצבת מספר רשיונות זעום.

השימוש ברכב פרטי אינו נכלל בתפוקת הענף, אך להתפתחותו יש קשרי גומלין הדוקים עם תפוקת האוטובוסים והמוניות. רמת המינוע של הציבור (מספר כלי רכב לאלף תושבים) עולה לאורך השנים, עלייה הקשורה בעלייה של רמת החיים, ובשנים האחרונות — וגם בהוזלת הנסיעה ברכב פרטי יחסית לנסיעה באוטובוס ובמוניות ובירידת מחיר רכישתן. רמת מינוע גבוהה הוא גורם חשוב בפיתוחו של משק מודרני, שבו נודעת לרכיב הזמן ולמוביליות חשיבות עליונה. מצבת המכוניות גדלה השנה ב־3 אחוזים — חזרה למגמת עלייה מתונה. בכך תוקן הגידול החריג של המינוע שהיה בשנתיים הקודמות — 8 אחוזים לשנה. האטה זו של קצב הגידול באה חרף הירידה המואצת, 14 אחוזים, של מחיר המכוניות ביחס למדר המחירים לצרכן, ירידה שהיתה אמורה לתרום, יחד עם התייקרות הנסיעה באוטובוסים, להגדלת הכמות המבוקשת של המכוניות; מכאן אפשר ללמוד, כי למיתון בפעילות הכלכלית היתה, כנראה, תרומה משמעותית להאטת הרכישות. הקילומטרז' הממוצע למכונית גדל השנה ב־2.5 אחוזים, גידול המתיישב עם הקיפאון בהוצאות החזקת המכוניות יחסית למדר המחירים לצרכן בזמן עליית מחירה של הנסיעה באוטובוסים.

(2) הובלת מטענים בתוך הארץ

תפוקת ענף המשאיות, הנאמדת על פי לוחות תשומה־תפוקה, גדלה בכ־2 אחוזים. הגידול משקף את השינוי בפעילות הענפים, שלהם ביקוש רב יחסית להובלות: מצד אחד הירידה בייצור התעשייתי ובצריכה הפרטית, ומצד שני — הגידול של הבנייה ושל המסחר והשירותים. בענף זה, המאופיין במחזוריות עסקים בני 4–5 שנים, היה השנה עודף כושר ייצור. לירידה הנזכרת של הביקוש לשירותי הענף הצטרפה ההצטיידות הנרחבת במשאיות בשנתיים הקודמות, וכך נוצרה

אבטלת משאיות, עד שמחיר שירותי המשאיות עלה ב־10 אחוזים בלבד¹³. התנודות המחזוריות החריפות ביבוא המשאיות וברווחיותן קשורות, בין השאר, במשך הזמן הנדרש לייבואן. תפוקת הרכבת פחתה השנה: הובלת מטענים — עיקר פעילותה — פחתה באחוז אחד, והסעת הנוסעים פחתה ב־10 אחוזים. התייקרות התפוקה לא היתה אחידה: הובלת המטענים התייקרה ב־22 אחוזים, הסעת הנוסעים — ב־10 אחוזים. ענף הנוסעים ברכבת אינו יעיל דיו כדי למשוך את הציבור, והוכנה תכנית אב להרחבת שירות הרכבות ושיפורו. מימוש התכנית עשוי לתרום רבות להקטנת העומס על צירים מסוימים ברשת הכבישים. בעקבות צירופה של הרכבת לרשות הנמלים מתנהל בה תהליך נמשך של צמצום כוח העבודה ועליית השכר הריאלי לשכיר.

(3) הובלה בינלאומית

גידול פעילותה של הספנות הישראלית, כפי שהיא נמדדת על פי הפדיון במחירים קבועים קפאה השנה, ובכך נבלם הגידול המהיר של השנתיים הקודמות, כ־9 אחוזים לשנה (לוח ב'–ג'–21). לבלימה תרם הקיפאון בהובלת מטענים הקשורים בנמלים שלנו, אך המקור העיקרי לה היה האטת הגידול בהובלת מטענים בין נמלים זרים על ידי חברות ישראליות לכדי 1.5 אחוזים בלבד, לאחר עלייה חריגה בשנתיים קודמות.

ההובלה בין נמלים זרים, התופסת למעלה ממחציתו של פדיון הענף, תלויה בחברות הישראליות — בכושר התחרות ובנפח האניות — ובהיקף הסחר הימי הבינלאומי הכולל. היקפו של זה — כפי שהוא נמדד על ידי המטען שהובל בו (טונז' $\times$ מייל) — גדל השנה בכ־5 אחוזים, כך שהגידול בהובלה בין נמלים זרים באניות ישראליות אפילו לא התקרב להתפתחות זו. מכאן שההסבר להאטה טמון בהפסקת הצמיחה המהירה של ההובלה בין נמלים זרים בידי חברות ישראליות בשנתיים הקודמות (כ־16 אחוזים לשנה). מעל ומעבר לגידול הסחר הבינלאומי הכולל. גידול חריג כזה התאפשר מפני חלקו הקטן של הצי שלנו בכלל הצי העולמי, ובקטע של "צים" — על ידי הגידול בטונז' ב־1987 וב־1988, שנבלם ב־1989.

במטענים הקשורים לנמלים שלנו גדלה מעט מאוד ההובלה ליצוא (כ־0.4 אחוזים) וההובלה ליבוא ירדה (כ־3.5 אחוזים). נתונים אלה של התפוקה, המייצגים טון $\times$ מייל, אינם צריכים לתאום את נתוני הסחורות במאזן התשלומים, של גידול הכמויות של היצוא והיבוא ב־9 אחוזים וב־2 אחוזים. בין השאר, ירידת הטונז' ששונע בנמלים מלמדת על מעבר לסחורות קלות יותר. הובלת טון מטען התייקרה השנה ב־20 אחוזים בממוצע, כך שבמונחים דולריים לא השתנה המחיר. יש להיזהר בפרשנות המחיר ליחידת תפוקה כאן ובענפי המשנה להלן: מדובר במחיר ממוצע, המבטא, נוסף על שינוי התעריפים, גם שינויים בסל הסחורות ובסל הקווים (ליעדים שונים, הנבדלים גם במרחקים).

פדיון הנמלים ירד בכאחוז, במחירים קבועים, לאחר עלייה בת כ־6 אחוזים אשתקד. מרבית ההכנסות נגבות מהיבוא, המסבסד את היצוא.

בפעילות התעופה ושדות התעופה היתה תפנית: הוא התאושש מהירידה אשתקד — ירידה הקשורה בהשפעת ההתקוממות בשטחים על התיירות הנכנסת — וכן התגברה התיירות היוצאת, על רקע יציבות של המחיר ליחידת תפוקה (לוח ב'–ג'–22).

¹³ עליית המחירים נאמדת על פי מדדי מחירים שונים הרלוונטיים לעלות ההובלה השכורה, ומחושבים בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הפעילות התרחבה השנה ב־9 אחוזים, לעומת ירידה בת 5 אחוזים אשתקד¹⁴. גידולה של תפוקת חברות התעופה ב־9 אחוזים משקף גידול מהיר יחסית בהטסת נוסעים, כפליים מאשר בהובלת מטענים. הגידול בהטסת נוסעים קשור בגידול הנזכר של התיירות הנכנסת (6 אחוזים), בגידול של התיירות היוצאת (10 אחוזים) וגם בהתרחבות (בת 5.5 אחוזים) של הטסת הנוסעים בעולם. הצמיחה המהירה יותר של הטסת נוסעים השנה נוגדת את מגמת הזמן הארוך — גידול במשקל המטענים בתפוקת הענף. מעניין לציין, שהשנה גדל מעט חלקן של החברות הישראליות בהטסת נוסעים: מספר הטסים בחברות הישראליות גדול משהיה לפני שנתיים, בטרם ההתקוממות בשטחים, בעוד שמספר הטסים בחברות הזרות עדיין נמוך יותר. מחיר יחידת תפוקה בענף כולו גדל ב־20 אחוזים. תפוקת חברות התעופה הוזלה מעט במונחים דולריים, למרות ההתייקרות הדולרית של הדלק בכ־10 אחוזים, עלייה שהתמקרה במהלך המחצית השנייה של 1989.

(4) תקשורת

תפוקת הענף (הנמדדת בפדיון במחירים קבועים) גדלה בכ־11 אחוזים (לוח ב'–נ'–23), לעומת גידול של כ־5.5 אחוזים במספר המועסקים. גידול זה בתפוקה לעובד טומן בחובו עלייה בשירותי הטלפונים וירידה בדואר. הוצאות העבודה בענף גדלו ב־29 אחוזים, תוצאת עלייה ניכרת של השכר לעובד. העלייה העיקרית בתפוקה היתה בשירותי הטלפון, ענף המאופיין עדיין בעודף ביקוש — שהתרחבו ב־11.5 אחוזים. עלייה זו מורכבת מגידול בן 9.5 אחוזים של יחידות המנייה — בין השאר, עקב הנהגת השימוש בטלפון להעברת נתוני מחשב ופקסימיליות — ומהרחבתם של שירותים אחרים. שירותי הדואר התרחבו ב־5 אחוזים, לעומת זאת שירותי המברקה התכווצו ב־10 אחוזים, כנראה עקב המעבר לפקסימיליה.

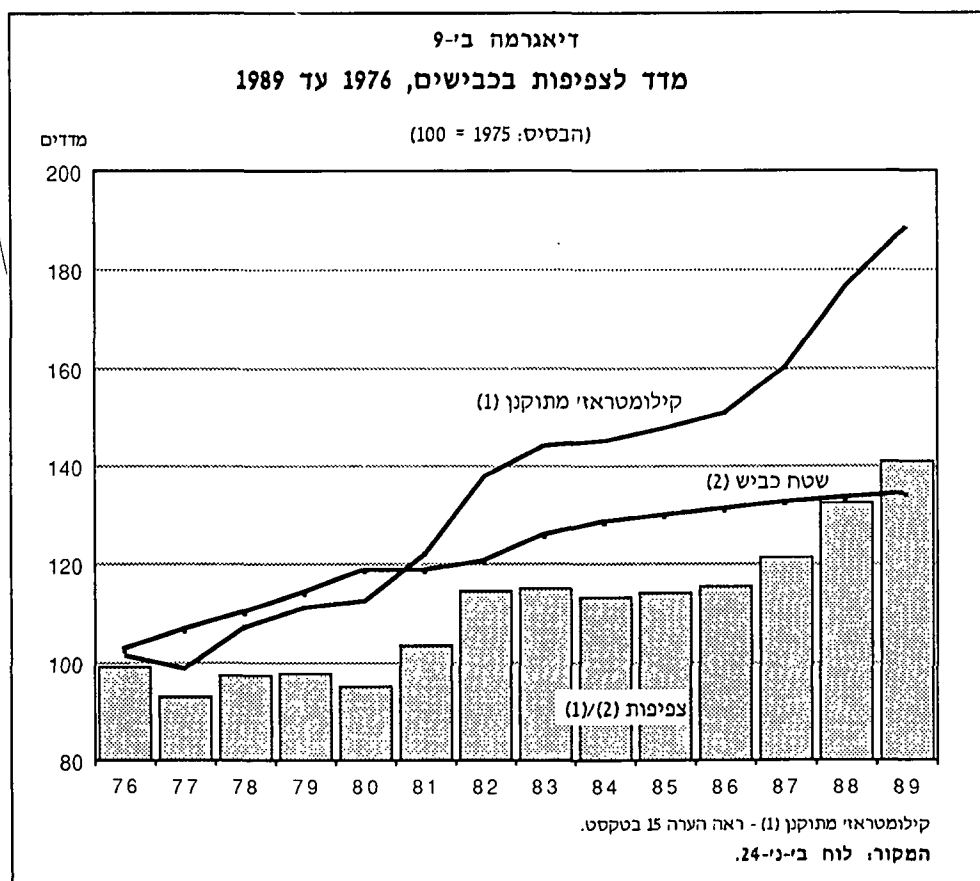
השקעות "בזק" גדלו השנה ב־23 אחוזים, רובם בציוד מיתוג וכוח. קצב הגידול הפיסי של הענף הואט ב־1989, דבר המתיישב עם הירידה הנמשכת של עודף הביקוש לשירותי הטלפון והעברת הדגש לשיפור השירות (שלא ברור אם הושג). כתוצאה מכך גדל קיבול המרכזות ומספר הקווים הישירים ב־5 אחוזים בלבד, האטה רבה לעומת הגידול בשנים 1985 עד 1988, גם מספר ההתקנות החדשות הצטמצם. יחד עם זאת המשיך מספר הממתינים לרדת במהירות, ועמד על 40 אלף, לעומת מספר השיא, 219 אלף, ב־1984; זוהי אמנם ירידה מרשימה ביותר, אך לחיסול התור נדרש עדיין זמן המתנה ממוצע של קרוב ל־6 חודשים, ומכאן אנו מסיקים על עודף ביקוש לשירותי הענף.

התפוקה לעובד בשירותי הטלפון גדלה במהירות בשנים האחרונות. גידול זה, שהתקרב השנה ל־10 אחוזים, קשור בעיקר בהון, כלומר בגידול המצטבר של כמותו, ואיכותו — למשל כמעבר למרכזיות דיגיטליות ולסיבים אופטיים) וגם של הגברת ניצולו.

(5) תשתית הכבישים

שנים ארוכות היו ההשקעות בתשתית הכבישים מעטות, והצטבר פיגור רב מאוד הן בשטח הכבישים והן בתחזוקתם. בגין החיסכון בהוצאות ההשקעה משולם מחיר גבוה, דרך החרפת הצפיפות — אחת הבעיות המרכזיות בתחום התחבורה היבשתית — ודרך ייקור תחזוקת הכבישים. ראוי להדגיש, כי מיעוט ההשקעה בזמן האחרון — ודוגמה לכך היא הגידול הועם בהשקעה ב־1989, 1.5 אחוזים בלבד

¹⁴ בנתונים נכללים גם שירותי תעופה פנים ארצית.

— הוא החמצה גדולה. זאת משום שהמיתון בפעילות במשק בכלל, ואבטלה של גורמי יצור המתאימים להשקעה בכבישים (כצידוד כבד וכת עבודה) בפרט, סיפקו הזדמנות מצויינת לפעול לשיפור המצב בכבישים. אך לא נעשה מאמץ של ממש, ובהיקף ההשקעה לא היה אפילו די לתחזוקה שוטפת של הכבישים.

כדי ללמוד על התפתחות הצפיפות בכבישים, תשמש כנקודת התייחסות שנת 1975, שבה היתה הצפיפות סבירה יחסית. מאז 1975 גדל שטח הכבישים בקצב אטי, 2.1 אחוזים לשנה (לוח ב'-נ'-24 ודיאגרמה ב'-9). באותה תקופה גדלו מצבת כלי הרכב והקילומטרו' הרבה יותר מהר. התוצאה היא, שמדד הצפיפות, המבטא את היחס שבין הקילומטרו' המתוקנן למקדמי ההפרעה של סוגי הרכב¹⁵ לבין שטח הכבישים, גדל ב-2.5 אחוזים לשנה. יצוין, שמדד צפיפות זה אינו מבטא את בעיית הצפיפות כולה, משום שהוא ממוצע ארצי, שאינו מתייחס לשעות של עומס השיא ולצווארי בקבוק, וודאי שאינו משקף את חומרת הבעיה בגוש דן, שם היא חריפה ביותר.

לגידול המצטבר בן 41 האחוזים של הצפיפות (שורה 5 בלוח) יש השלכות חמורות על התעבורה, מעבר למה שמשתמע לכאורה מהנתון: ככל שגוברת הצפיפות, הולכת וגדלה תרומתה של תוספת

¹⁵ משקל של 2 לאוטובוס, 2.5 למשאית, לעומת 1 למכונית פרטית. ראה ראובן גרונאו וצבי וויס אגרות צפיפות ומסי הרכב בישראל, בנק ישראל, 1983.

צפיפות נתונה להחמרת מצב התעבורה (השפעה מעריכית). לפיכך משלם המשק בגין ההשקעות החסרות בתשתית מחיר כבד — גידול מספר התאונות, בזכו של זמן הנוסעים והנהגים ושל דלק, ויהום אוויר ובלאי כלי רכב. יתירה מזו: הצפיפות מקטינה את המוביליות, וכך מעודדת את הצטופפות האוכלוסייה במרכזים, בניגוד למדיניות של פיזור האוכלוסין, וגם מאיטה את הפעילות המשקית. יצוין, כי מחקרים מלמדים שהשקעות בתשתית הם גורם חשוב בצמיחת הסקטור העסקי; סביר אפוא שמיעוט ההשקעה אצלנו בשנות השבעים והשמונים פעל לירידת קצב הצמיחה.

בשלוש השנים האחרונות חלה תפנית מסוימת, וההשקעות בכבישים גדלו, אולם הגידול רחוק מלספק את הצרכים. בשלוש שנים אלה הושקעו בממוצע 440 מיליוני ש"ח לשנה (במחירי 1989); להערכתנו¹⁶, ההוצאה השנתית הנדרשת לתחזוקה, שתמנע הידרדרות נוספת, היא כ-250 מיליוני ש"ח, וההשקעה הנדרשת בגין גידול התנועה היא כ-500 מיליוני ש"ח לשנה. כך ודאי שלא נשארו בתקציב כספים להדבקת הפיגורים שנצברו הן בשטח הכבישים והן בתחזוקתם. הוצאות חיסולו של הפיגור בהרחבת שטח הכבישים נאמדות בכ-2 מיליארדי ש"ח, והוצאת שיקומם של הכבישים שהונחו — בכמיליארד ש"ח (הכול במחירי 1989); זאת בהתעלם מההשקעה הנדרשת במערכת הסעה המונית נוספת בערים הגדולות, השקעה הטעונה התייחסות נפרדת (ואפשר שתקטין את ההשקעה הנדרשת בכבישים). מאחר שנראה, כי התשואה של השקעה נוספת בכבישים גבוהה לאין ערוך מתשואת ההשקעות האלטרנטיביות במשק, יש במיעוט ההשקעה בכבישים משום עיוות ההקצאה של המקורות במשק. בעיה זו עלולה להחמיר עוד יותר, אם לא יחול שינוי במדיניות לנוכח גל העלייה הצפוי.

ד. התיירות

(1) התיירות הנכנסת לישראל

מספר התיירים לישראל עלה בשנת 1989 ב-6 אחוזים, ההכנסות משיירות תיירות על פי מאזן התשלומים עלו בכ-9 אחוזים במונחי דולר, והסתכמו ב-1,470 מיליוני דולרים. ההתפתחות בכניסות התיירים לישראל מהמדינות השונות לא היתה השנה אחידה; התיירות מארה"ב גדלה ב-6 אחוזים, התיירות מאירופה המערבית לא גדלה, ואילו התיירות מארצות מזרח אירופה גדלה פי שניים (לוח ב'-15).

ההאטה בתיירות העולמית, היחלשות המטבעות האירופיים ביחס לדולר¹⁷ והמשך ההתקוממות בשטחים היו מהגורמים לכך ששיעור גידולה של התיירות השנה לא פיצה על השפל של השנה הקודמת, ורמת התיירות ב-1989 עדיין נופלת מהשיא של 1987 ב-10 אחוזים. בחינת ההתפתחויות הרבעוניות של התיירות הנכנסת לישראל (דיאגרמה ב'-10) מצביעה על התאוששות בתיירות בשני הרבעים הראשונים של 1989, ירידת מה רבע השלישי ועלייה ברבע האחרון, שנמשכה גם ברבע הראשון של 1990. גידול התיירות מארה"ב לישראל השנה בולט במיוחד לנוכח ההאטה בתיירות היוצאת מארצות הברית; ייתכן שזו כוללת ביקושים דחויים מהשנה הקודמת — כנראה, משום שבתירות ממדינה זו גדול חלקם של היהודים, שלרבים מהם אין זה הביקור הראשון בישראל. בדומה למגמת הירידה בכניסות תיירים גרמנים למדינות שונות בעולם, ובעיקר לאגן הים התיכון, ירד השנה מספר התיירים הגרמנים הנכנסים לישראל בשיעור ניכר.

¹⁶ הנתונים המספריים על צורכי ההשקעה בכבישים — על פי תזכיר של צבי וויס ויעקב פישור, מחלקת המחקר של בנק ישראל, 1989.

¹⁷ התיירות ממדינות אירופה מהווה כ-60 אחוזים מסך התיירות לישראל, ואילו זו מגוש הדולר — כ-25 אחוזים, לכן להיחלשות המטבעות האירופיים ביחס לדולר השפעה ממתנת נטו על התיירות לישראל.

התיירות ממדינות מזרח אירופה, שהחלה להתפתח בשנתיים האחרונות — מחציתה מברית המועצות — כוללת כנראה, תיירים רבים, הבאים לביקור הכנה לקראת עלייה אפשרית לישראל. התיירות מארצות הברית, ומארצות אירופה מושפעת במידה רבה מהשינויים בכוח הקנייה של המטבעות בארצות השונות (ריאגרימה ב'–11). עליית כוח הקנייה של הדולר בהשוואה למטבעות האירופיים ב־1989 תרמה לגידולה היחסי של התיירות מארה"ב לישראל בהשוואה לזו האירופית. התיירות הנכנסת דרך האוויר לאילת גדלה השנה בכ־3 אחוזים בלבד, האטת גידול הנובעת בעיקר מירידת התיירות המערב גרמנית, שהצטמצמה בשליש. יש לציין את התיירות מצרפת ומבלגיה, שהחלה כנראה לגלות את אילת כאזור נופש, וגדלה השנה כפליים. מספר הנוסעים בטיסות השכר פחת השנה בכ־2 אחוזים, למרות גידולן של סך הכניסות. תופעה זו ניתנת להסבר בפתיחת קווים סדירים חדשים של חברת "אלי-על" למספר מדינות באירופה — כגון פולין, הונגריה ושטוקהולם. תופעה זו בולטת במיוחד באילת, שבה פחת בכ־3 אחוזים מספר הנוסעים הנכנסים בטיסות שכר, בהשוואה לגידול חד של מספר הנכנסים בטיסות סדירות.

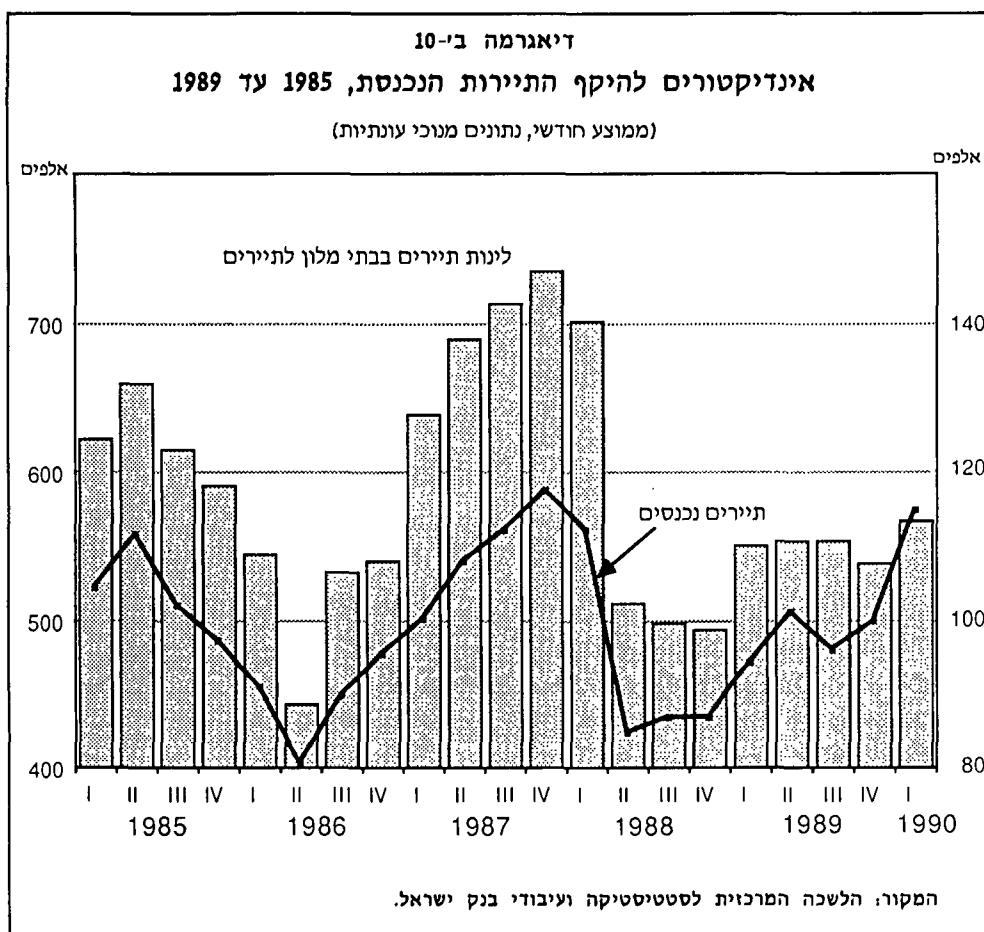
(2) התיירות הבינלאומית

שנת 1989 אופיינה בהאטה ניכרת של גידול התיירות העולמית. מספר כניסות התיירים בעולם עלה בכ־3 אחוזים¹⁸, שיעור הנופל ביותר ממחצית מזה של 1988. ההכנסות העולמיות מתיירות הנקובות בדולרים שוטפים עלו כ־7 אחוזים. בתיירות היוצאת מארה"ב נרשמה האטה ניכרת, ולאזורים מסוימים, ובמיוחד לאגן הים התיכון — אף ירידה. ייתכן שהסיבה לירידת התיירות האמריקאית, למרות התחזקות הדולר, נעוצה בטרור האווירי שהיינו עדים לו בסוף השנה הקודמת. היחלשות המרק הגרמני, הפרנק הצרפתי והלירה שטרלינג (לוח ב'–נ'–25) גרמו לירידת התיירות ממדינות אלה, במיוחד ליעדי הנופש באיטליה וספרד. צרפת, שחגגה מאתיים שנה למהפכה, נהנתה משנת תיירות טובה יחסית. שני אזורים היו השנה מוקד משיכה לתיירים — המזרח הרחוק וארצות מזרח אירופה, שבהן נרשם שיעור גידול דו־ספרתי. שני אזורים אלה מאופיינים בתיירות מתפתחת וזולה.

(3) בתי המלון

מספר הלינות בבתי המלון בישראל המשיך לרדת ב־1989 בשיעור מתון של כ־2 אחוזים, ותפוסת המיטות ירדה ל־51 אחוזים בהשוואה ל־59 אחוזים ב־1987 (לוח ב'–נ'–26). הירידה השנה בולטת במיוחד באילת, שבה היתה ירידה תלולה הן בלינות התיירים והן בלינות הישראלים. מספר לינות התיירים ירד באחוז אחד, המשיך למגמה המסתמנת בעשור האחרון של ירידת מספר הלינות לתייר, למרות שמשיך השאות כמעט לא השתנה. ייתכן שהדבר נובע מגידול התיירות המבוססת על ביקורי משפחה, וכן של התיירות המתפתחת ממזרח אירופה, שאינה תורמת לינות רבות. מספר הלינות של ישראלים ירד השנה בכ־4 אחוזים — כנראה, כתוצאה מהמיתון המעמיק במשק ומעליית המחירים הדולריים של שירותי המלונאות. אינדיקציה לכך היא ירידה בת 7 אחוזים של לינות ישראלים במלונות היוקרה (4 כוכבים ויותר) לעומת גידול של 8 אחוזים בלינות במלונות בדרגה בינונית.

¹⁸ הנתון מבוסס על מספר כניסות התיירים. המקור: ארגון התיירות העולמית (WTO).

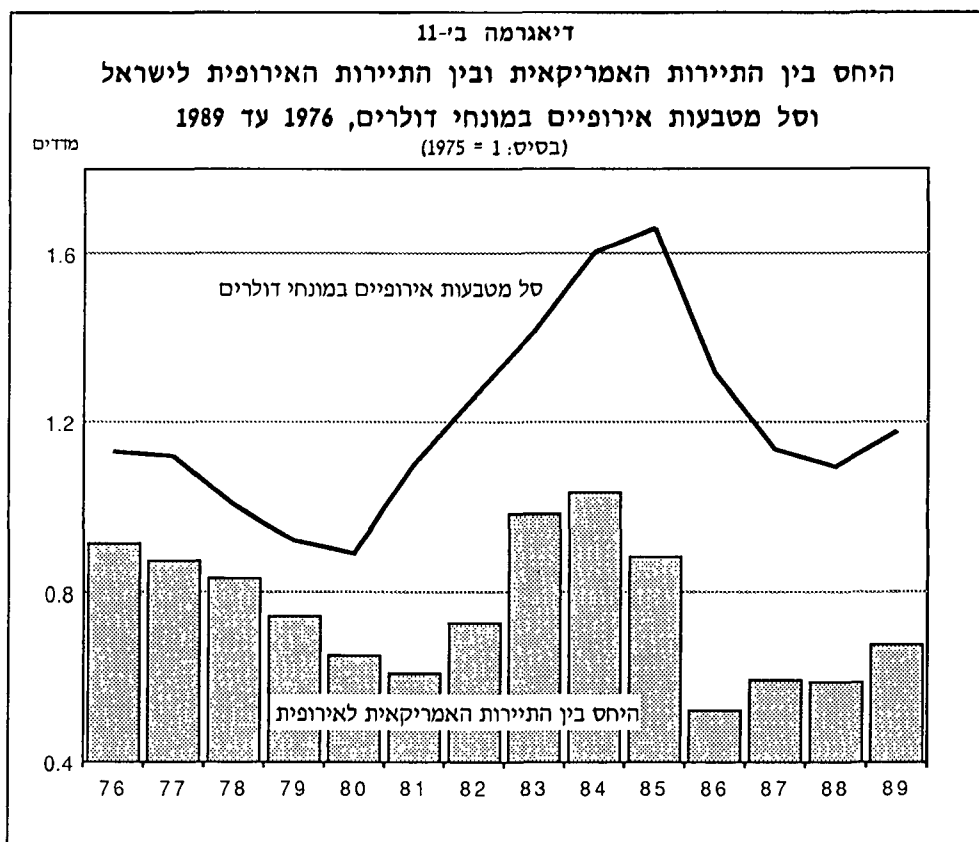

מספר הישראלים היוצאים לחו"ל המשיך ועלה השנה ב־10 אחוזים, כנראה בגלל ההתייכרות היחסית של הנופש בארץ והמשך גידול כוח הקנייה של השקל במדינות אירופה בממוצע בשנתיים האחרונות (לוח ב'-נ'-25).

הירידה הרבה של מספר הלינות באילת, למרות גידול מספרן של כניסות התיירים, מוסברת, כנראה, בהעברת מלון "סונסט" בטאבה לרשות המצרים במאס 1989. מלון זה אופיין בעבר בשיעורי תפוסה גבוהים, ומצבת החדרים שלו היוותה 10 אחוזים מכלל החדרים באילת. נראה שחלק מלינות התיירים נרשמו בסטטיסטיקה המצרית.

רווחיות הענף עלתה ב־1989, ושיעור הרווח התפעולי מההכנסות עלה, והתקרב לרמה של 1987. הפדיון במחירים קבועים עלה ב־4 אחוזים, אולם הוא נמוך מזה של 1987 ב־2 אחוזים. יש לציין כי שיעור הפיחות בפועל, ביחס לדולר, ב־1989 הרביק את קצב האינפלציה השנתית, כך שעקב העלאת המחירים הדולריים בתחילת השנה, היה שיעור גידול התקבולים של בתי המלון בשקלים גבוה משיעור עליית מחירי התשומות¹⁹.

¹⁹ בשנת 1987 הפסיקה הלמ"ס לפרסם את מדד מחירי התשומות בבתי המלון. האומדן כאן מבוסס ב־60 אחוזים על מדד המחירים לצרכן וב־40 אחוזים על עליית השכר.

בספטמבר 1989 נחתם הסכם בין שר התיירות לבין המלונאים בישראל על הורדה וולנטרית של מחירי המקסימום בבתי המלון, אך היות שההסכם נחתם לאחר שיא העונה, הוא לא היה אפקטיבי עד סוף השנה; נראה שבשנת 1990 יישאו בתי המלון בתוצאותיו.

מספר המועסקים בבתי המלון המשיך וירד ב-2 אחוזים, ואילו השכר הממוצע לשכיר עלה ב-23 אחוזים. בסך הכול במוצע דמה קצב עליית השכר הריאלי של עובדי המלונות בארבע השנים האחרונות לזה של סך כל הסקטור העסקי. בשנים 1986 ו-1987 נשחק שכרם של עובדים אלה בהשוואה לסקטור העסקי, כך שעליית השכר הריאלית הגבוהה יחסית בשנתיים האחרונות תוך צמצום מספר המועסקים היתה פיצוי על שחיקה זו.

בשנת 1989 ירדה מצבת החדרים במלונות המומלצים לתיירים בכאחוז אחד. ממוצע זה מסתיר שונות גדולה בין אזורי הארץ השונים. טבריה ושפת ים המלח נהנו מתנופת בנייה אדירה, ובשנתיים האחרונות גדלה מצבת החדרים בשני אזורים אלה בכ-30 אחוזים; הדבר התבטא בירידת התפוסה, שכן לא נרשמה עלייה מקבילה של מספר הלינות. באזורים אלה פחות ממחצית הלינות הן של תיירים מחו"ל.

לעומת זאת בירושלים שבה הענף מתבסס בעיקר על תיירות מחו"ל, נרשמה ירידה של כ-10 אחוזים במצבת החדרים ב-1989. ייתכן שהמשך ההתקוממות בשטחים גרם לסגירתם של בתי מלון ישנים ובלתי רווחיים.

א. ענף הבנייה בשנת 1989

(1) 1989 – קווי ההתפתחות העיקריים

תפוקת ענף הבנייה גדלה בשנת 1989 בכ־4 אחוזים, גידול המשקף עלייה בבנייה למגורים ויציבות בעבודות הבנייה שלא למגורים. בגלל משך הייצור הארוך של מבנים, השינוי בתפוקה נקבע במידה רבה על ידי השינוי בהתחלות הבנייה בשנים קודמות. אלה גדלו בשנים 1987 ו־1988, בעוד שהשנה ירד סך התחלות הבנייה בכ־17 אחוזים, ירידה שמקורה במיתון הביקוש לדירות חדשות במחצית הראשונה של השנה ובירידת ההשקעות הפרטיות בענפי המשק, כתוצאה מהאטת הפעילות הכלכלית. ההשקעות הציבוריות במבנים ובתשתית המשיכו לגדול השנה, בהמשך למגמת העלייה בשנים האחרונות.²⁰

בשוק הדירות החדשות נרשמה השנה האטה, שהתבטאה בהצטמצמות בת 12 אחוזים של התחלות הבנייה למגורים ומכירת דירות חדשות. הירידה משקפת התפתחויות מנוגדות במהלך השנה: ירידה במחצית הראשונה — בעקבות הקדמת רכישות בסוף 1988, והאטת הפעילות הכלכלית במשק — וגידול במחצית השנייה, על רקע עדכון המשכנתאות לזוגות צעירים, הוזלת המשכנתאות החופשיות וציפיות להתגברות ניכרת של העלייה לישראל.

מחירי הדירות עלו בשנת 1989 בכ־12 אחוזים מעבר לעליית המחירים לצרכן, עליית המחירים משקפת לחצי ביקוש בשוק הדירות מיד שנייה, שהלכו וגברו במהלך השנה כולה, תוך גידול הפעילות בתחום הדירות החדשות במחצית השנייה.

מספר העולים לישראל הוכפל השנה (לכ־24 אלף), ועל פי התחזיות מסוף 1989, צפויה עלייה המונית מברית המועצות במהלך השנים הבאות. קליטת העולים בתחום הדיור מציבה בפני ענף הבנייה וקובעי המדיניות מספר בעיות: בתחום הביקוש יש לציין, כי העולים חופשיים לבחור את מקום מגוריהם תוך הסתייעות במימון ממשלתי מסוכסד לרכישת דירות. בשלב הביניים הם מקבלים מענקים, האמורים לכסות גם דמי שכירות, ופונים לשוק ההשכרה. מספר גורמים מעכבים את הביקוש לרכישת דירות — מחסור ברכוש ובמימון לרכישת דירות, אי ודאות בתחום התעסוקה וקושי בקבלת מימון חופשי, בגלל העדר ערבויות הולמות לבנקים למשכנתאות. בצד ההיצע יש לציין את אי הוודאות הרבה המכבידה על היצרנים בענף. זו נובעת ממספר מקורות — אי ודאות לגבי ממדי העלייה ותרומה לצורכי דיור, עיתוי הביקוש לדיור, גודל הדירות המבוקשות ופזיזות הגיאוגרפיה. כתוצאה מכך נדחה התמריץ להרחבת התחלות הבנייה. כמו כן שורר מחסור בקרקעות זמינות לבנייה, ותהליך תכנון ואישורן של קרקעות חדשות הוא ממושך מדי, בהתחשב בדחיפות הצרכים. כן מתגלעים קשיים במימון הרחבתה של הבנייה. בטווח הקצר צפוי מחסור חמור בדיור, הקשור גם בפער הזמן שבין מועד התחלות הבנייה להשלמתן. מחסור זה ילך ויחריף בשנתיים הקרובות, ולפיכך יידרשו פתרונות דיור זמניים עד להשלמת דיור הקבע. הממשלה פתחה (אמנם באיחור) בצעדים לפתרון בעיות אלה, באמצעות ייזום בניית דירות, תוך סיוע במימון לקבלנים, התחייבות לרכוש חלק מהדירות שייבנו אם לא יימכרו בשוק תוך פרק זמן מסוים, ותמריצים להאצת קצב הבנייה.²¹

גידול התפוקה השנה לווה בעלייה של כ־5 אחוזים בתשומת העבודה. פריון העבודה (התפוקה לשעת עבודה) ירד קמעה לאחר עליות מהירות בשנים קודמות. תשומת העבודה למועסק מהשטחים, שירדה ירידה תלולה בעקבות האינתיפדה (כ־33 שעות בשבוע ב־1988), עלתה במקצת, אולם היא עדיין נמוכה

²⁰ דיון רחב בנושא ההשקעות ראה בפרק זה, סעיף "ההשקעות ומלאי ההון".

²¹ לדיון רחב בנושא קליטת העלייה ראה: בנק ישראל, מחלקת המחקר, המדיניות הכלכלית בתקופת עלייה, מאי 1990.

במידה ניכרת מרמתה בשנת 1987 — כ־44 שעות בשבוע. כפיצוי לירידה זו, גרל מספר המועסקים מהשטחים בענף אשתקד במידה ניכרת, ובמידת מה השנה. מספר המועסקים הישראלים ירד השנה, תוך גידול של תשומת העבודה למועסק, ובסך הכול נרשם גידול קל בתשומת העבודה של ישראלים.

(2) שוק הדירות בשנת 1989

לאחר שנתיים של התרחבות, היתה השנה האטה ניכרת בשוק הדירות החדשות, תוך המשך גידול הפעילות בשוק הדירות מיד שנייה: התחלות הבנייה למגורים ירדו בכ־12 אחוזים, ומכירת דירות חדשות הצטמצמה בשיעור דומה. לעומת זאת, בביצוע משכנתאות מוכוונות (זוגות צעירים, הטבת תנאי דיו, עולים) לא חל שינוי, וסך העסקאות במקרקעין גרל — נתונים המצביעים על גידול הפעילות בשוק המשני (דירות מיד שנייה).

תמונת הממוצע השנתי מסתירה התפתחויות שונות בשתי מחציות השנה — נסיגה תלולה באינדיקטורים העיקריים במחצית הראשונה ועלייה במחצית השנייה. מכירת דירות חדשות במחצית הראשונה של 1989 ירדה בכ־10 אחוזים לעומת המחצית השנייה של 1988, ובתגובה לכך ירדו התחלות הבנייה הפרטיות בין מחציות אלה ירידה תלולה, כ־20 אחוזים. חלק מן הירידה בהתחלות הבנייה קשור בהאטת הפעילות הכלכלית הכוללת במשק במהלך המחצית הראשונה של השנה, בירידת השכר הריאלי, ובהתגברות האבטלה, וחלקו האחר הוא תגובה לגל הביקושים הספקולטיבי ברביע האחרון של 1988, שהתרחש על רקע הבחירות לכנסת וציפיות לפיחות בסוף 1988. במחצית השנייה גדלו המכירות בכ־13 אחוזים, תוך גידול בן 9 אחוזים של התחלות הבנייה הפרטיות. עליית המכירות נזקפת כולה לרביע האחרון, בעוד שכרביע השלישי שררה במכירות יציבות לעומת קודמו. גידול הפעילות מצד הביקוש נתמך במחצית זו בעדכון המשכנתאות לזוגות צעירים באמצע השנה.

רכיב חשוב בביקוש לדירות חדשות בטווח הארוך הם השינויים בהיקף האוכלוסייה ובהרכב הגילים שלה. (ראה דיון בהמשך.) לאחר שבשנים קודמות התבטאה השפעה זו בעיקר בשינוי הרכב הגילים — הצטמצמות קבוצת הגילים 20 עד 29, שבה נוצרים משקי הבית החדשים — הרי בשנת 1989, ולפי הצפוי גם בשנים הבאות, אמורה השפעתה של העלייה לישראל להיות הגורם הדומיננטי. השנה הוכפל היקף העלייה לכ־24 אלף עולים, בעקבות פתיחת השערים כברית המועצות, ולשנים הבאות חזויים ממדים גדולים הרבה יותר. קליטת גלי עלייה קודמים בתחום הדיו (כדוגמת סוף שנות השישים) התבססה על בנייה ישירה של דירות בשכיל משרד השיכון והשכרתן לעולים בדמי שכירות מסובסדים. במהלך השנים, בד בבד עם צמצום העלייה ושינוי אופיה — בעיקר גידול חלקם של עולים מארצות הרווחה — שונתה שיטת ההתערבות הממשלתית בתחום הדיו, ומאז תחילת שנות השמונים היא מתבססת על סיוע לרכישת דירות באמצעות משכנתאות מוכוונות ומסובסדות. רכישת דירות בידי העולים אינה מידית. במהלך שנתם הראשונה בארץ הם זכאים לקבלת דמי שכירות (עד לתקרה מסוימת) מידי משרד הקליטה. תהליך זה יוצר לחץ לעליית שכר הדירה במשק ולעליית מחיריהן היחסיים של דירות קטנות, ורק לאחר תקופת מה הוא מתורגם לביקוש לדירות. הסקטור הפרטי אינו ערוך להגדלת היקפה של בניית דירות לעולים במהירות ובממדים הנדרשים, וזאת מכמה טעמים:

- א. ענף הבנייה ככלל — והבנייה למגורים בפרט — הוא ענף דל הון עצמי, ומימונה השוטף של הפעילות נסמך במידה רבה על תקבולים ממכירת דירות בשלבי בנייה ראשוניים. מבנה הון זה מקשה על הגדלת ההיצע בעת התרחבות פתאומית של הצרכים עד להופעתם של הביקושים בפועל בשוק.
- ב. אי ודאות רבה אופפת את היקף העלייה, את הביקוש לדירות הנגזר ממנה, את התפלגותו בין אזורי הארץ ואת עיתויו. כתוצאה מכך נדחה התמריץ להתחלות בנייה חדשות.
- ג. הבנייה הפרטית מתמחה כפלה השוק של דירות גדולות יחסית, הנכנות בסטנדרד גבוה, וממוקמות בדרך כלל באזורים שבהם הביקוש לקרקעות גדול — שני גורמים התורמים למחיריהן הגבוהים של

לוח כ' - 16
נתונים עיקריים לפעילות ענף הבנייה¹, 1968 עד 1989

העלייה או הירידה (-) השנתית הממוצעת								
			-1980	-1973	-1968			
1989	1988	1987	1986	1979	1972	1989	1988	
(אחוזים)								
3.8	2.9	9.5	-1.8	-1.8	17.4	5,726	5,519	סך התפוקה (מיל' ש"ח, מחירי 1986)
6.2	-0.1	8.3	-2.8	-2.9	30.1	2,430	2,288	בנייה למגורים
0.6	7.2	19.8	-3.6	-2.4	11.1	1,650	1,640	בנייה שלא למגורים
3.4	3.1	2.3	1.8	2.0	7.5	1,645	1,591	תפוקת בנייה אחרת ²
-16.8	9.2	17.0	-6.4	-5.6	25.8	3,960	4,760	שטח התחלות בניית מבנים (מיל' מ"ר)
-12.0	4.6	18.5	-6.4	-5.8	31.0	2,980	3,385	למגורים
-28.7	22.2	13.1	-6.5	-5.1	15.7	980	1,375	שלא למגורים
-11.8	0.6	15.4	-9.6	-8.0	28.5	19	22	התחלת בניית דירות (אלפים)
11.1	-1.3	-8.1	-4.7	-6.5	11.2	22	20	גמר בניית דירות (אלפים)
3.4	-13.9	-0.4	3.0	3.5		21	20	משך זמן הבנייה לדירה (חודשים) ³
-0.2	8.9	7.3	-1.2	-1.0	15.3	128	128	מועסקים (אלפים)
-3.0	9.0	9.5	-4.0	-2.6	9.7	72	74	ישראלים
3.7	8.7	4.4	3.9	3.9		56	54	מיו"שע
0.5	0.1	-5.6	-0.6	4.1	2.3	1,158	1,153	מלאי ההון בצידוד בנייה (מיליוני ש"ח, מחירי 1986) ⁴
18.6	20.0	25.6	153.1	42.7	8.7			מדר מחירי התשומות בבנייה למגורים

(1) החישובים לפני עיגול המספרים.

(2) כולל בנייה ביטחונית ואומדן גס של עבודות אחזקה.

(3) בבנייה הפרטית.

(4) מלאי ההון לתחילת שנה.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח ב' - 17
בניית דירות לפי יוזם, 1970 עד 1989
(אלפי דירות)

גמר			התחלות			
בנייה ציבורית	בנייה פרטית	סך הכול	בנייה ציבורית	בנייה פרטית	סך הכול	
19.9	26.9	46.8	26.2	30.2	56.4	ממוצע 1970 עד 1975
20.6	24.0	44.6	8.4	22.5	31.0	ממוצע 1976 עד 1978
9.5	19.6	29.0	8.9	19.3	28.2	ממוצע 1979 עד 1986
13.3	20.0	33.3	8.4	20.1	28.5	1982
9.7	20.7	30.5	7.3	18.9	26.2	1983
7.6	19.8	27.4	6.5	16.8	23.3	1984
6.9	17.8	24.8	5.2	15.7	20.9	1985
4.2	17.5	21.7	3.1	15.7	18.8	1986
3.5	16.4	19.9	3.0	18.7	21.7	1987
3.2	16.5	19.7	3.3	18.6	21.8	1988
3.7	18.2	21.9	3.6	15.7	19.3	1989
0.6	3.7	4.3	1.7	4.7	6.5	1988 רביע I
0.7	4.0	4.7	0.7	4.4	5.1	רביע II
1.0	3.8	4.7	0.4	4.5	4.9	רביע III
0.9	5.0	5.9	0.4	4.9	5.3	רביע IV
1.0	3.8	4.8	1.6	3.8	5.4	1989 רביע I
1.0	4.9	5.9	0.6	3.5	4.1	רביע II
1.1	4.7	5.8	0.7	4.2	5.0	רביע III
0.6	4.8	5.4	0.7	4.1	4.8	רביע IV

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

דירות אלה. בהתאם לכך, גם זרובות הקרקע שברשות הקבלנים הפרטיים מצויות במקומות שבהם מחיר הקרקע גבוה.

גורמים אלה מסבירים מדוע, למרות הכפלת העלייה השנה (ועמה האצת גידולה של האוכלוסייה) והציפיות לגל עלייה גדול, לא ניכרת עדיין התעוררות בתחום התחלות הבנייה החדשות בשנת 1989. השתתפות הסקטור הפרטי כרוכה בפעולות מקדימות מצד הרשויות, ובראשן הקצאה נרחבת של קרקעות לשם בנייה לסקטור הפרטי, זירוז תהליך אישור הבנייה ושינוי תכניות מיתאר מקומיות, כך שתתאפשר גם בניית דירות קטנות ובצפיפות רבה יותר.

גורמים נוספים שפעלו להרחבת הביקוש לדירות השנה הם ירידת שיעורי הריבית על משכנתאות חופשיות וביטול התקרה על משכנתאות אלה. באמצע 1985 הועלתה תקרת הריבית על משכנתאות

חופשיות מאמצעי הבנקים, מִ7.5 אחוזים לשנה ל־13 אחוזים (צמודה למדר המחירים לצרכן). בראשית 1987 החלה מגמה של ירידת שיעורי הריבית על משכנתאות אלה, תוך הארכת משך ההחזר המרבי מ־10 שנים ל־20 שנה, הארכה הטומנת בחובה הקטנה של נטל ההחזר החודשי. בסוף 1988 היה שיעור הריבית על משכנתאות חופשיות כ־10 אחוזים, ובמהלך 1989 היא ירדה בתלילות עד לכ־6 אחוזים בסופה. נוסף על כך נקט בנק ישראל מדיניות של הגדלת תקרת ההלוואה המרבית ללווה בודד, עד להסרתה השנה. המשכנתאות המוכוונות עודכנו באמצע יוני 1989, עדכון שהביא בעקבותיו גל רכישות של זוגות צעירים. מרבית הדירות שרוכשים זוגות אלה הן דירות מיד שנייה, ולכן ניכרו אותותיו ברביע האחרון ברכישת דירות חדשות וגדולות יותר בידי משקי בית מבוססים, המשפרים את תנאי מגוריהם. עדכון המשכנתאות לווה בהוזלתן בכאחוז אחד. הפער בין ריבית השוק לריבית על המשכנתאות המוכוונות גדל מאוד בשנת 1985, וכך גם הסובסידיה הגלומה בהן (לוח ב'–18). עם זאת עלתה הריבית המשוקללת על אשראי חופשי ומוכוון, דבר שתורם למיתון הביקושים בשנים 1985 ו־1986. ירידת ריבית השוק מאז 1987 הקטינה אמנם את הסכסוד הממשלתי של האשראי המוכוון, אך בסך הכול ירד מחיר ההון ירידה משמעותית, בעיקר השנה.

השנה גדלה ההכנסה הריאלית הפנויה בכ־6 אחוזים. גידול ההכנסה הפנויה נגרם בעיקר כתוצאה מיירידת המסים, וככל הנראה לא תרם להרחבת הביקוש לדירה. גם לשינוי במבנה ההכנסות נודעת השפעה על הביקוש לדירה: ירידת השכר הריאלי השנה תרמה ככל הנראה למיתון הביקושים, ואותותיה ניכרו גם בהתארגנותם של זוגות צעירים לשם הורדת הריבית על משכנתאות שניטלו בעבר, כאשר הריבית בשוק החופשי היתה גבוהה — שכן נטל החזר המשכנתאות יחסית לשכר גדל, בעוד שהריבית על משכנתאות חדשות ירדה.

בתחום היצע הדירות צוינה, כאמור, הירידה בהתחלות הבנייה — כ־12 אחוזים במונחי דירות — המשקפת התפתחויות נוגדות בסקטורים השונים: בסקטור הפרטי ירד מספר הדירות שהוחל בבנייתן בכ־16 אחוזים, ואילו בבנייה הציבורית גדל מספרן בכ־9 אחוזים. שיעור עלייתם של מחירי התשומות לענף דמה לזה של המחירים לצרכן, ואילו השכר הריאלי בענף ירד השנה, לאחר עלייה בשיעורים ניכרים בשלוש השנים הקודמות. זו נבעה בחלקה מצמצום היצע תשומת העבודה של מועסקים מהשטחים מחמת האינפלציה. (ראה דיון בהמשך.) שיעוריה של הריבית לטווח קצר, שנודעת לה השפעה על היצע הענף, המשיכו לרדת השנה, אך הריבית העומדת בפני ענף הבנייה היא מן הגבוהות במשך (לוח ב'–24).

לירידת המכירות של הסקטור הפרטי במחצית הראשונה ועלייתה במהלך הרביע האחרון של 1989 נלוותה עליית מחירים מתמשכת מאז אמצע 1988, ובממוצע שנתי עלו מחירי הדירות בכ־12 אחוזים מעבר לעליית מדר המחירים לצרכן (לוח ב'–19). המשך העלייה השנה מוסבר בחלקו בציפיות להתגברות ניכרת של הביקושים בעקבות גל העלייה הצפוי: רמת מחירי הדירות משקפת את מחירי מצבת הרירות, ורק בחלקה — את מחירי הדירות החדשות. משקלן של דירות קטנות יחסית במצבת הדירות גבוה יחסית, בעוד שמשקלן בבניית דירות חדשות זעום. ביקוש ראשוני של זוגות צעירים או עולים חדשים לדירות מיד שנייה וציפיות להתרחבות רכתי של הביקוש לדירות עקב גידולה הצפוי של העלייה גרמו לעליית מחיריהן של דירות קטנות, ומפאת פער הזמן שבין הביקוש הראשוני לבין השתקפותו בשוק הדירות הגדולות — הגיבו מכירת דירות חדשות והתחלות הבנייה הפרטיות רק לקראת סופה, יחד עם התרחבות הביקוש לדירות גדולות. אחוז הדירות הלא מכורות בסך היצע הדירות שלפני גמר גדל בקצב איטי בשלושת הרבעים הראשונים של 1989, וירד לכ־56 אחוזים ברביע האחרון. מן האמור לעיל עולה האפשרות, כי עליית מחירי הדירות במחצית הראשונה של השנה לא התבטאה במידה ניכרת במחירי העסקאות בדירות חדשות. תמיכת מה להשערה זו ניתן למצוא בירידת מחירן היחסי של דירות בנות ארבעה חדרים ומעלה לעומת דירות קטנות יותר במחצית הראשונה של 1989

לוח ב' - 18

שיעורי המימון והסבסוד הגלומים בחלוואות לזוגות צעירים לפי קבוצת הזכאות¹, 1981 עד 1989

ביחס למחיר דירה בת 2.5 — 3 חדרים ²				
קבוצת הסיוע המזערי — מינימום		קבוצת הסיוע המרבי — מקסימום		
שיעור המימון	שיעור הסבסוד	שיעור המימון	שיעור הסבסוד	
20	8	42	30	1981
22	7	49	35	1982
21	6	44	30	1983
23	7	47	34	1984
23	9	54	42	1985
27	11	63	48	1986
26	9	54	39	1987
28	8	55	38	1988
24	4	48	29	1989
27	8	52	37	1988 רביע I
29	9	56	39	1988 רביע II
29	8	57	38	1988 רביע III
28	8	55	37	1988 רביע IV
24	5	48	31	1989 רביע I
23	4	45	28	1989 רביע II
26	5	50	30	1989 רביע III
24	3	46	26	1989 רביע IV

(1) זכאים ששירתו בצה"ל.

(2) מחיר הדירה נלקח מסקר מחירי הדירות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; שיעורי הסבסוד נגזרו מנתונים על סכומי החלוואות ותנאי ההחזר, והם נובעים משני גורמים: ריבית מוזלת, וסבסוד אינפלציוני הנובע משיטת ההחזר ומן החלק הבלתי צמוד במשכנתא.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד השיכון ועיבודי בנק ישראל.

ועלייתו במחצית השנייה. אפשרות אחרת היא, שעליות המחירים במהלך השנה הן תגובת היצע מאוחרת לאירועים בשטחים ולעליות שכר בענף בשנים קודמות.

* * *

לוח ב' - 19

המחירים היחסיים של דירות ושיעורי הדירות הלא מכורות, 1981 עד 1989¹

אחוז הדירות הלא מכורות בסך היצע הדירות שלפני גמר ²	העלייה או הירידה (-) לעומת התקופה הקודמת				
	מחירי הדירות	מחירי הדירות למדר	מחירי הדירות למדר	מחירי הדירות למדר	
	מכירת דירות ²	מחירי התשומה ¹	מחירי התשומה ¹	מחירי התשומה ¹	
(א ח ו ז י ם)					
60.9	15.5	10.7	17.6	154.5	1981
70.4	-30.8	2.1	0.4	121.8	1982
68.0	-5.3	8.7	3.8	155.1	1983
73.9	-22.9	-2.1	0.9	378.2	1984
75.9	-12.9	11.5	-4.7	285.8	1985
69.0	1.5	-12.8	-13.7	27.8	1986
58.0	32.9	-7.5	-3.1	16.2	1987
59.7	-1.6	-1.2	1.9	18.5	1988
60.9	-12.2	13.7	12.1	34.8	1989
58.9	-14.9	-0.5	0.8	5.0	רביע I 1988
53.2	12.4	-0.4	-1.1	3.9	רביע II
66.6	-24.9	3.4	7.4	9.3	רביע III
60.3	11.1	2.7	-1.7	3.3	רביע IV
62.3	-14.4	4.6	3.4	10.6	רביע I 1989
61.0	0.5	3.2	3.1	7.7	רביע II
64.0	-1.8	2.0	7.1	10.4	רביע III
56.4	30.0	5.3	0.6	5.1	רביע IV

- (1) שיטות החישוב של מדר המחירים לצרכן ושל מדר מחירי התשומה בבנייה למגורים מבוססות על חישוב של מדדים אלו בהתאמה לתקופות הסקר, כלומר: לכל תקופת סקר חושב ממוצע מדר המחירים לאותה תקופה.
- (2) בסקטור הפרטי: עד 1982 מבוסס על 21 ערים ומ"מ 1982 — על 24 ערים.
- המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

ב. ענף הבנייה בשנות השמונים

(1) הרקע להתפתחות - מבנה הענף

במשך תקופה ארוכה, מאז קום המדינה ועד 1975, היווה ענף הבנייה רכיב חשוב בפעילות הסקטור העסקי. היו אלה שנות התרחבות מהירה של האוכלוסייה, של התוצר ושל ההכנסות, ולתנודות המחזוריות בענף הבנייה נודעה השפעה ניכרת על כלל הפעילות העסקית. מאז אמצע שנות השבעים מתנהל בענף תהליך של התכווצות — תוך זעזועים, שהתבטאו בשיאם במשברים בחברות גדולות (למשל "סולל בונה" ו"רסקו"), ובהתמוטטותן של חברות אחרות באמצע שנות השמונים. משקל הענף בתוצר העסקי, שנע סביב כ־17 אחוזים עד לשנת 1975, הלך והצטמצם, ומאז 1985 משקלו כ־9 אחוזים.

לוח ב' - 20
משקל ענף הבנייה בסקטור העסקי בשנים נבחרות
(אחוזים)

במלאי ההון	בתעסוקה	בתוצר	
2.5	15	17	1975
2.4	13	13	1980
1.9	12	9	1985
1.5	11	10	1989

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

עתירות ההון בענף נמוכה יחסית: משקל הונו בסך מלאי ההון במשק — כ־2 אחוזים בממוצע — נמוך במידה רבה ממשקל הענף בתוצר. המשקל בתשומות העבודה דומה למשקל בתוצר, וההבדלים ביניהם על פני זמן משקפים מגמות בפריון העבודה (לוח ב'—20).

ענף הבנייה הוא ענף הטרוגני, המייצר דירות בשביל משקי בית, מבנים ועבודות בנייה אחרות לסקטור העסקי, וכן עוסק בבנייה האזרחית והביטחונית עבור הממשלה. רכיב ניכר בתפוקתו הוא שיפוצים ועבודות אחזקה לסקטורים השונים. הרכיב העיקרי הוא הבנייה למגורים. כתוצאה מהאטת גידולה של האוכלוסייה מאז 1980, ירד משקלה של בנייה זו בהתמדה, מכמחצית התפוקה בשנת 1974 לכ־40 אחוזים בשנת 1989 (לוח ב'—21). הרכיב השני בחשיבותו הוא הבנייה שלא למגורים, הכוללת, כאמור, בנייה ציבורית ניכרת — ותלויה אפוא במידה רבה בהחלטות תקציביות בתחומי התשתית, התחבורה, ומוסדות הבריאות, החינוך והתרבות. משקלה בתפוקה היה יציב בשנים 1980 עד 1985 (כ־25 אחוזים), והוא גדל בשנים האחרונות (לוח ב'—21) — בין השאר, בעקבות גידולן המהיר של השקעות הסקטור הציבורי בתשתית ובמבני ציבור.

תפוקת השיפוצים ועבודות אחזקה אינה מופיעה בפרסומים הרשמיים באופן שוטף. אומדן השיפוצים נסמך על נתוני הלמ"ס לשנים 1977 ו־1982, על השינויים במלאי המבנים במשק ובגילם וכן באוכלוסייה. לפי אומדן זה חלקם של השיפוצים בשנת 1989 הוא 24 אחוזים מתפוקת הענף, לעומת כ־17 אחוזים בשנת 1980. ראוי לציין, כי על אף עליית משקלו של רכיב זה, חלקו בתפוקה בהשוואה למדינות מתועשות "ותיקות" עדיין נמוך יחסית.

הענף אינו ריכוזי. עם זאת, התפרוסת הגדולה של הבנייה ברחבי הארץ יוצרת התמחות של הקבלנים באזורים ספציפיים. קיימות מגבלות כניסה מועטות בלבד בענף הבנייה, וכל יום הרשום בפנקס הקבלנים של משרד הבינוי והשיכון מורשה לעסוק בבנייה. התחרות בענף הולכת וגוברת עם השנים: מספר הקבלנים הרשומים גדל בהתמדה מכ־3,500 בשנת 1976 לכ־4,900 ב־1980 ולכ־6,500 בשנת 1989. במקביל הצטמצם משקלן של החברות הגדולות בתחום הבנייה למגורים במהלך שנות השמונים: לפי הערכות גולמיות, משקלן של 9 החברות הגדולות ירד מכ־23 אחוזים בתחילת שנות השמונים לכ־17 אחוזים ב־1985. אין בידינו נתונים לשנות השבעים — אולם יש לשער, כי הפעלת בנייה ציבורית בהיקף נרחב בידי חברות גדולות תרמה לריכוזיות גבוהה יחסית בשנים אלה. גידול מספר הקבלנים, למרות הירידה המתמשכת של תפוקת הענף, מוסבר גם בשינוי הרכב התפוקה: הגדלת הפעילות בתחום הבנייה שאינה השקעה — עבודות שיפוצים ואחזקה, תחום שבו קיימים, ככל הנראה, חסרונות לגודל. באמצע שנות השבעים נפתח שוק הדירות מיד שנייה בפני זוגות צעירים הנוטלים משכנתאות מכוונות מידי משרד השיכון. כתוצאה מכך, נגרמה הסטה של הבנייה הפרטית למגורים אל שוק הדירות

לוח ב' - 21
התפלגות תפוקת ענף הבנייה לפי יעדים בשנים נבחרות
(אחוזים)

בנייה למגורים	בנייה לא-למגורים	שיפוצים ועבודות אחזקה ¹	בנייה ביטחונית
1974	50	31	11
1977	45	33	16
1980	49	25	17
1985	45	24	24
1989	42	30	24

(1) אומדן המבוסס על לוחות תשומה תפוקה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 1977/78 ו-1982/83 וכן השינוי במלאי המבנים במשק, בגילים ובאוכלוסייה.
ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח ב' - 22
מקורות גידול האוכלוסייה
(אלפים)

האוכלוסייה בתחילת התקופה	הריבוי הטבעי	מאזן ההגירה	מזה: עולים	סך כל הגידול	האוכלוסייה בסוף התקופה	אחוז הגידול השנתי הממוצע	אחוז מאזן ההגירה מתוך סך כל הגידול
(1)	(2)	(3)	(4)	(2) + (3) = (5)	(1) + (5) = (6)	(7)	(5) : (3) = (8)
1948-1988	805.6	2,564.6	1,433.9	3,998.5	4,476.8	4.3	35.9
1948-1960	805.6	475.4	869.4	1,344.8	2,150.4	8.2	64.6
1961-1971	2,150.4	562.0	339.8	901.8	3,120.7	3.2	37.7
1972-1982	3,115.6	752.7	183.3	936.0	4,063.6	2.4	19.6
1983-1988	4,033.7	422.7	20.4	443.1	4,476.8	1.8	4.6

(1) אי-רציפות הנובעת מתוצאות המפקדים.
ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

עבור משקי בית מבוססים, המשפרים את תנאי מגוריהם. שטח הדירה הממוצע בבנייה הפרטית הלך וגדל: כך, למשל, בין השנים 1980 ו-1988 ירד משקלן של דירות בנות שלושה חדרים מכ-37 אחוזים ל-20 אחוזים, ובמקביל גדל משקלן של דירות בנות חמישה חדרים ומעלה מכ-20 אחוזים לכמחצית מכלל הדירות בבנייה פרטית. תופעה דומה, אם כי בממדים צנועים יותר, ניכרת גם בבנייה הציבורית. בתפרוסת הגיאוגרפית של הבנייה ניכרת יציבות לאורך שנות השמונים: כ-40 אחוזים משטח הבנייה לכל היעודים מתרכזו באזור תל אביב והמרכז, 40 אחוזים באזור חיפה והצפון, כ-10 אחוזים באזור

משקל המבנים בהשקעה ובמלאי ההון בענפי המשק בשנים נבחרות
(מחירי 1986, באחוזים)

בהשקעה הגולמית	במלאי ההון הגולמי
1972	40
1976	38
1980	32
1984	22
1989	30

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

ירושלים ו-10 אחוזים נוספים באזור הדרום. בבנייה למגורים התמונה דומה, ומשקל הבנייה באזור יוש"ע הוא כ-5 אחוזים.

מימון הענף נשען במידה רבה על תקבולים ממכירת דירות ומביצוע עבודות תוך התקדמות הבנייה, ובחלקו האחר — על אשראי בנקאי לטווח קצר, שהוא היקר ביותר במשק הישראלי. מיעוט ההון העצמי בענף יוצר קשר הדוק בין קצב מכירת דירות לבין התחלות בנייה חדשות (דיאגרמה ב'-15), וכן תופעה מחזורית של התארכות משך הבנייה בתקופות שפל והתקצרותו בתקופות גאות. התארכות משך הבנייה נצפתה בשנים 1975 עד 1977, שבהן שרר שפל בענף. בדומה לכך הגיע משך הבנייה באמצע שנות השמונים לכ-24 חודשים, ובשנותיים האחרונות ירד לכ-20 חודשים בממוצע.

חלק מן האשראי לענף הבנייה ניתן באמצעות "הלוואות בנייה". אשראי זה, שהתפתח בשנים האחרונות, ניתן ביחידות מימון גדולות יחסית ולפרויקטים ספציפיים, תוך ליווי במשכנתאות לרוכשי דירות בפרויקט.

(2) הפריזון וגורמי הייצור

הפעילות בענף הבנייה נחלקת לשני רכיבים עיקריים, הנבדלים זה מזה במבנה הייצור: הרכיב הראשון — בניית מבנים — הוא עתיר עבודה לעומת ענפי המשק האחרים, וכמות ההון למועסק בו נמוכה; הרכיב השני — עבודות בנייה אחרות, כגון כבישים ותשתית — הוא עתיר הון יחסית. בסך הכול הענף כולו הוא דל הון, ומשקלה של העבודה בתוצר הוא מן הגבוהים בסקטור העסקי. מאז תחילת שנות השבעים התחולל בענף שינוי מבני בתחום התעסוקה: מספר המועסקים הישראלים בו ירד מכ-100 אלף ב-1972 לכ-70 אלף השנה, בעוד שמספר המועסקים מהשטחים הוכפל מכ-27 אלף ל-54 אלף. עליית מספר המועסקים מהשטחים נבעה מזמינותו של כוח עבודה זה, שמחירו זול יחסית, והיתה חלק מתהליך האינטגרציה הכלכלי של המשק הישראלי והשטחים. במקביל לעליית משקל המועסקים מהשטחים, ירד גם יחס ההון ליחידת עבודה, שהוא ממילא הנמוך ביותר במשק. תהליכים אלה אינם בלתי תלויים; מאחוריהם עומדת מגמת החלפת הון בעבודה, שמחירה זול יחסית. זמינות עבודה זולה היא גם אחת הסיבות המרכזיות להעדר חידושים טכנולוגיים בענף.

בשנים 1980 עד 1984 ירדה תפוקת הענף בקצב שנתי ממוצע של כאחוז אחד. תשומת העבודה גדלה מעט, ופריזון העבודה ירד בשנים אלה בכ-1.7 אחוזים לשנה (לוח ב'-24). מלאי ההון בענף, שרובו המכריע מתרכז בצידוד לעבודות תשתית וכבישים, גדל במחצית הראשונה של שנות השמונים בכ-1.6 אחוזים לשנה, והפריזון הכולל ירד בתקופה זו בכאחוז וחצי בממוצע שנתי. ירידה חריגה זו יחסית לענפי המשק האחרים קשורה, ככל הנראה, לשינוי בהרכב התפוקה — ירידת משקלן של עבודות התשתית,

מגמות בפריזון וברווחיות של ענף הבנייה, 1980 עד 1989

1980- 1989	1985- 1989	1980- 1984	
(שיעורי שינוי שנתיים ממוצעים)			
0.3	1.6	-1.0	1. התפוקה
-0.1	-1.0	0.7	2. תשומת העבודה
-1.0	-3.6	1.6	3. מלאי ההון בצידור בנייה
0.5	2.6	-1.7	4. פריזון העבודה
0.6	3.0	-1.8	5. הפריזון הכוללי
2.5	3.7	1.4	6. השכר הריאלי למשרת שכיר ²
			7. מחירי התשומות (למעט שכר)
0.3	-1.5	2.1	יחסית למחירים לצרכן
-0.5	-1.8	0.8	8. מחירי הדיירות יחסית למחירים לצרכן
(אחוזים)			
²⁴	19	²⁹	9. הריבית הריאלית לענף הבנייה (אחוזים) ²

(1) הפריזון הכולל מחושב על פי משקלות של 85 אחוזים לעבודה ו־15 אחוזים להון, לפי לוח תשומות התפוקה של הלמ"ס לשנת 1982/3.

(2) מנוכה במדר המחירים לצרכן.

(3) ממוצע לשנים 1983 עד 1985.

(4) ממוצע לשנים 1983 עד 1989.

שבהן רמת הפריזון גבוהה יותר, ועליית משקלן של עבודות שיפוצים ואחזקה. גורמים נוספים המסבירים את ירידת הפריזון הם עליית משקלם של מועסקים מהשטחים, ששכרם ופריזונם נמוכים יותר. הצטמצמות התפוקה — ללא התאמה מספקת של תשומת העבודה בחברות גדולות (כדוגמת סולל בונה) ושלא משיקולי שוק — וכן קשיים בצמצום מלאי ההון הפיסי מסבירים אף הם את ירידת הפריזון בשנים אלה.

לירידת הפריזון נלוו גורמים נוספים, שתרמו להרעה ברווחיות הכוללת של הענף ולהתמוטטות חברות באמצע שנות השמונים: נטל הריבית הגבוה, שהגיע לשיאו ב־1985, עליית השכר הריאלי, הקשורה ככל הנראה בגורמים מוסדיים, ועליית מחיריהן של תשומות חומרים ושירותים.

במחצית השנייה של שנות השמונים חלה תפנית: התפוקה גדלה ריאלי בכ־1.6 אחוזים לשנה, גידול המשקף עליות ככל רכיבי התפוקה, ובמיוחד בעבודות תשתית. עודפי כושר ייצור משנים קודמות איפשרו הרחבת התפוקה, תוך ירידת מלאי ההון הגולמי ועליית הפריזון הכולל (לוח ב'—24).

השכר הריאלי למשרת שכיר גדל מאז 1985 בכ־3.7 אחוזים לשנה, במקביל לגידולו של פריזון העבודה, ומחיריהן היחסיים של תשומות חומרי הגלם והשירותים ירדו. גם הריבית לזמן קצר לענף הבנייה ירדה — עד לכ־11 אחוזים, ריאלי, ב־1989. נתונים אלה מצביעים על שיפור מה של הרווחיות. עם זאת, עליית מחיריהן של דיירות בשנתיים האחרונות פיצתה רק חלקית על הירידה בשנים הקודמות (לוח ב'—19).

בסוף 1987 פרצו המהומות בשטחים, ובעקבותיהן סבל הענף משיבושים קשים: מחמת היעדרויות חוזרות ונשנות של מועסקים מאזורים אלה, נרשמה ירידה תלולה של תשומת העבודה למועסק, ירידה

שהתרכזה ברביע הראשון של 1988. במהלך השנתיים האחרונות התייצבה תשומת העבודה למועסק מהשטחים על כ־75 אחוזים מרמתה לפני האינתיפדה — בגלל השבתות, הן ביוזמת האוכלוסייה המקומית והן ביוזמת שלטונות הצבא. כפיצוי, גדל בשיעור ניכר מספר המועסקים בענף — ישראלים ומהשטחים כאחד. משקלם של מועסקים מהשטחים בסך המועסקים בענף הוא יציב בארבע השנים האחרונות, כ־43 אחוזים, לאחר עלייה מתמשכת בשנים קודמות. ייתכן כי הגדלת הביקוש למועסקים בעקבות האינתיפדה תרמה אף היא לעליית השכר בענף בשנת 1988.

(3) הבנייה למגורים

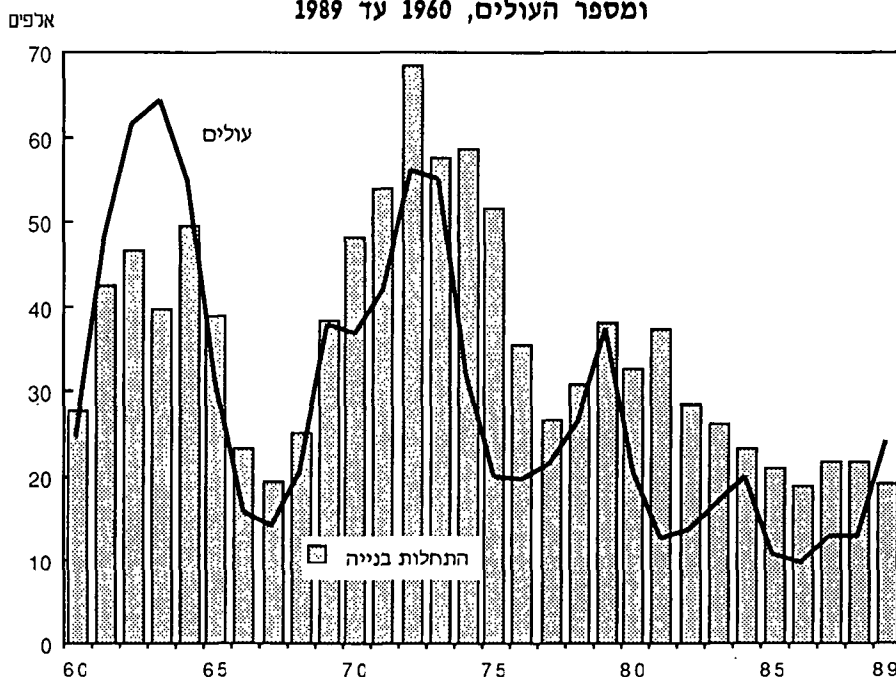
עיקר תפוקתו של ענף הבנייה הוא מוצרים בני קיימא, כדירות או מבנים לענפי המשק, שצריכת שירותיהם נמשכת לאורך זמן. ככלל ענף המייצר בני קיימא, שינויים קטנים יחסית בקצב גידול המלאי הרצוי מכתבים שינויים משמעותיים בהיקף הביקוש השוטף²². חלקה הגדול של תפוקת הענף מיועד לבנייה למגורים. מלאי הדירות הרצוי, גודלן ואיכותן נקבעים בטווח הארוך על ידי גורמים דמוגרפיים, כגידול האוכלוסייה והשינויים בהרכבה, וגורמים כלכליים, כרמת ההכנסות כמשק והצבר הרכוש. הביקוש לדירור מושפע גם מגורמי הטווח הקצר, כמחירי הדירות, תנודות בהכנסה הפנויה והריבית הריאלית. במשקים שבהם הריבוי הטבעי הוא הקובע את היקף האוכלוסייה (כלומר אין תנועות הגירה) ההבדלים בקצב הגידול השנתי של האוכלוסייה קטנים ביותר, ובמקביל — גם ההתאמה של הבנייה למגורים. השפעת הדמוגרפיה מתבטאת בעיקר בשינוי הרכב האוכלוסייה לפי גיל, מין ומצב המשפחתי — כתוצאה מגלי ילודה, משינויים בשיעורי הנישואין והגירושין ובנטייה להקים משקי בית.

כמשק הישראלי, שהוא משק קולט עלייה, משפיעות תנועות ההגירה השפעה ניכרת על הפעילות בתחום הדירור. מאז קום המדינה תרם מאזן ההגירה כ־36 אחוזים מסך גידול האוכלוסייה, שגרלה עד 1988 בכ־4.3 אחוזים לשנה. תרומת העלייה לגידול האוכלוסייה פחתה והלכה — מכשני שלישים מסך הגידול בין השנים 1948 עד 1960 לכ־5 אחוזים בלבד בשנים 1983 עד 1988. גם בתוך תקופות משנה אלה היו בהיקף העלייה תנודות ניכרות, שגרמו במקביל לתנודות בהיקף הבנייה למגורים (לוח ב'—22 ודיאגרמה ב'—12). תנודות ברמת הבנייה, בעקבות השינויים המהירים במאזן ההגירה מתגברות בגלל העדר מידע על התרגום של תוספת אוכלוסייה לביקוש לדירות, ועל עיתוי הביקוש והתפרסותו באזורי הארץ השונים. על כך יש להוסיף את משך הבנייה הארוך של דירות, ואלה פועלים יחד ליצירת תנודתיות ולתנועות של שפל וגיאות בענף, המחריפות עקב שינויים בביקוש לדירות כנכס השקעה, תוך שינויים חדים במחירים היחסיים.

בשנות השמונים נמשכה בפעילות הבנייה למגורים מגמת ירידה, והגיעה לשיאה בשנת 1986. בשנה זו הוחל בבנייתן של כ־18.8 אלף דירות, לעומת כ־35 אלף בממוצע בשנים 1980 ו־1981. ירידה זו היא בראש ובראשונה תולדה של גורמים דמוגרפיים; קצב גידול האוכלוסייה הואט מכ־2.4 אחוזים בממוצע שנתי בשנים 1976 עד 1979 ל־1.9 אחוזים לשנה בשנים 1980 עד 1984 ול־1.6 אחוזים לשנה בשנים 1985 עד 1989. בקבוצת הגיל 20 עד 29, שבה נוצרים מרבית משקי הבית החדשים, היתה ירידה מוחלטת בשנים 1980 עד שנת 1986 ועלייה איטית בשנים האחרונות (לוח ב'—25). ראוי לציין, כי תרומת מאזן ההגירה לקבוצת גיל זו היא שלילית, ותרומתו לסך כל גידול האוכלוסייה במהלך השנים 1986 עד 1988 היתה אפסית. התגברות העלייה בשנת 1989, כ־24 אלף עולים, והמשך גל העלייה בממדים ניכרים, הצפוי בשנים הבאות — אמורים לגרום להרחבה רבתי של הביקוש לדירות בעתיד. העמקת השפל בענף בשנים 1985 ו־1986 קשורה בתכנית הכלכלית של אמצע 1985; במסגרתה ירדו השכר הריאלי וההכנסות ירידה חריפה, שהביאה למיתון הביקושים למוצרים בני קיימא ובכללם

²² לשם המחשה: במלאי הדירות הקיים, הגרלה בת אחוז אחד של קצב גידול משקי הבית בישראל משמעותה עלייה בת 70 אחוזים של היקף הבנייה למגורים.

סך ההתחלות של בניית דירות (בסקטור הציבורי והפרטי)
ומספר העולים, 1960 עד 1989

לדירות. כמו כן עלו שיעורי הריבית לטווח קצר במידה ניכרת, דבר שגרר רכישות על רקע ספקולטיבי. בשנת 1986 גדלה אמנם ההכנסה הריאלית הפנויה, אולם בשיעור שפיצה רק חלקית על ירידתה בשנה הקודמת.

עד שנת 1985 היתה תקרת הריבית על משכנתאות חופשיות כ־8 אחוזים. באמצע שנה זו הועמדה התקרה על כ־13 אחוזים; זאת גם הריבית שגבו הבנקים על משכנתאות אלה עד סוף 1986. הריבית על משכנתאות מוכוונות לזוגות צעירים בתקופה זו נשארה בעינה, וכך גדל הסבסוד הגלום בהלוואות אלה. אולם בסך הכול עלה מחיר ההון, ועלייתו תרמה אף היא לירידת הביקוש, שהשתקפה בסופו של דבר בירידה מצטברת בת 18 אחוזים של מחירי דירות (יחסית למחירים לצרכן) בשנתיים אלה (לוח ב'–25). מאז 1987 ניכרת ברמת הפעילות של הבנייה למגורים התאוששות, המוסכרת במגמת הגידול של אוכלוסיית גילאי 20 עד 29, בעליית ההכנסות והשכר הריאלי, בירידת שיעורי הריבית על משכנתאות חופשיות, ובהגדלת תקרת המשכנתאות החופשיות ללווה בודד — עד לביטולה השנה. כמו כן גדלה זמינות האשראי לזוגות צעירים: כך, למשל, גדל חלקן של משכנתאות חופשיות בסך ההלוואות לדוור שנתנו הבנקים למשכנתאות, מכ־18 אחוזים בשנת 1986 ל־43 אחוזים בשנת 1988.

התערבות הממשלה בתחום הדיור

הממשלה מתערבת בתחום הדיור בשני כלים מרכזיים: בתחום ההיצע מתבטאת ההתערבות בבניית דירות ביזמה ציבורית, ובתחום הביקוש — במשכנתאות מוכוונות ומסובסדות. במהלך שנות השבעים

אינדיקטורים עיקריים להתפתחות הביקוש לדירור, 1981 עד 1989

ממוצעים שנתיים				
1989	1988	1987 עד 1989	1985 עד 1986	1981 עד 1984
				1. התוספת לאוכלוסייה היהודית + 20 (אלפים)
140	29	34	27	30
				2. מזה: גילאי 20 עד 29 (אלפים)
7	3	4	0	-6
				3. ההכנסה הריאלית הפנויה (שיעורי השינוי, אחוזים)
7.0	4.4	6	-2	6
				4. השכר הריאלי למשרת שכיר (שיעורי השינוי, אחוזים)
-1.4	5.9	4	-1	4
				5. משקל הסוכסידיה הגלומה במשכנתאות המוכוונות (מינימום) במחיר דירה (אחוזים)
4	8	7	10	7
				6. משקל משכנתא מוכוונת (מינימום) במחיר דירה (אחוזים)
24	28	26	25	22
				7. הריבית על משכנתאות חופשיות (אחוזים)
7.6	10.7	10	13	8
				8. מחירי הדירות יחסית למחירים לצרכן (שיעורי השינוי, אחוזים)
12.1	1.9	3	-9	2
8.9	6.4	7	7	5
				9. שיעור האבטלה (אחוזים)

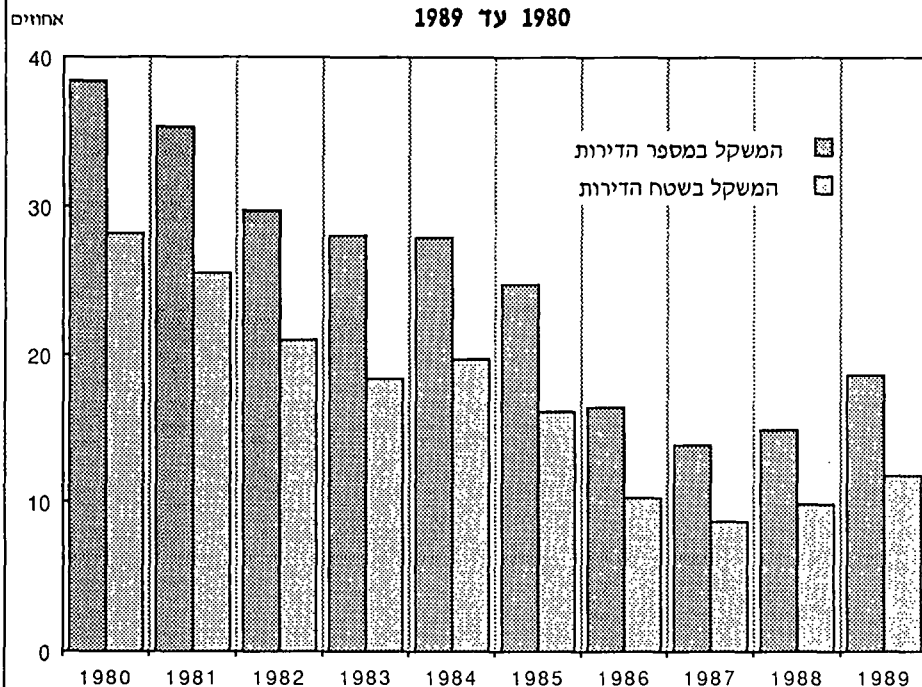
(1) אומדן.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד השיכון ועיבודי בנק ישראל.

הועבר הרגש בהתערבות זו מתחום ההיצע לתחום הביקוש. היקף הבנייה הציבורית הצטמצם צמצום נמרץ, ומדיניות המשכנתאות הפכה למכשיר מרכזי. תהליך צמצום התערבותה של הממשלה התבטא גם בתחום המשכנתאות: במהלך השנים הוסרו מגבלות שונות, שהוטלו על מקבלי משכנתאות מוכוונות: נתאפשרה רכישת דירות מיד שנייה, ולא רק דירות חדשות; בוטלה תקרת המחיר של הדירות הנרכשות, והוגדל השטח המרבי של הדירות. גם תהליך קביעת הזכאות למשכנתאות נעשה בהדרגה פשוט יותר: הקריטריונים לגבי זוגות צעירים מתייחסים בעיקר לגודל משק הבית של משפחות בני הזוג, והם תואמים במידה רבה את מצבם הכלכלי: יש קשר הדוק בין ההכנסה לנפש (והצבר הרכוש בהתאם) לבין מספר הנפשות למשק בית — ככל שגדל מספר הנפשות למשק בית, יורדת ההכנסה לנפש. כמו כן צומצם המגע הישיר של משרד השיכון עם הזכאים השונים, ואלה הופנו לבנקים למשכנתאות לשם קביעת זכאותם למשכנתה מסובסדת.

שנת 1989 מציינת עשור להפעלתן של המשכנתאות המוכוונות בהצמדה למדר המחירים לצרכן. עד שנת 1979 היו משכנתאות אלה בלתי צמודות, ולכן טמנו בחובן סוכסידיה בלתי מבוקרת, התלויה בשיעורי האינפלציה, נטל החזר התחלתי גבוה, בגלל הריבית הנומינלית הגבוהה (והריאלית השלילית), ואי ודאות רבה לגבי הריבית הריאלית ללווה. הצמדת המשכנתאות בשנת 1979 נערכה, תוך העלאה

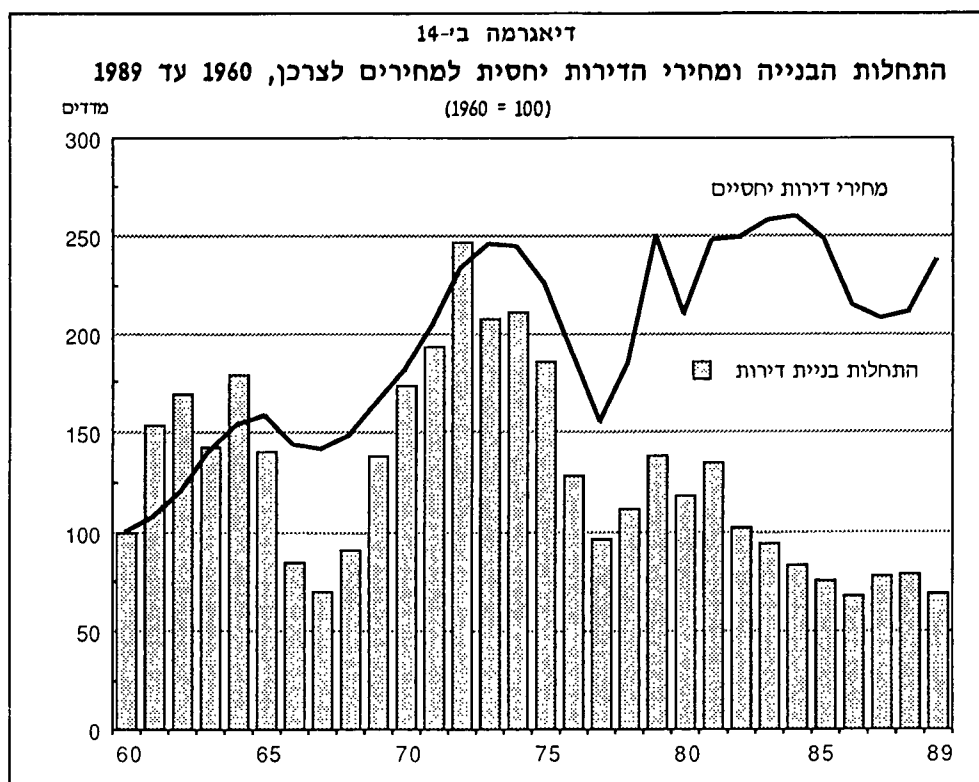
דיאגרמה ב'–13
משקל הבנייה הציבורית למגורים בסך הבנייה למגורים,
1980 עד 1989

ניכרת של סכומיהן ושל ערך הסכסוד הגלום בהן. מאז נקטה הממשלה מדיניות מתמשכת של החמרת תנאי המשכנתאות (לוח ב'–18). עם זאת, למרות ההצמדה, עדיין נותר במשכנתאות הממשלתיות רכיב סבסוד אינפלציוני, משום שערכון ההחזרים אינו חודשי כמו במשכנתאות החופשיות. ואכן, בשנת 1984 גדלו שיעורי הסכסוד, עקב האצת שיעורי האינפלציה. באמצע 1985 הועלתה תקרת הריבית על משכנתאות חופשיות, וגדל פער הריבית בין המשכנתאות החופשיות למוכוונות. ירידת הריבית החופשית בשנים האחרונות פעלה לצמצום פער הריביות, ועמו — להקטנת שיעורי הסכסוד. כיום עומדת הריבית האפקטיבית לזוגות צעירים בניקוד הנמוך (מרבית הזוגות הצעירים) על כ־5 אחוזים, והריבית על משכנתאות חופשיות גבוהה ממנה אך במקצת — כ־6 אחוזים.

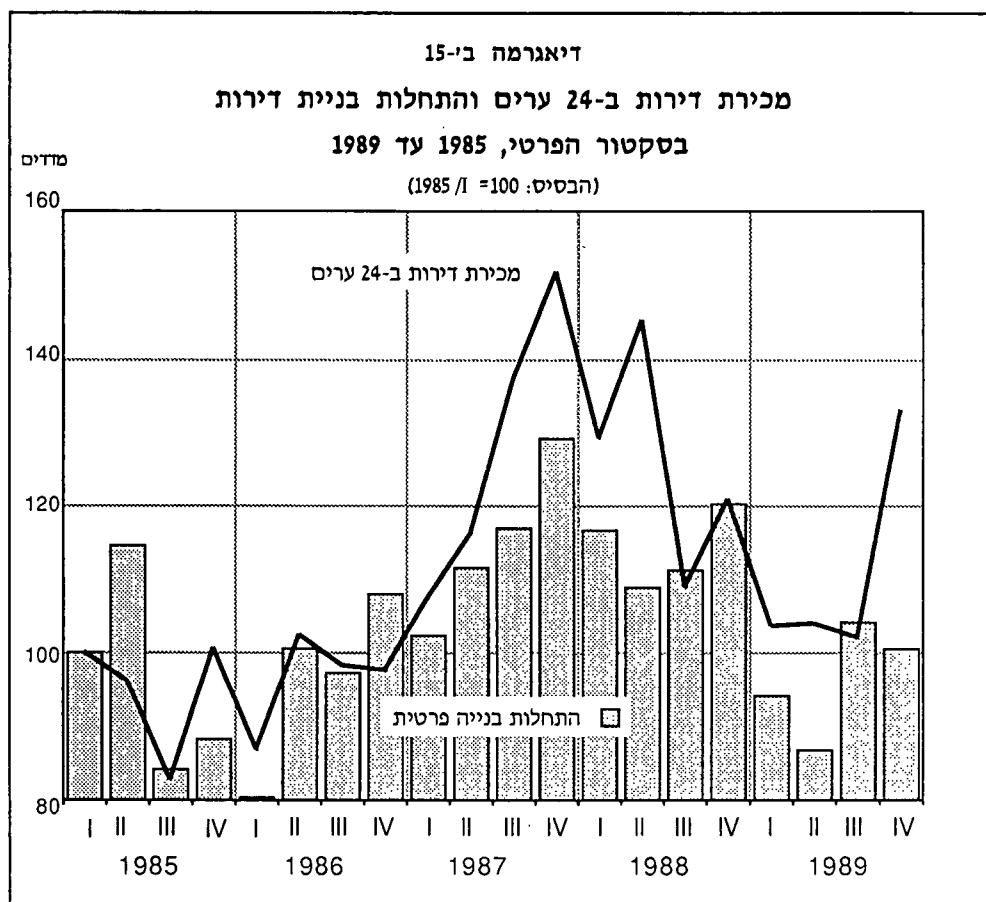
הסיוע לקליטת העלייה הצפויה בתחום הדירור אמור להיות מנותב באמצעות משכנתאות מוכוונות צמודות ובריבית אפס, בדומה לסיוע לזוגות צעירים שמצבם הכלכלי קשה יחסית. לסיוע בדרך זו יתרונות רבים, אולם אין בו כדי לגרום להתאמה במהירות הדרושה בתחום היצע הדירות, ויש לפעול במקרים נוספים כדי לקדם את פני הבאות.

הבנייה הציבורית היא, כאמור, הכלי המרכזי להתערבות הממשלה בתחום היצע הדירות. כאן חלו שינויים ניכרים הן בכמות הבנייה והן באופיה. מבחינה כמותית יש לציין את הירידה התלולה של משקל בנייה זו בסך הפעילות בתחום הדירור — ירידה הקשורה, כאמור, בהעברת הדגש בהתערבות הממשלתית בענף מצד ההיצע לצד הביקוש, וכן בהצטמצמות העלייה לישראל (דיאגרמה ב'–13).

הדירות ביזמת הממשלה נבנו במספר מסגרות: מימון מלא, מימון חלקי, התחייבות לרכישת דירות ובנייה חופשית. הבנייה במימון מלא היא בנייה ישירה של משרד השיכון במימון מלא מתקציב המדינה. דירות אלה נרכשות על ידי הממשלה, ומרביתן מיועדות לשיכון בתנאי שכירות מסובסדת — לדירור עולים, להטבת תנאי דיור ולתושבים באזורי פיתוח. באמצע שנות השבעים היוותה הבנייה זו כ־70 אחוזים מכלל הבנייה הציבורית, ושיעור זה ירד לכ־35 אחוזים בשנת 1980. משנה זו ואילך הוא צומצם בשיעור ניכר, ומאז 1982 עמד על פחות מ־5 אחוזים. בנייה זו היתה כרוכה בנטל תקציבי ניכר, באי יעילות, הנובעת מהעדר מנגנון שוק לקביעת מחירי הדירות, ומבעיות קשות של הקצאה לזכאים. צמצום הבנייה במימון מלא לממדים זעירים שיפר במידה ניכרת את דרך התערבותה של הממשלה בתחום היצע הדירות.

הבנייה במימון חלקי היא בניית דירות ביזמת הממשלה, המתבטאת בהקצאת קרקע, בתכנון ובקביעת תקני הבנייה. הקבלנים הבונים במסגרת זו נהנים ממימון ממשלתי מוזל בהתאם להתקדמות הבנייה. הדירות מיועדות לזכאים, למשל זוגות צעירים, ולהטבת תנאי דיור — ורק אם לא נמכרו לזכאים בתוך פרק זמן מסוים, ניתן למכרן בשוק החופשי. היקף הבנייה במימון חלקי נקבע ביסודו של דבר על פי שיקולי שוק, המאופייני באיודאות רבה, ולכן השימוש בכלי זה אינו יעיל דיו לייצוב התנודות בענף. בניית דירות במימון חלקי היוותה כשליש מן הבנייה הציבורית כמחצית השנייה של שנות השבעים, כמחצית בשנים 1980 ו־1981, וכ־95 אחוזים בשנים האחרונות.

המעבר ממימון מלא של הבנייה עבור הממשלה למימון חלקי — תהליך שהחל ב־1979 — לווה בתחילתו בהמרת רכישת דירות על ידי הממשלה בהתחייבות לרכישתן, אם הדירות הנבנות במסגרת זו לא תימכרנה בתוך תשעה חודשים מיום הוצאתן למכירה. במשך כשלוש שנים נבנו בערכות רכישה כזאת דירות בהיקפים משמעותיים, אולם מאז 1983 הבנייה במסגרת זו היא בכמות מבוטלת. שיעור הערכות בפרויקטים ספציפיים נע בין 30 ל־50 אחוזים, ואף למעלה מזה — באזורים מסוימים, שבהם סיכויי המכירה לזכאים ובשוק החופשי הם נמוכים.

כחלק מן ההיערכות בתחום קליטת העלייה, החליטה הממשלה על הגדלת הבנייה ביוזמה ציבורית ב־1990 לכ־30 אלף דירות, לעומת כ־3,000 בשנת 1989. הבנייה במימון חלקי אינה כלי מספיק למימוש תכנית זו, ולכן הוחלט על הרחבה משמעותית של בניית דירות בערכות רכישה של הממשלה. נתונים ראשוניים לתחילת 1990 מצביעים על תחילתה של מגמה זו. יש לציין, כי הממשלה הגיבה באיטיות לעלייה הצפויה, וכי צפוי מחסור בדירור בתקופה הקרובה. התגובה המאוחרת של הממשלה ניכרה גם בגלי עלייה קודמים, כדוגמת גל העלייה בסוף שנות השישים.

בניגוד לבנייה למגורים, המשמשת את משקי הבית, הבנייה שלא למגורים מיועדת לסקטור הציבורי ולסקטור העסקי, כחלק מן ההשקעה הכוללת במבנים, ציוד וכלי תחבורה בענפי המשק. בהשקעות בציוד בענפי המשק ניכרת מגמת עלייה עד שנת 1983 ונסוגה בשנים האחרונות. לעומת זאת בהשקעות במבנים ובעבודות בנייה אחרות למעט דיור נסתמנה נסיגה מאז אמצע שנות השבעים עד לשנת 1985, ותפנית ב־1986. משקל המבנים בסך ההשקעה בענפי המשק ירד מ־40 אחוזים ב־1972 לשפל של 22 אחוזים ב־1984. לאחר שנה זו שב משקלם ועלה, והגיע ל־30 אחוזים השנה, בעיקר בעקבות התפנית בהשקעות בעבודות תשתית. ירידת משקל ההשקעה במבנים עד אמצע שנות השמונים מוסברת בחלקה בגורמים טכנולוגיים: אורך החיים של המבנים גדול במידה ניכרת מזה של מכונות וציוד. ההתרחבות המהירה של התוצר בעשורים קודמים התבטאה בעליות מקבילות של ההשקעות בציוד ובמבנים. לעומת זאת מיועד חלק ניכר מן ההשקעה במכונות וציוד בשנים האחרונות להחלפת מכונות וציוד שנגרטו, ללא צורך מקביל במבנים חדשים. כך, למשל, היוו השקעות למטרות החלפה כ־73 אחוזים מסך ההשקעות בציוד השקעה השנה, לעומת כ־31 אחוזים בשנת 1975. על כך נוספה מגמת שינוי טכנולוגי — הגדלת עתירות הציוד בסך מלאי ההון, כך שחלקם של המבנים במלאי ההון הגולמי ירד בשיעור מתון, מ־55 אחוזים ב־1972 ל־50 אחוזים השנה (לוח ב'—23).

בתחום ההשקעות הציבוריות יש לציין את העלייה המהירה מאז 1986, לאחר ירידה נמשכת מאז 1974. ההשקעות בכבישים גדלו ריאלית בממוצע שנתי בשנים 1986 עד 1989 בכ־32 אחוזים. ההשקעה במבני ציבור גדלה בכ־11 אחוזים, וסך השקעות הסקטור הציבורי בתשתית — בכ־15 אחוזים. עם זאת רמת ההשקעות בתשתית נמוכה יחסית, קיים פיגור רב ברמת התשתית, וצווארי בקבוק בתחומים שונים, כגון כבישים ותקשורת, מקשים על תפקודו של הסקטור העסקי. (ראה גם סעיף התחבורה בפרק זה.)

לוח ב'-נ'-1
המקורות והשימושים, 1981 עד 1989

השינוי הכמותי לעומת השנה הקודמת								
1989	1988	1987	1986	1985	1984	1983	1982	1981
(אחוזים)								
ה מקורות								
4.5	1.1	2.8	2.2	3.8	3.7	5.5	2.1	1.3
התוצר המקומי הגולמי								
10.0	4.3	6.7	-1.0	-0.6	9.4	18.9	-2.6	-6.4
יבוא הסחורות והשירותים ¹								
7.9	11.9	11.4	-3.8	-3.7	15.9	11.3	-0.0	-1.1
מזה: היבוא האזרחי של סחורות ושירותים								
6.6	2.3	4.3	0.9	2.1	5.9	10.1	0.4	-1.5
סך המקורות								
ה שימושים								
13.0	8.0	8.7	-7.1	0.6	14.7	8.5	3.8	-1.0
הצריכה הפרטית								
6.5	-6.2	-4.0	5.9	4.0	-9.5	17.1	-1.8	-8.9
הצריכה הציבורית								
הצריכה הציבורית								
2.1	3.1	2.2	1.4	-0.9	-2.4	3.1	3.5	0.4
למעט יבוא ביטחוני ישיר								
-5.2	14.8	10.0	-7.1	-10.6	10.0	2.9	-1.9	-2.7
ההשקעה הגולמית המקומית								
4.0	5.1	12.6	-11.3	-7.8	-0.6	13.5	-0.5	-5.5
מזה: ההשקעה בנכסים קבועים ²								
השימושים המקומיים								
6.0	7.9	7.3	-4.9	-2.1	9.1	6.2	2.7	-0.9
למעט יבוא ביטחוני ישיר								
4.9	-2.9	2.3	13.7	8.6	5.6	10.7	-2.1	4.6
ערך היצוא בשוק המקומי ³								
5.7	4.8	5.9	-0.1	1.1	8.0	7.4	1.4	0.5
סך השימושים למעט יבוא ביטחוני ישיר								
6.6	2.3	4.3	0.9	2.1	5.9	10.1	0.4	-1.5
סך השימושים								
התוצר המקומי הגולמי של הסקטור העסקי								
5.8	0.2	3.3	2.4	5.3	5.8	7.2	1.8	1.5
(במחירי שוק) ⁴								

(1) היבוא על בסיס סי"פ; הוא אינו כולל תשלומים לגורמי ייצור בחו"ל ותשלומי ריבית של הסקטור הציבורי לחו"ל.

(2) למעט השינוי במלאי.

(3) היצוא על בסיס פו"ב, והוא אינו כולל תקבולים מגורמי ייצור בחוץ לארץ ותקבולי ריבית של הסקטור הציבורי מחו"ל.

(4) התוצר המקומי הגולמי למעט תוצר של השירותים הציבוריים והמלכ"ר ולמעט התוצר של שירותי דיור.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

התוצר הלאומי וההכנסה הלאומית, 1986 עד 1989

העלייה או הירידה (-) הריאלית' לעומת השנה הקודמת				הערך במחירים שוטפים				
1989	1988	1987	1986	1989	1988	1987	1986	
(אחוזים)				(מיליוני ש"ח)				
1.7	5.9	6.2	8.0	81,880	66,746	54,494	42,799	1. התוצר הלאומי הגולמי (במחירי שוק)
4.1	1.1	3.0	3.0	12,938	10,301	8,811	7,137	2. פחת
3.3	-0.0	6.6	17.9	11,157	8,950	7,744	6,061	3. מסים עקיפים על הייצור המקומי
-20.0	30.7	1.3	-37.0	1,550	1,607	1,063	875	4. תמיכות על הייצור המקומי
8.5	-4.9	7.5	38.3	9,607	7,343	6,681	5,186	5. מסים עקיפים נטו (4)-(3)
-32.6	-23.1	5.2	-11.3	571	702	790	626	6. רכיב התמיכות בהלוואות הממשלה
-0.3	8.2	6.7	4.9	59,906	49,804	39,792	31,102	7. ההכנסה הלאומית (1)-(2)-(5)+(6)
0.2	8.9	6.7	5.3	59,335	49,102	39,002	30,476	8. ההכנסה הלאומית, למעט רכיב התמיכות

(1) במונחי כוח קנייה של סל הצריכה הפרטית.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוה ב' - נ' - 3

ההכנסה הפרטית הפנויה, הצריכה הפרטית והחיסכון הפרטי, 1986 עד 1989
(מחושבים לפי שתי הגדרות של הריבית על החוב הפנימי — הנקובה¹ והריאלית²)

העלייה או הירידה (-) הריאלית ¹ לעומת השנה הקודמת				הערך במחירים שוטפים				
1989	1988	1987	1986	1989	1988	1987	1986	
(אחוזים)				(מיליוני ש"ח)				
-0.3	8.2	6.7	4.9	59,906	49,804	39,792	31,102	1. ההכנסה הלאומית
38.6	-3.5	-37.2	203.7	985	589	528	701	2. ההכנסות המקומיות של הסקטור הציבורי מרכוש
4.6	1.1	2.3	2.2	11,561	9,167	7,838	6,391	3. פחת (הסקטור הפרטי)
0.1	7.2	6.8	3.1	70,482	58,382	47,103	36,792	4. ההכנסה הפרטית הגולמית מפעילות כלכלית
-10.9	5.9	3.7	11.5	11,600	10,795	8,814	7,091	5. מס הכנסה
-1.3	2.4	-2.1	4.6	4,494	3,773	3,188	2,715	6. תשלומים לביטוח לאומי
-8.4	5.0	2.1	9.5	16,094	14,568	12,002	9,807	7. סך המסים הישירים
7.0	-4.0	-36.3	17.0	470	364	328	430	8. אגרות, הטלים וקנסות
				-1,511	-955	-252	-321	9. מילואי חובה נטו ³
8.2	8.6	7.0	16.7	7,483	5,735	4,568	3,562	10. תשלומי העברה שוטפים נטו
10.1	-2.5	-4.7	8.6	5,796	4,366	3,871	3,387	11. הריבית על החוב הפנימי
								12. ההכנסה הפרטית הגולמית הפנויה ממקורות פנים
4.5	8.5	7.2	3.6	68,709	54,505	43,464	33,826	לפי הריבית הנקובה ¹
5.7	6.0	6.1	5.0	67,057	52,571	42,882	33,714	לפי הריבית הריאלית ²
40.8	-27.3	14.2	36.2	3,141	1,849	2,201	1,607	13. העברות לפרטים מחו"ל
								14. ההכנסה הפרטית הגולמית הפנויה מכל המקורות
5.7	6.7	7.5	4.7	71,850	56,354	45,665	35,433	לפי הריבית הנקובה ¹
6.9	4.4	6.5	6.1	70,198	54,420	45,083	35,321	לפי הריבית הריאלית ²
-1.0	3.8	8.5	14.7	51,679	43,284	36,071	27,732	15. הצריכה הפרטית
				(אחוזים)				
								16. שיעור החיסכון מההכנסה ממקורות פנים
				24.8	20.6	17.0	18.0	לפי הריבית הנקובה ¹
				22.9	17.7	15.9	17.7	לפי הריבית הריאלית ²
								17. שיעור החיסכון מכל המקורות
				28.1	23.2	21.0	21.7	לפי הריבית הנקובה ¹
				26.4	20.5	20.0	21.5	לפי הריבית הריאלית ²

4) התשלומים לביטוח לאומי כוללים מס מקביל.
5) מילואי החובה ברוטו בניכוי פירעון מילואי החובה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

1) הריבית הנקובה מחושבת על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
2) אומדן הריבית הריאלית מחושב על ידי בנק ישראל.
3) במונחי כוח קנייה.

לוח ב' - נ' - א' 4

ההכנסה של המשק מכל המקורות וההיסכון הלאומי הגולמי, 1986 עד 1989
(מחושב על-פי שער החליפין האפקטיבי)³

1989	1988	1987	1986	
(מיליוני שקלים חדשים, מחירים שוטפים)				
81,880	66,746	54,494	42,799	1. התוצר הלאומי הגולמי (מחירי שוק) מחושב בשער החליפין האפקטיבי
8,358	6,098	6,647	7,038	2. ההעברות החד-צדדיות נטו מחו"ל ^{3,1}
90,239	72,843	61,142	49,837	3. סך ההכנסה הגולמית של המשק מכל המקורות (1) + (2)
51,679	43,284	36,071	27,732	4. הצריכה הפרטית
23,067	18,802	15,048	11,775	5. הצריכה הציבורית המקומית ²
2,886	2,889	3,076	3,042	6. היבוא הביטחוני הישיר (כולל מקדמות בגין הזמנות יבוא) ³
77,632	64,975	54,195	42,549	7. סך הצריכה של המשק (4) + (5) + (6)
12,607	7,868	6,947	7,288	8. ההיסכון הלאומי הגולמי (7) - (3)
18,519	11,136	9,012	7,589	9. ההיסכון הפרטי הגולמי ⁴
-5,911	-3,268	-2,065	-301	10. ההיסכון הציבורי הגולמי (9) - (8)
(אחוזים)				
14.0	10.8	11.4	14.6	11. שיעור ההיסכון הגולמי מכלל הכנסות המשק
20.5	15.3	14.7	15.2	א. הלאומי 100*(8)/(3)
-6.6	-4.5	-3.4	-0.6	ב. הפרטי 100*(9)/(3)
				ג. הציבורי 100*(10)/(3)

(1) העברות חד-צדדיות מחו"ל בניכוי תשלומי ריבית נטו של הסקטור הציבורי לחו"ל. הנתון שונה מנתון הלמ"ס בגלל מיון של תשלומי העברה ע"ח הון.

(2) סך הצריכה הציבורית ללא יבוא ביטחוני ישיר.

(3) מתורגם לשקלים באמצעות שער החליפין האפקטיבי הממוצע ביבוא וביצוא.

(4) ההפרש בין ההכנסה הפרטית הפנויה מכל המקורות (סעיף 14 בלוח ב' - נ' - 3) ובין הצריכה הפרטית.

לוח ב' - נ' - 4 ב'

ההכנסה של המשק מכל המקורות והחיסכון הלאומי הגולמי, 1986 עד 1989
(מחושב על פי שער החליפין הרשמי)

1989	1988	1987	1986	
(מיליוני שקלים חדשים, מחירים שוטפים)				
				1. התוצר הלאומי הגולמי (מחירי שוק) מחושב בשער חליפין רשמי ¹
85,473	71,097	58,534	45,861	
7,723	5,473	5,976	6,370	2. ההעברות החד־צדדיות נטו מחו"ל ²
				3. סך ההכנסה הגולמית של המשק
93,196	76,569	64,510	52,231	מכל המקורות (2) + (1)
51,679	43,284	36,071	27,732	4. הצריכה הפרטית
23,067	18,802	15,048	11,775	5. הצריכה הציבורית המקומית
				6. היבוא הביטחוני הישיר (כולל מקומות בגין הזמנות יבוא)
2,667	2,597	2,775	2,753	
77,413	64,683	53,894	42,260	7. סך הצריכה של המשק (6) + (5) + (4)
15,783	11,886	10,616	9,970	8. החיסכון הלאומי הגולמי (7) - (3)
18,519	11,136	9,012	7,589	9. החיסכון הפרטי הגולמי ³
-2,736	750	1,605	2,381	10. החיסכון הציבורי הגולמי (9) - (8)
(אחוזים)				
				11. שיעור החיסכון הגולמי מכלל הכנסות המשק
16.9	15.5	16.5	19.1	א. הלאומי (8)/(3)*100
19.9	14.5	14.0	14.5	ב. הפרטי (9)/(3)*100
-2.9	1.0	2.5	4.6	ג. הציבורי (10)/(3)*100

(1) התוצר הלאומי הגולמי בשער החליפין הרשמי מוגדר כ: צריכה פרטית + צריכה ציבורית + השקעות + יצוא (בשער החליפין הרשמי) פחות יבוא (בשער החליפין הרשמי) + תשלומים לגורמי יצור בחו"ל.

(2) ראה הערה 1 בלוח ב' - נ' - 4א'.

(3) ראה הערה 4 בלוח ב' - נ' - 4א'.

לוח ב' - נ' - 5
 התפתחות ההכנסות והצריכה לנפש 1981 עד 1989'
 (שיעורי שינוי, אחוזים)

ממוצעים רב־שנתיים						
			—1988	—1986	—1981	
1989	1988	1987	1989	1987	1985	
—2.7	2.1	6.7	—0.3	9.8	2.6	1. סך הצריכה הפרטית
—1.4	2.4	7.7	0.5	9.2	2.6	2. סך הכול למעט מלכ"ר דיור ובני קיימא
—15.2	3.2	11.1	—6.5	28.0	4.2	3. רכישות בני קיימא
0.7	2.8	6.3	1.7	7.1	3.0	4. רמת חיים'
5.1	2.7	4.7	3.9	4.6	0.8	5. ההכנסה הפנויה מכל המקורות
3.9	4.3	4.4	4.1	3.9	1.4	6. ההכנסה הפנויה ממקורות פנים
—0.1	5.4	7.9	2.6	9.9	0.9	7. ההכנסה הפנויה משכר ומתשלומי העברה שוטפים

(1) רמת החיים מוגדרת כצריכה הפרטית למעט רכישות בני קיימא ובתוספת אומדן של זקיפת השירותים הנובעים ממלאי בני־קיימא.

לוח ב'-נ'-6

צריכת מוצרים שוטפים ובני קיימא, 1986 עד 1989

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת							הערך במחירים שוטפים 1989	
במחיר			בכמות					
1989	1988	1987	1989	1988	1987	1986	(מיליוני ש"ח)	צריכת מוצרים שוטפים
(אחוזים)								
21.1	16.4	16.2	0.5	5.8	7.2	5.0	14,086	מזון, משקאות וטבק
29.9	4.9	0.5	6.4	8.4	11.1	12.2	1,895	דלק ומאור
4.7	9.0	15.4	-8.0	-6.3	20.4	21.1	3,126	הלבשה, הנעלה וחפצים אישיים
17.4	15.7	19.8	1.4	0.0	14.1	17.0	2,829	מוצרים אחרים
18.6	14.0	15.1	-0.4	2.9	10.8	9.6	21,936	סך כל צריכת מוצרים שוטפים
רכישות בנייקיימא								
10.3	3.1	20.3	5.3	1.5	6.1	26.8	1,431	ריהוט
13.9	13.0	17.9	-7.5	1.0	9.4	62.4	2,060	ציוד למשקי בית
9.1	10.8	18.8	-36.2	13.0	25.2	53.1	1,151	כלי תחבורה אישיים
11.2	9.6	18.8	-13.8	4.9	12.9	49.7	4,642	סך הכול בנייקיימא

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 7
התפתחות המלאי הנקי של מוצרי צריכה בני קיימא, 1981 עד 1989
(קצבי גידול שנתיים לסוף תקופה)

	1989	1988	1987	-1988 1989	-1986 1987	-1981 1985
1. ריהוט	6.6	7.0	8.5	6.8	8.7	6.6
2. ציוד לבית	6.7	11.3	14.9	9.0	15.9	10.8
3. כלי תחבורה אישיים	-0.0	9.5	8.5	4.6	6.7	9.4

לוח ב' - נ' - 8
התפתחות מלאי ההון הגולמי בשנת 1989¹
(מיליוני שקלים, מחירי 1989)

	מלאי הון לתחילת 1990 (4) = (1) + (2) - (3)	גרס (-) במשך 1989 (3)	השקעה במשך 1989 (2)	מלאי הון לתחילת 1989 (1)
א. חקלאות	14,222	560	413	14,368
ב. מים	6,076	121	116	6,081
ג. תעשייה	36,711	1,860	2,303	36,268
ד. ציוד בנייה	1,656	172	144	1,685
ה. חשמל	11,034	227	762	10,499
ו. תחבורה ותקשורת	43,046	2,184	2,590	42,641
מזה: כלי תחבורה	18,927	1,829	1,235	19,521
כבישים	11,631	0	475	11,155
ז. שירותים פרטיים	13,938	705	1,021	13,623
ח. הסקטור העסקי (א) עד (ז)	126,684	5,829	7,348	125,165
ט. שירותים ציבוריים	41,547	590	2,115	40,022
י. ענפי משק (ח) + (ט)	168,231	6,419	9,463	165,187
יא. בנייה למגורים	130,235	631	4,393	126,473
יב. סך כל ההשקעות בנכסים קבועים	298,466	7,050	13,856	291,661

(1) החישובים לפני עיגול המספרים.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח ב' - נ' - 9
התפתחות מלאי ההון הגולמי לפי ענפים, 1981 עד 1990¹
(אחוזים)

מלאי ההון של המבנים (שיעורי שינוי ממוצעים)					מלאי ההון של הציוד (שיעורי שינוי ממוצעים)					סך מלאי ההון (שיעורי שינוי ממוצעים)					
1988-	1986-	1981-			1988-	1986-	1981-			1988-	1986-	1981-			
1990	1989	1989	1987	1985	1990	1989	1989	1987	1985	1990	1989	1989	1987	1985	
-0.8	-0.3	-0.2	0.5	2.2	-1.7	0.3	0.8	1.2	3.0	-1.0	-0.1	0.1	0.7	2.4	א. חקלאות
-0.4	-0.6	-0.1	0.6	2.6	1.9	1.3	1.9	2.3	6.2	-0.1	-0.3	0.2	0.8	3.0	ב. מפעלי מים
-0.9	-1.3	-0.7	0.1	1.5	1.8	2.5	3.5	4.8	5.5	1.3	1.7	2.6	3.8	4.6	ג. תעשייה
					-1.7	0.5	0.3	-6.4	-1.4	-1.7	0.5	0.3	-6.4	-1.4	ד. ציוד בנייה
3.0	3.8	3.2	2.9	4.1	6.3	6.9	5.9	4.6	8.6	5.2	5.8	4.9	4.0	6.8	ה. חשמל
3.5	3.5	3.4	2.2	2.4	-0.9	3.1	3.3	1.3	1.8	1.0	3.3	3.4	1.7	2.1	ו. תחבורה ותקשורת
3.5	3.5	3.4	2.2	2.4	8.5	8.4	9.1	10.7	2.1	4.4	4.4	4.4	3.5	2.4	ז. מזה: למעט כלי תחבורה
1.5	1.7	1.7	2.1	3.5	2.9	4.3	5.0	6.7	8.1	2.4	3.3	3.7	4.8	6.0	ח. שירותים פרטיים
1.3	1.4	1.5	1.4	2.5	1.2	3.0	3.6	3.3	4.3	1.3	2.4	2.7	2.5	3.5	ט. סך הסקטור העסקי (א) עד (ז)
4.0	4.2	4.0	3.0	3.7	2.7	3.2	4.1	5.6	2.3	3.8	4.0	4.0	3.4	3.5	י. שירותים ציבוריים
2.4	2.5	2.4	2.0	2.9	1.3	3.1	3.6	3.4	4.1	1.8	2.8	3.0	2.7	3.5	יא. סך ענפי משק (ח) + (ט)
2.4	2.5	2.4	2.0	2.9	2.6	3.4	4.0	4.7	5.1	2.5	2.9	3.1	3.1	3.8	יב. מזה: למעט כלי תחבורה
3.0	2.9	3.0	3.1	5.0						3.0	2.9	3.0	3.1	5.0	יג. בנייה למגורים
2.7	2.7	2.8	2.6	4.1	1.3	3.1	3.6	3.4	4.1	2.3	2.8	3.0	2.9	4.1	יד. סך כל הנכסים הקבועים

(1) הנתונים הם לתחילת תקופה.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

התפתחות מלאי ההון הנקי לפי ענפים, 1981 עד 1990¹
(אחוזים)

מלאי ההון של המבנים (שיעורי שינוי ממוצעים)					מלאי ההון של הציוד (שיעורי שינוי ממוצעים)					סך מלאי ההון (שיעורי שינוי ממוצעים)				
1981	1986	1988			1981	1986	1988			1981	1986	1988		
1985	1987	1989	1989	1990	1985	1987	1989	1989	1990	1985	1987	1989	1989	1990
0.1	-1.7	-2.2	-2.2	-3.0	1.0	0.6	-0.6	-1.8	-5.7	1.0	0.6	-0.6	-1.7	-3.9
1.0	-1.3	-1.5	-2.4	-1.8	5.7	-0.0	0.1	-0.9	0.5	5.7	-0.0	0.1	-1.2	-1.4
-0.9	-1.6	-2.5	-3.5	-2.4	4.2	5.0	2.4	0.5	-0.6	4.2	5.0	2.4	1.5	-0.9
0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	-3.8	-13.6	-1.9	-0.2	-4.4	-3.8	-13.6	-1.9	-0.2	-4.4
3.4	2.0	2.3	3.4	2.1	7.2	1.1	3.8	5.7	5.0	7.2	1.1	3.8	3.3	4.0
2.3	2.2	3.4	3.5	3.4	1.5	-4.1	3.2	3.5	-5.1	1.5	-4.1	3.2	-0.4	0.2
2.3	2.2	3.4	3.5	3.4	4.5	12.2	7.9	6.8	8.1	4.5	12.2	7.9	3.0	3.9
1.9	0.0	-0.6	-0.4	-0.7	9.7	4.3	0.9	-0.2	-1.7	9.7	4.3	0.9	2.3	-1.2
1.5	0.7	1.1	1.1	1.1	3.6	0.9	2.3	1.6	-1.8	3.6	0.9	2.3	0.8	-0.4
3.8	3.2	4.2	4.4	4.2	3.6	4.5	0.9	-0.5	-0.9	3.6	4.5	0.9	3.3	3.8
2.5	1.8	2.6	2.7	2.6	3.6	1.2	2.2	1.5	-1.8	3.6	1.2	2.2	1.6	1.0
2.5	1.8	2.6	2.7	2.6	4.6	3.8	2.2	1.1	0.1	4.6	3.8	2.2	2.5	1.8
3.7	1.4	1.4	1.3	1.5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.4	1.3
3.3	1.5	2.0	1.8	2.0	3.6	1.2	2.2	1.5	-1.8	3.6	1.2	2.2	1.5	1.2

(1) הנתונים הם לתחילת תקופה.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח ב'-נ'-11
החשבון השוטף של ענף החקלאות, 1979 עד 1989¹

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת								
במחיר		בכמות						
			ממוצע ³ -1987 1989	ממוצע ² -1982 1986	ממוצע ² -1979 1981	מיליוני ש"ח ³		
1989	1988	1989	1989	1986	1981	1989	1988	
(אחוזים)								
12.8	14.7	-1.0	0.7	2.7	2.9	5523	4944	1. התפוקה הכוללת במחירים ליצרן
20.2	19.0	-4.1	0.3	1.6	1.8	3194	2771	2. התשומה (קנויה + ביניים)
								3. התוצר החקלאי הגולמי
4.0	9.6	3.0	1.1	3.4	4.8	2329	2173	במחירים ליצרן (2)-(1)
15.2	17.1	1.3	0.2	-1.8	-0.7	552	473	4. בלאי
								5. התוצר החקלאי הנקי
1.0	7.7	3.5	1.3	4.4	5.8	1777	1699	במחירים ליצרן (4)-(3)
העלייה או הירידה (-) בערך								
	1989	1988						
			(אחוזים)			(מיליוני ש"ח)		
	4.5	-1.8				1,776.7	1,699.5	6. התוצר החקלאי הנקי במחירים ליצרן
	62.9	393.9				145.6	89.4	7. פיצויים על נזקי טבע ומלחמה
	7.5	2.3				1,922.3	1,788.9	8. ההכנסה הכוללת מחקלאות (7) + (6)
	5.4	8.3				623.2	591.4	9. השכר לעבודה שכירה
								10. התשואה הכוללת של עבודה עצמית
	8.5	-0.5				1,299.1	1,197.5	והון מחקלאות (9)-(8)
	20.2	16.3						11. השינוי במדד המחירים לצרכן

(1) ראה הערה 1 בלוח ב'-11.

(2) מתייחס לשנים תשל"ט עד תשמ"א ותשמ"ב עד תשמ"ו, בהתאמה, במחירים ממוצעים של השנה החקלאית.

(3) במחירים ממוצעים של שנת הלוח.

לוח ב' - נ' - 12
הייצור החקלאי, 1982 עד 1989¹

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת			התפלגות הפריון			
במחיר	בכמות		1989	ממוצע ²	ממוצע ²	
	1988	1989		1987- 1989	1982- 1986	
1989	1989	1988	1989	1989	1986	
(אחוזים)						
23.3	1.8	-6.2	13.2	12.1	16.0	גידולי שדה
22.5	-7.0	7.9	3.1	3.0	6.1	מזה: כותנה (סיבים)
0.9	6.7	2.0	13.6	13.4	11.0	ירקות, תפוחי אדמה ומקשה
1.3	-2.7	-11.0	11.2	13.1	12.3	פירות (למעט פרי הדר)
43.1	-44.1	-73.4	1.0	1.9	2.2	מזה: אבוקדו
14.8	-2.3	0.8	7.9	7.7	5.8	פרחים, שתילים, זרעים ושונות
8.9	1.5	-4.6	46.6	46.9	45.1	סך כל ענפי הצומח למעט פרי הדר
12.9	-9.1	-22.1	10.1	11.4	13.3	פרי הדר
9.6	-0.5	-8.4	56.6	58.3	58.5	סך כל ענפי הצומח
13.7	-1.7	-0.3	19.8	20.0	19.9	בעלי חיים לבשר
23.7	-2.3	5.3	13.1	11.8	11.1	חלב
18.7	-0.1	1.0	7.1	6.7	7.7	ביצים ואפרוחים
11.4	0.3	11.0	2.7	2.5	1.8	דגים
17.3	-1.7	1.4	43.4	41.7	41.5	סך כל ענפי בעלי החיים
12.8	-1.0	-4.5	100.0	100.0	100.0	סך כל התפוקה החקלאית

- (1) ראה הערה 1 בלוח ב'-11.
(2) מתייחס לשנים החקלאיות תשמ"ב עד תשמ"ו.
(3) במחירים ממוצעים לשנת הלוח.
ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב'-נ'-13

הייצור ליצוא החקלאי הישיר, 1982 עד 1989

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת ¹										
ההתחלקות הענפית של הפריון מיצוא				משקל היצוא במחירים שוטפים בתפוקת הענף						
במחיר היצוא		בכמות היצוא		ממוצע ²			ממוצע ³			
				ממוצע ²			ממוצע ³			
				1987			1987			
				1986			1986			
1989	1988	1989	1988	1989	1989	1986	1989	1989	1986	
(אחוזים)										
28.1	5.0	-6.8	2.8	20.5	18.1	23.1	28.7	30.1	38.7	גידולי שדה ותעשייה
19.1	1.8	-7.3	9.1	14.9	13.8	19.6	89.5	90.7	87.0	מזה: כותנה
9.8	21.7	-3.7	-13.9	8.4	8.1	9.0	11.3	12.2	21.3	ירקות, תפוחי אדמה ומקשה
13.6	41.2	-7.1	-54.3	10.5	12.1	13.7	17.3	18.7	28.8	פירות (למעט פרי הדר)
44.1	62.4	-53.7	-70.3	3.8	7.3	8.4	72.3	80.3	89.9	מזה: אבוקדו
9.0	14.9	-0.4	2.7	25.7	23.6	15.2	59.9	61.2	65.4	פרחים, שתילים, זרעי ירקות ושונות
15.3	16.3	-3.9	-14.3	65.0	61.9	61.0	26.1	26.9	35.2	סך כל ענפי הצומח למעט פרי הדר
16.3	3.8	-23.2	-17.4	27.6	32.1	30.5	50.6	57.0	65.6	פרי הדר
15.6	11.6	-10.5	-15.5	92.7	94.0	91.5	30.5	32.9	41.7	סך כל ענפי הצומח
14.7	15.3	20.1	-5.1	7.3	6.0	8.5	3.1	2.8	5.1	סך כל ענפי בעלייהחיים
15.5	11.8	-8.8	-15.0	100.0	100.0	100.0	18.5	20.2	26.0	סך כל היצוא החקלאי

(1) ראה הערה 1 בלוח ב'-11. נתונים אלו שונים במידה רבה מנתוני היצוא בלוח ב'-11; משנת 1986 לא כולל יצוא ליוש"ע, שנכלל בשנים קודמות. ההבדלים נובעים מהגדרות ושיטות

שונות (כאן מופיעים הנתונים ליצרן) וממקורות שונים לנתונים.

(2) מתייחס לשנים החקלאיות תשמ"ב עד תשמ"ו.

(3) במחירים ממוצעים לשנת הלווח.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 14

התמיכות לתפוקה בחקלאות, 1988 ו-1989¹

שיעורי הסובסידיה במחיר ליצרן ²		הערך במחירים שוטפים		
1989	1988	1989	1988	
(אחוזים)		(אלפי ש"ח)		
18.9	27.5	50,318	61,645	ביצים
19.2	29.3	96,315	127,118	פטימים לבשר
6.7	35.6	48,901	211,925	חלב
8.3	19.5	197,137	402,214	סך כל בעלי החיים ³
0.1	0.1	1,974	2,402	סך כל ענפי הצומח
3.6	8.2	199,111	404,616	סך כל הסובסידיה לתפוקה

- (1) לא כולל תמיכות בתשומות (מספוא, מים, אשראי וכו') וכן פיצוי נזקי טבע ומלחמה.
 (2) שיעור הסובסידיה במחיר ליצרן מתקבל מחלוקה של ערך הסובסידיה בסך התפוקה של אותו ענף, כאשר ערכי התפוקה והסובסידיה הועברו למחירים ממוצעים של השנה.
 (3) כולל שאר בעלי החיים (לרבות עופות שאינם פטימים לבשר).
 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד החקלאות.

לוח ב' - נ' - 15

אינדיקטורים חצי-שנתיים להתפתחות התעשייה¹, 1987 עד 1989
 (אחוזים, השינוי במחצית לעומת קודמתה)

1989		1988		1987		
ב	א	ב	א	ב	א	
1.5	-2.5	-0.4	-3.2	0.8	2.1	הייצור התעשייתי
6.1	7.6	-4.4	0.5	12.0	-0.8	היצוא התעשייתי ²
-3.1	-3.4	-2.7	-2.1	-0.2	0.9	מספר השכירים
-2.2	-2.6	-4.3	-2.2	-0.7	-0.7	ימי העבודה למעשה
						הייצור ליום עבודה
3.8	0.1	4.0	-1.0	1.4	2.8	(פריון העבודה)

- (1) סך כל התעשייה, למעט יהלומים; נתונים מנוכי עונתיות.
 (2) המקור הסטטיסטי ליצוא התעשייתי שונה מזה של שאר הנתונים, ויש להיזהר בהשוואת ההתפתחויות בו להתפתחויות במשתנים האחרים.
 המקור: נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 16
 התוצר הנובע בתעשייה לפי שימושים סופיים¹ 1980 עד 1989
 (אחוזים)

התרומה לשינוי בתוצר הנובע		השינוי לעומת השנה הקודמת		משקל השימושים בתוצר הנובע				
						ממוצע —1980 1985	ממוצע —1986 1987	
1989	1988	1989	1988	1989	1988	1989	1988	
1.0	0.3	3.4	1.1	25.7	27.7	27.0	25.1	הצריכה הפרטית
0.1	1.0	0.8	6.2	14.2	14.7	15.6	17.0	הצריכה הציבורית
0.4	0.0	2.7	0.2	12.9	13.1	13.4	16.4	ההשקעה
0.3	0.4	2.5	3.2	12.7	12.8	13.3	15.7	מזה: השקעה בנכסים קבועים
0.5	0.7	0.9	1.3	52.9	55.5	55.9	58.5	סך כל השימושים המקומיים
4.5	0.4	10.2	1.0	47.1	44.5	44.1	41.5	סך כל היצוא
4.0	0.3	4.0	0.3	100.0	100.0	100.0	100.0	סך כל השימושים הסופיים
		2.0	3.0					מדר הייצור התעשייתי (ללא יהלומים)

(1) התוצר הנובע בכל שימוש הוא הערך המוסף שנוצר, במשרין ובעקיפין, בייצור המוצרים שנועדו לשימוש זה. פירושו של דבר, כי הוא כולל גם אומדן של התוצר במוצרי הביניים, ששימשו בתהליך הייצור. אומדנים אלו מבוססים על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לגבי השימושים הסופיים, ועל עיבורי מחלקת המחקר של בנק ישראל, על בסיס לוחות תשומה/תפוקה לשנת 1982/83. לגבי התוצר הנובע החישובים הם במחירים קבועים של שנת 1982/83.

לוח ב' - נ' - 17

התוצאה לצריכה פרטית ולהשקעות בציוד של מוצרי התעשייה, 1986 עד 1989
(השינוי הריאלי לעומת השנה הקודמת, אחוזים)

אחוזים				השינוי הריאלי לעומת השנה הקודמת				
1989	1988	1987	1986	1989	1988	1987	1986	
100.0	100.0	100.0	100.0	-3.9	2.7	11.0	19.2	סך כל הצריכה הפרטית
76.0	75.0	76.9	77.4	-2.6	0.1	10.3	11.6	מייצור מקומי
24.0	25.0	23.1	22.6	-7.9	11.3	13.4	46.3	מיבוא
100.0	100.0	100.0	100.0	-11.3	-3.7	11.5	-1.8	סך כל ההשקעות בציוד ובמכונות
30.2	27.6	28.7	30.2	-3.0	-7.5	6.0	-0.2	מייצור מקומי
69.8	72.4	71.3	69.8	-14.4	-2.2	13.9	-2.4	מיבוא

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח ב'-נ'-18
שכירים, ימי עבודה וייצור ליום עבודה, 1980 עד 1989
(שיעורי שינוי, ממוצע שנתי)

הייצור ליום עבודה				ימי העבודה				מספר השכירים				
1989	1988	1987	1985	1989	1988	1987	1985	1989	1988	1987	1985	
-1.9	-0.8	13.4	7.9	-3.1	-1.3	-4.6	-4.4	-5.4	-5.5	-5.8	-2.1	1. כרייה וחציבה
-0.1	1.3	5.3	0.8	-3.3	-1.2	7.6	2.5	-4.6	0.3	9.2	2.3	2. מזון, משקאות וטבק
11.4	-1.2	-2.0	3.2	-9.1	-13.6	0.2	-4.3	-12.0	-10.7	1.6	-4.2	3. טקסטיל
0.3	-3.5	8.0	0.1	-10.6	-6.4	5.5	0.4	-11.0	-5.7	5.9	0.5	4. הלכשה ומוצרי טקסטיל
1.6	2.6	2.7	2.6	-12.4	-10.1	12.0	0.8	-12.4	-9.7	11.5	-0.1	5. עור ומוצרי
9.7	2.7	5.7	1.0	-11.8	-3.4	2.1	-1.4	-11.7	-2.1	1.8	-1.8	6. עץ ומוצרי
3.8	1.3	3.2	0.1	-2.9	-4.3	8.1	0.9	-7.1	-0.3	8.0	0.8	7. נייר ומוצרי
1.2	-4.4	8.9	0.3	-3.5	4.3	4.0	4.2	-3.7	3.7	6.4	3.5	8. דפוס והוצאה לאור
7.1	-2.2	4.1	5.0	-4.6	-7.8	3.6	-0.2	-4.9	-4.8	3.6	-0.5	9. גומי ומוצרים פלסטיים
7.7	0.8	3.5	4.0	-1.9	0.1	2.7	-0.2	-2.9	0.3	2.8	0.6	10. מוצרים כימיים ומוצרי נפט
4.4	0.1	6.1	0.2	-6.9	-2.1	1.0	-2.7	-7.7	0.6	-0.2	-2.0	11. מינרלים אל מתכתיים
9.2	13.0	1.0	-1.0	-13.0	-7.3	-0.1	-3.1	-14.3	-5.5	-1.3	-2.4	12. מתכת בסיסית
3.5	3.8	5.1	1.9	-7.2	-4.8	-2.9	0.3	-4.1	-4.4	-3.6	-0.0	13. מוצרי מתכת
2.9	4.2	14.8	3.9	-9.9	-5.4	-2.8	0.4	-9.7	-5.1	-3.4	0.7	14. מכונות
0.4	4.3	0.4	2.1	-5.4	-3.3	-3.9	3.5	-4.1	-2.1	-3.2	3.5	15. ציוד חשמלי ואלקטרוני
8.7	-3.6	1.5	-0.0	-2.1	-16.6	-8.1	-0.3	-3.8	-15.7	-6.1	-1.3	16. כלי הובלה
12.0	7.7	-5.7	4.5	-4.5	-4.4	1.9	1.1	-5.7	-4.6	2.4	2.2	17. שונות
4.1	1.7	3.2	2.1	-5.8	-4.6	1.0	0.5	-6.2	-3.5	1.4	0.5	18. סך כל התעשייה (למעט יהלומים)

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

שיעורי קליטת מועסקים						שיעורי פליטת מועסקים						
1989		1988		1987		1989		1988		1987		
מפעלים שהתרחבו חדשים	מפעלים שהתרחבו חדשים	מפעלים שהתרחבו חדשים	מפעלים שהתרחבו חדשים	מפעלים שהתרחבו חדשים	מפעלים שהתרחבו חדשים	מפעלים שנסגרו קיימים	מפעלים שנסגרו קיימים	מפעלים שנסגרו קיימים	מפעלים שנסגרו קיימים	מפעלים שנסגרו קיימים	מפעלים שנסגרו קיימים	
0.0	0.7	0.0	0.9	0.0	1.4	3.5	5.7	0.9	6.2	0.5	9.8	1. כרייה וחציבה
3.1	3.3	2.6	10.1	3.0	10.1	2.6	7.5	6.5	-0.6	0.2	3.9	2. מזון, משקאות וטבק
0.7	2.1	2.8	2.0	2.1	4.3	8.1	9.0	2.3	16.0	1.7	4.7	3. טקסטיל
3.7	5.4	6.1	4.0	6.1	12.7	9.3	9.8	7.3	9.3	3.7	3.1	4. הלבשה ומוצרי טקסטיל
1.7	2.5	2.5	5.5	4.0	6.5	13.0	8.5	9.8	6.2	4.4	3.3	5. עור ומוצרי
6.4	2.0	4.7	5.2	3.3	8.2	11.5	9.2	5.4	7.0	3.3	4.0	6. עץ ומוצרי
2.8	2.1	0.0	3.2	2.3	7.4	4.0	9.3	1.4	4.8	0.6	1.0	7. נייר ומוצרי
2.9	3.9	1.4	6.0	3.5	9.8	2.2	7.7	1.7	4.9	1.9	2.5	8. רפוס והוצאה לאור
1.1	4.6	1.8	6.3	0.8	9.5	1.9	7.8	3.4	9.1	0.8	4.1	9. גומי ומוצרים פלסטיים
0.6	3.4	0.0	3.5	0.0	3.7	0.5	5.1	3.4	2.5	0.7	2.9	10. מוצרים כימיים ומוצרי נפט
2.8	2.8	2.6	5.9	4.2	4.7	5.9	6.2	3.5	5.5	4.2	3.7	11. מינרלים אל מתכתיים
1.0	2.4	6.3	3.0	2.3	6.6	4.5	14.9	3.4	8.9	2.2	8.8	12. מתכת כסיסית
1.7	3.9	2.0	3.1	1.5	4.2	3.1	6.3	4.7	6.3	2.7	6.9	13. מוצרי מתכת
0.7	3.0	2.3	3.8	0.6	4.2	1.7	12.5	6.2	6.3	3.3	4.7	14. מכונות
0.9	3.0	1.5	2.5	1.9	2.8	1.4	6.5	1.0	6.4	1.1	6.0	15. ציוד חשמלי ואלקטרוני
0.2	0.5	0.0	1.4	0.0	1.1	1.3	4.0	0.1	21.1	0.0	8.2	16. כלי הובלה
2.5	4.8	1.1	5.1	2.4	7.4	2.5	8.2	6.0	7.2	1.8	6.7	17. שונות
2.1	3.4	2.4	4.3	2.4	6.6	3.9	7.6	3.7	7.7	1.7	4.8	18. סך כל התעשייה

(1) מחושב כאחוז מסך המועסקים בענף.

המקור : מברס על פנל של כ-2,200 מפעלי תעשייה שנכללו במדגם ששימש לעריכת סקרי התעשייה בין השנים 1979 עד 1988. עובד בידי מר חיים רגב, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 19 (המשך)

שיעורי שינוי וניוד של המועסקים לפי ענפים, 1987 עד 1989

שיעורי הניוד של המועסקים ²			שיעורי השינוי במספר המועסקים ¹			
1989	1988	1987	1989	1988	1987	
9.9	8.0	11.7	-8.5	-6.2	-8.9	1. כרייה וחציבה
16.4	18.6	17.2	-3.7	6.8	9.0	2. מזון, משקאות וטבק
19.9	23.2	12.7	-14.2	-13.5	-0.1	3. טקסטיל
28.1	26.7	25.6	-10.0	-6.5	12.0	4. הלבשה ומוצרי טקסטיל
25.6	24.0	18.0	-17.4	-8.0	2.8	5. עור ומוצרי
29.0	22.1	18.8	-12.3	-2.5	4.2	6. עץ ומוצרי
18.2	9.4	11.3	-8.3	-2.9	8.1	7. נייר ומוצרי
16.7	14.0	17.7	-3.0	0.8	8.8	8. דפוס והוצאה לאור
15.4	20.6	15.2	-4.0	-4.3	5.4	9. גומי ומוצרים פלסטיים
9.6	9.4	7.3	-1.5	-2.4	0.2	10. מוצרים כימיים ומוצרי נפט
17.7	17.5	16.8	-6.5	-0.5	1.0	11. מינרלים אל מתכתיים
22.8	21.7	19.9	-16.1	-3.0	-2.1	12. מתכת בסיסית
15.0	16.1	15.3	-3.8	-5.8	-3.9	13. מוצרי מתכת
17.7	18.7	12.8	-10.5	-6.3	-3.2	14. מכונות
11.9	11.3	11.7	-4.0	-3.4	-2.4	15. ציוד חשמלי ואלקטרוני
6.0	22.6	9.3	-4.5	-19.8	-7.1	16. כלי הובלה
18.0	19.5	18.3	-3.4	-7.0	1.3	17. שונות
17.0	18.2	15.7	-6.0	-4.8	2.5	18. סך כל התעשייה

(1) שיעורי קליטת מועסקים (במפעלים חדשים ובמפעלים שהתרחבו) פחות שיעורי פליטת מועסקים (במפעלים קיימים ובמפעלים שנסגרו).

(2) שיעורי קליטת מועסקים (במפעלים חדשים ובמפעלים שהתרחבו) ועוד שיעורי פליטת מועסקים (במפעלים קיימים ובמפעלים שנסגרו).

המקור: מבוסס על סגל של כ-2,200 מפעלי תעשייה שנכללו במדגם ששימש לעריכת סקרי התעשייה בין השנים 1979 עד 1988. עובד בידי מר חיים רגב, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 20

ענף האוטובוסים, 1986 עד 1989

העלייה או הירידה (-) הריאלית						
1989	1988	1987	1986	1989	1988	
(מיליוני ש"ח)				(אחוזים)		
-13.7	-7.1	0.3	-7.8	893.5	766.2	סך כל הפדיון במחירים שוטפים
-10.0	-4.4	1.8	-11.3	735.9	604.4	מזה: נסיעות בקווים קבועים
-0.3	-1.2	-0.4	-1.6	5330	5348	מספר האוטובוסים בקוואפרטיבים
-3.2	-5.2	0.0	4.7	29.7	30.7	קילומטרו' חודשי (מיליונים)
12.5	-1.9	5.5	18.8			מרד מחירי התפוקה יחסית למרד המחירים לצרכן
12.5	-3.8	5.8	28.4			סך הכול
						מזה: נסיעות בקווים קבועים

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 21

פדיון הובלת מטענים בסמנות הישראלית, 1986 עד 1989

העלייה או הירידה (-) בתפוקה הריאלית				התפלגות הפדיון			הפדיון		
1989	1988	1987	1986	1989	1988	1987	1989	1988	
(אחוזים)				(אחוזים)			(אלפי ש"ח)		
-0.1	10.4	8.2	-0.7	100.0	100.0	100.0	1,757	1,466	הפדיון לפי סוג ההובלה
-3.5	-1.2	3.9	4.2	28.3	29.2	32.4	497	428	סך הכול
0.4	0.6	6.8	2.3	17.1	17.1	18.9	301	250	מטעני יבוא
1.5	21.1	11.7	4.9	54.6	53.7	48.7	959	788	מטעני יצוא
									מטענים בין נמלים זרים

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 22

הפרדיון בשירותי ההובלה האווירית¹, 1986 עד 1989

העלייה או הירידה (-)										
התפלגות הפרדיון	בתפוקה הריאלית				הפרדיון					
1989	1988	1987	1986	1989	1988	1987	1989	1988		
(אחוזים)				(אחוזים)			(אלפי ש"ח)			
מיון לפי ענף										
17.4	8.6	-4.7	13.6	5.2	86.9	88.9	88.1	1,455	1,141	חברות תעופה
34.6	15.2	-4.4	17.4	0.4	13.1	11.1	11.9	220	142	נמלי תעופה
הפרדיון לפי סוג השירות										
17.3	10.8	-11.7	17.8	5.3	67.2	67.5	70.8	1,125	866	נוסעים
19.0	4.9	10.7	11.8	1.7	22.1	23.1	20.4	371	297	מטענים
33.0	12.0	9.7	-10.0	10.5	10.7	9.3	8.8	179	120	אחר
19.5	9.2	-4.7	14.0	4.8	100.0	100.0	100.0	1,675	1,283	סך הכול

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים. לא כולל החכרת מטוסים לחברות ישראליות.
ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 23
אינדיקטורים לפעילות בענף התקשורת, 1986 עד 1989

העלייה או הירידה (-) הריאלית לעומת השנה הקודמת					
1989	1988	1987	1986	1989	1988
הפריון (מחירים שוטפים, מיליוני ש"ח)					
11.2	7.4	9.5	15.5	2,714	2,208
11.5	8.8	11.5	13.1	2,334	1,903
-0.8	1.7	17.6	20.0	286	238
סך הכול ¹					
מזה: טלפונים					
שירותי דואר ומברקה					
שירותי טלפון (אלפים) ²					
4.7	7.7	10.2	8.1	1,882	1,796
5.0	5.7	8.6	9.0	1,545	1,472
-7.3	-13.5	3.2	6.6	86.8	93.6
-35.5	-28.2	-21.4	-23.1	40	62
9.5	7.2	-3.5	4.5	9,806	8,958
14.5	6.6	-12.6	4.1	7,006	6,121
מזה: שיחות בפנים הארץ					

- (1) כולל שירות בולאי ושונות.
(2) סוף התקופה.
(3) לטלפונים חדשים.
ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 24
מדדים לצפיפות בדרכים
(הבסיס: 1975 = 100)

גידול שנתי ממוצע (%)								
89-75	89-87	86-75	1989	1988	1987	1986	1985	1980
2.1	0.8	2.5	133.8	132.9	131.9	130.6	129.4	118.0
6.3	6.3	6.3	234.4	227.2	210.3	195.3	185.1	128.6
4.7	6.6	4.1	189.3	170.5	160.0	156.1	152.6	115.3
4.6	7.8	3.8	188.6	176.3	160.0	150.8	147.6	112.4
2.5	6.9	1.3	140.9	132.6	121.3	115.4	114.1	95.3
4.1	5.4	3.7	175.2	170.9	159.5	149.5	143.0	109.1

- (1) קילומטר' מתוקנן — ראה הערה 15.
ה מקור : עיבוד של נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - נ' - 25

שינויים בכוח הקנייה היחסי של מטבעות שונים בארצות שונות, 1988 ו-1989
(העלייה או הירידה (-), באחוזים לעומת השנה הקודמת)¹

י ע ר ה ת י ר ו ת							
ארץ המוצא	צרפת	ספרד	שבדיה	איטליה	ארה"ב	שווייץ	ישראל
1988 ארה"ב	0.3	-6.4	-5.0	-0.6		0.2	-10.3
הממלכה המאוחדת	10.2	2.8	4.3	9.2	9.8	10.0	-1.5
צרפת		-6.7	-5.3	-0.9	-0.3	-0.1	-10.6
מערב גרמניה	0.0	-6.7	-5.3	-0.9	-0.3	-0.1	-10.6
ישראל	11.9	4.4	5.9	10.9	11.5	11.7	
1989 ארה"ב	8.5	-0.3	3.6	4.0		13.6	4.5
הממלכה המאוחדת	2.6	-5.7	-2.0	-1.7	-5.4	7.4	-1.2
צרפת		-8.1	-4.5	-4.1	-7.8	4.7	-3.7
מערב גרמניה	-0.7	-8.7	-5.1	-4.8	-8.4	4.0	-4.3
ישראל	3.8	-4.6	-0.8	-0.5	-4.3	8.7	

(1) מספר בלוח (למשל המספר בשורה של ארה"ב ובעמודה של צרפת) מבטא את השינוי (באחוזים לעומת השנה הקודמת) בכוח הקנייה של המטבע השייך לארץ השורה (ארה"ב) בארץ העמודה (צרפת), יחסית לארץ השורה. הדולר האמריקאי יכול ב-1989 לקנות בצרפת 8.5 אחוזים יותר מוצרים מאשר ב-1988, יחסית לארה"ב. כל הנתונים מבטאים את השינוי בשער החליפין הרשמי ובמדד המחירים לצרכן.
המקור: פרסום של קרן המטבע הבינלאומית ועיבודי בנק ישראל.

לוח ב' - נ' - 26
בתי מלון המומלצים לתיירים — לינות, תפוסה, שהות ממוצעת, סדיון וגורמי ייצור, 1986 עד 1988

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת							
1989	1988	1987	1986	1989	1988	1987	
-2.4	-10.2	20.4	-2.8	11728	12018	13385	מספר הלינות (אלפים)
-1.0	-20.4	34.6	-17.0	6565	6633	8331	סך הכול
3.1	-22.6	38.7	-42.0	1807	1753	2266	מזה: תיירים — סך הכול
-4.1	6.5	2.6	24.0	5163	5385	5055	מארה"ב ישראליים
				50.5	52.6	59.1	תפוסת המיטות (אחוזים)
				44.3	42.5	54.1	סך הכול
				51.1	51.4	59.8	ביישובים נבחרים
				70.9	75.7	76.8	ירושלים
				52.5	54.2	55.8	תל אביב
							אילת
							בבתי מלון בעלי 5 כוכבים
				10.6	10.4	10.5	השהות הממוצעת של תיירים יוצאים ¹
					11.0	11.2	(מספר ימים)
							סך הכול
							מארה"ב
4.6	4.9	35.4	10.1	659.6	630.5	601.2	הפדיון (מיליוני דולרים)
10.3	-7.3	49.6	-15.3	309.0	280.1	302.3	סך הכול
0.1	17.8	23.0	47.0	350.6	350.4	297.5	מתיירים ²
							מישראלים ³
-1.8	-3.6	6.4	1.9	22.0	22.4	23.2	המועסקים (אלפים)
-0.6	1.8	2.3	4.0	32.1	32.3	31.7	מספר החדרים והמיטות (אלפים)
1.9	0.6	-1.4	4.1	63.6	62.4	62.0	חדרים
							מיטות

- (1) ששהו בישראל פחות מחודש ימים.
(2) הוצאות על שירותי מלון שלא חל עליהם מע"מ.
(3) כולל הוצאות תיירים על שירותי מלון שחל עליהם מע"מ.